

THE
AMARA-MĀRKANDEYAM

A
DRAMA

BY

Mahāmahopādhyāya Mahākavi

Shree Shankaralāla Shāstri

With its Translation

IN

GUJARĀTĪ LANGUAGE

Printed at the Jamnagar

ATANK NIGRAH PRESS

BY

Vaidya Shastri Shankarlal B. A.

The Proprietor of the Press

For

The Publisher

1933.

ધી 'આતંકનિગ્રહ' પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સમાં એસ. એમ. ભેશી

બી. એ. એમલે. છાપ્યું

જામનગર.

वर्तमान-लीवडीनरंश-महाराणाधी ७ दौलतसिंहधर्मणः पौत्रस्य
सद्गतारामगजेन्द्रसिंहस्य स्मारकग्रन्थमालायाः प्रथमं पुण्यम् ॥

श्रीमद्
अमरमार्कण्डेयम्
नाटकम्

महामहोपाध्याय-महाकवि-शङ्करलालनिर्मितम्

तच्च, गुर्जरभाषानुवादसहितम्

लीवडीनरंशवितीर्णांदाराश्रयेण तत्पुत्रेण

खेलशङ्करशर्मणा

जामनगरे

आतङ्कनिग्रह-नाम्नि मुद्रणालये

तदध्यक्षेण पी. ए. पदवीधरेण

वैद्यशास्त्रि-शङ्करलालाभिधेन

मुद्रयित्वा

प्रकाशितम्

શબ્દોની 'રચના' તદ્દર્થે વચના લક્ષી રહસ્યે કળી
જે કાવ્યામૃતને પિચ્છે રસિક થઈ તાત્પર્ય શોધે વળી
એવા મામિકની સદા અછતથી ક્યાં કોક ટાણે અને
કર્તાનો શ્રમ જાણનાર જન તો ભાગ્યે મળે કોકને ॥

Kumarshri Ramrajendra Sinhji.

હૈ તુ વા દ્.

ગાંધીજી-પ્રતિપાલક ઝાલાવંશભૂષણ લીંબડીનરેશ મહારાજા શ્રી ૭ દૈવસિંહજી સાથે વાતચિતમાં દૈલાસપ્રણયી મહાકવિ શંકરલાલનો પ્રસંગ નીકળ્યો ત્યારે એમની કૃતિના ૧૨ નિબંધોમાં કેટલાએક મુંબઈ વેદધર્મસભા તરફથી છપાણા છે તથા ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર પોરબંદર નરેશ સ્વ. ભાવસિંહજીએ છપાવ્યું, શ્રીકૃષ્ણચંદ્રાચ્યુદય નાટક સર ચીનુભાઈ ખારેનેટે છપાવી દીધું અને દ્રુવાચ્યુદય તો લીંબડીરાજ તરફથી છપાયેલ છે પણ છેવટ લખાયેલું અમરમાઈડેય નાટક છપાયા વિના રહી ગયું. આ વાત સાંભળતાંજ લીંબડી નરેશ 'આપણે છપાવીએ' આવો ઉદ્ગાર જણાવ્યો, એટલે શાસ્ત્રી શંકરલાલના પુત્ર ખેલશંકર પાસેથી શાસ્ત્રીજીની સ્વહસ્ત લિખિત પ્રતિ મંગાવી છાપવા દેવા યોગ્ય એક બાજુ લખેલ પ્રતિ તૈયાર કરી અત્રેના આતંકનિગ્રહ છાપખાનામાં છપાવવું શિરૂ કરાવ્યું દરમ્યાન 'તેનું ગુજરાતી પણ સાથે છપાવવું' એવો લીંબડીનરેશનો સંકલ્પ થતાં ગુજરાતી પ્રતિરૂપક તૈયાર કરી બન્ને સાથે છપાવી આજે સર્વજન સમક્ષ ધરતાં આશા રખાય કે-જેમ શિવલક્ષિતથી માઈડેય મુનિ ચિરજીવી થયા તેમ આ નાટકનું પરિશીલન કરનાર પણ શિવલક્ષિ પામી ચિરાયુષી થાઓ.

આ પુસ્તક લીંબડીનરેશના પૌત્ર સદ્ગત રામરાજેન્દ્રસિંહ (દીકા સાહેબ) ના સ્મારક-અંથમાળામાં પહેલું હોવાથી 'પ્રથમ પુષ્પ' તરીકે પ્રકટ થાય છે.

સ્મારકના અનેક પ્રકારોમાં આ પ્રકાર કેટલો લોકોપકારક છે એ તો કથન વિના પણ સમજી શકાય તેમ છે; એટલુંજ નહિ કિંતુ દેશ દેશાંતરમાં કાળાંતર પર્વત ઘણું પૂજીત અને સ્થાયી સ્મરણ નિર્ભરનાર હોઈ સ્મારકના અન્ય પ્રકારો કરતાં ઘણું ઊંચું સ્થાન લઈ શકે છે; તેની સાથે આવાં પવિત્ર પુસ્તકોની પ્રખ્યાતિનું પુણ્ય એ સદ્ગત આત્માને દૈવી શાંતિ અપાવે છે.

ઉ પો દ ધા ત.

પ્રાચીન ભાસ, ભારવિ, કાલીદાસ, માધ, મુરારિ, બાણ, મયૂર પ્રભૃતિ મહાકવિઓની કૃતિઓ સંસ્કૃતમાં વિદ્વદ્ગર્ભે અવર્ણનીય આનંદપ્રદ યથા આ સંસારની અમૃત્ય સંપત્તિરૂપે રિચત છે. એ સંપત્તિમાં ઉમેરો કરનાર મધ્ય કાળમાં વિરલ વ્યક્તિઓ થઈ હશે અને આ સમયમાં તો એવી વ્યક્તિઓની વિરલતરતા થાય એવી પરિસ્થિતિ આવી લાગી છે; તથાપિ જગદ્ગુરુમહાવિદ્યાના વિદ્યાત્રી દેવીના ઉપાસકો આ કાળમાં પણ ઉદ્ભવે છે એમ સાવિત્રી ચરિત્રાદિક દ્વાદશ નિબંધના પ્રણેતા મહામહોપાધ્યાય મહાકવિ શંકરલાલ જેવી વ્યક્તિઓ આ સમયમાં પણ ઉદ્ભવવાથી સંસ્કૃત ભાષાના ઉપયોગિ સાહિત્યની પ્રગતિ હજી પણ હયાતી ધરાવે છે, એમ સતોષ સહિત કહેવાનો અવસર છે, એટલુંજ નહિ પણ સંસ્કૃત ભાષાને મૃતભાષા કહેનારનાં મુખમુદ્ગય થાય એ ભારતભૂમિનું સૌભાગ્ય અખંડિત હોવાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.

પૂર્વના કવિઓ સ્વકીય દેશાદિક વૃત્તાંત આપવાનું પ્રાપ્ત્યનાદરકાંટિમાં ગણ્યતા. તેઓની મનોદશા એવી હશે કે-નામ હામ ગામ જણાવવા કરતાં કામ જોઇને લોકો સંતુષ્ટ થાય એટલે પ્રયોજન સિદ્ધ થયું, એવી ભાવનાથી તેઓ એ વિષયમાં ઉપેક્ષાશીલ રહ્યા હોય પરંતુ એવા મહાન પુરુષોનાં જીવનવૃત્ત બહુ સાદાં તથા સરલ હોવા છતાં તેમાં મણા અંશ વર્તમાનકાલીન જનતાને અનુકરણીય હોઇ સ્વસ્થાયાસે પુરુષાર્થસાધક અને એટલા ખાતર એ જાણવાને સાધન અને તેનું કંઈ લખે તો લોકોપકાર થાય આ હેતુથી કવિનું સંક્ષિપ્ત જીવન વૃત્તાંત તેની કૃતિની સાથે હોયું ઇષ્ટ છે.

પ્રકૃત નાટકના કર્તા મહાકવિ શંકરલાલ જામનગરના પ્રખ્યાત રસવેદ જંદામટજીના કુટુંબી થતા, તેઓનું જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૮૯૯ આષાઢ વદિ ૪ મંગલવારે થયેલું. નાનપણથીજ સંસ્કૃત ભાષા ઉપર સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોવાથી તેમના પિતા માહેશ્વર ભટ્ટ ઉપનયનસંસ્કારનાંતર જામનગર જણવા રાખ્યા.

તેઓએ જામનગરના પ્રખ્યાત શાસ્ત્રી દેવસશિરોમણિ કેશવજી મુરારજી પાસે સિદ્ધાંતકૌમુદી વગેરે વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રોનું તથા કાવ્યસાહિત્યાદિ ગ્રંથોનું ધણું પઢ્યું રહી અખ્યવન કર્યું. નિર્દભ બકિતથી ગુરૂશ્રીને એમણે એવા તો પ્રસન્ન કર્યા કે ગુરૂશ્રીના વાત્સલ્યપૂર્ણ રૂપાઠાણી તથા ચુરુપદિતવાદેવતોપાસનથી

કવિત્વશક્તિનો વિકાસ થતો ગયો જેના આવેગમાં તેમણે ૧૭ નિબંધો જેવા કે:—સાવિત્રી ચરિત્ર (૧) ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર (૨) અનસુયાબ્રુહ્મ બોગવતી લાગ્યોદય (૩) ગોપાલચિન્તામણિ (૪) ક્રુવાબ્રુહ્મ (૫) ભદ્રાધુર્વિજય (૬) વિદ્વત્કલ-વિવેક (૭) સેવ્યસેવકધર્મ (૮) લઘુકૌમુદીપ્રયોગમણિમાલા (૯) અખ્યાતમ રતનાવલી (૧૦) શ્રીકૃષ્ણચંદ્રાબ્રુહ્મ (૧૧) અમરમાર્કંડેય (૧૨) ખાસાચરિત (૧૩) મહાકાવ્ય એમ કુલ ૧૭ ગ્રંથોનું નિર્માણ કર્યું છે. આ સિવાય વિપન્નિમત્રપત્ર આદિક છુટા લેખો અનેક તેમણે લખેલા છે. આ બધાં કૃત્યોમાં અમરમાર્કંડેય નામનું આ નાટક છેલ્લે લખાયલું આને શ્રીલીંબડીનરેશના ઉદાર આશ્રમથી લોકસોચનગૌચર થઇ શક્યું છે.

મહાકવિ શંકરલાલનાં બધાં કૃત્યો સરલ પ્રસન્નભાષામાં લખાયેલાં હોવાથી તેમજ ક્યાંય પથ્ય અશ્લીલ શબ્દની છાયા સરખું પથ્ય નહિ આવવાથી માતા જીનેન પુત્રી વગેરેના સમક્ષ અસંકેચથી વાંચી શકાય તેવાં શાસ્ત્રીય આચરણનાં બોધક છે. કેટલાંક પુસ્તકો તો ખાસ સ્ત્રીઓને માટે જ કન્યા કેળવણીના ઉદ્દેશથીજ લખેલાં છે કે જે કન્યાશાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં હાથમ કરવા યોગ્ય છે.

પ્રકૃત નાટકના વર્ણનીય નાયક બાળમુનિ માર્કંડેય છે જેની શિવભક્તિની સીમાથી પ્રસન્ન થઇ શિવે ૧૬ વર્ષના આયુષ્યમાંથી સાત હજુ વર્ષતનું આયુષ્ય આપ્યું—એ પ્રતિપાદ વિષય છે.

કથાવસ્તુમાં પરિવર્તન કરવાની કવિને છૂટ હોય છે તેવી છૂટ પ્રકૃત કવિએ પથ્ય લીધી છે. વયમાં વયમાં અનુસંધાનાર્થ પ્રસંગો આપતાં પૂર્વાપર સંગતિમાં ત્રુટિ ન આવવા દેવા માટે કવિએ પરિપૂર્ણ સાવધાનતા જાળવી છે.

આરંભમાં શ્રીમહાશ્વર્યુંજય પ્રાર્થનારૂપ મંગલ-નાંદી તથા શ્રીપાર્વતીનું અપહ્વાન નામથી રમરણ કરતાં ભવરોગ નિવારણ સમર્થ બોધધિત્વ દર્શાવીને સ્લેષમુદ્રાદ્વારા પ્રસ્તુતા પ્રસ્તુતબલેનું સામરસ્ય નિર્વહણ કરવામાં આવ્યું છે.

કથાંશનો ઉપક્ષેપ મહાશિવરાત્રી મહોત્સવ જેવા અનુકૂળ સમયે કરીને શિવભક્તિમહિમાને ઉચિત સમયસંગતિ અર્પી પ્રેક્ષકોનું આભિમુખ્ય કરવા નંદી પ્રવેશ કરાવી તન્મુખે, ગાયનમાં પથ્ય શિવભક્તિનો ખીન્નેપન્થાસ કર્યો છે.

પ્રથમ—

શૃંગારવીરકલ્પનાદ્મુતરીદ્રહાસ્ય-ચીમતસવત્સલમયાનકશાન્તનામ્નઃ ।

અસ્ત્રાસિપુર્વશ રસાન્ સુચિયો વયં તુ શૃંગારમેવ રસનાદ્રસમામનામઃ ॥

આ શ્રીભોજરાજના વચનમાં ૧૦ રસો ગણ્યા છે અને તે શૃંગારાદિ દસે રસો નામના અગ્રણ્ય કલા છે, તથાપિ દરેક નાટકમાં દશે રસ આવવાજ

જોઈએ એમ આવશ્યક નથી, અલગત અંગી રૂપે પ્રધાન એક રસ હોય અને બીજા યથાપ્રસંગ અંગ રૂપે આવે એવો કવિમાર્ગ છે. તદ્વુસાર 'આ નાટકમાં શાંત રસનું અંતરંગ લક્ષિતનું પ્રાધાન્ય રાખીને કવિએ પ્રસંગાનુગત બીજા રસોને પણ સ્થાનસંનિવિષ્ટ કરેલા છે. અને વત્સલ રસની તો આખા નાટકમાં રેલ છેલ વર્તીવી કુટુંબી જીવનનો આદર્શ દર્શાવ્યો છે.

પ્રથમ અંકમાં અનપત્યતાથી ખિન્ન, મૃકંડમુનિનાં પત્ની વિશાલાક્ષી પતિ પાસે પોતાના હૃદયનો અસંતોષ નિવેદન કરી પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સખત થવા પતિને ઠેર છે, જે ઉપરથી મૃકંડમુનિ તપશ્ચર્ય કરવા જાય છે અને વિશાલાક્ષી પણ પતિ સાથે વનમાં જાય છે. સર્વસ્વ દાન કરવાનો પતિ તથા પત્નીનો ઉત્સાહ મુનિઓના જીવનની નિર્મોહિતા તથા મહાશયતા દર્શાવે છે.

બીજા અંકમાં કૈલાસમાં શિવપાર્વતીનો સુદ્ધિગ્ન (સતરંગ) કીડા પ્રસંગ આવ્યો છે તેમાં શિવ જ્યારે રમવામાં વ્યગ્રચિત્ત જણાય છે અને પાર્વતી એ વ્યગ્રતાનું કારણ પૂછે છે ત્યારે—પરમ લક્ષ્મી મૃકંડમુનિ તથા તેના પત્ની વિશાલાક્ષી ત્રણ ત્રણ વર્ષ યથા તપશ્ચર્યા કરી રહ્યા છે તેને વર દેવા જવાનું રમણ-કારણ જણાવી ત્યાં તપોવનમાં જવા પાર્વતીને સાથે આવવા કહે છે. પાર્વતી તૈયાર થતા જતાં 'તરત સમજાવે હું આવી પ્રીતે', ક્ષણ પણ વર્ષ સમાન તેની વીતે' અર્થાત્—હું આ આવી સમજાવે કેમકે 'એ મુનિદંપતીને તમારા વિના એક ક્ષણ પણ વર્ષ જેવી વીતે છે,' એ હું જાણું છું. આ સમયે નારદ મુનિ પાર્વતીએ કહેલા વાક્યનો અનુવાદ કરતા હોયની જણે તેમ 'તુરતજ અહિં આવિયો હું પ્રીતે ક્ષણ પણ વર્ષ સમાન તેની વીતે' આમ બોલતા આકાશ માર્ગે ઉતરી પ્રજ્ઞામ કરે છે, તેને શંકર પૂછે છે કે 'મારા વિના કેની ક્ષણ વર્ષ સમાન વીતે છે?' આના જવાબમાં—શ્રી-રાધા તથા શ્રીકૃષ્ણ રાસ રમે છે ત્યાં આપ વિના થંભી રહ્યાં છે અને રાહ જોવાય છે એમ કહી શ્રીકૃષ્ણલિખિત પત્રિકા આપે છે.

અને પાર્વતીજનાં 'તુરત' છતાં વચનના અનુવાદ રૂપે શ્રીકૃષ્ણ પ્રેરિત નારદનું વચન નાટ્યાંગ પ્રવેશિકા બુવા છે, આવી રીતે પતાકા સ્થાન પ્રભૂતિ નાટ્યાંગનો સ્થળે સ્થળે કવિએ ઉપન્યાસ કરી સ્વરચનાને શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણ લક્ષિત કરી છે.

મૃકંડ મુનિને વર દેવા જતાં વચમાં આ નિમંત્રણ આપ્યું તે ઉપર વિચાર કરી વર દેવા નારદ મુનિને તપોવન મોકલીને સ્વયં પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને શ્રીરામકૃષ્ણની રાસકીડા અરમોહના પાર્વતી સદિન પૂંદાવન પધારે છે.

ત્રીજા અંકમાં-મૂખ દીર્ઘાયુષીના કરતાં સ્વરૂપાયુષી સર્વશ્રેષ્ઠ પુત્રની મુનિ મૃકંડ તથા વિશાલાક્ષીની અર્થના અનુસાર વર આપી નારદ મુનિ વૃંદાવન બધી જાણ છે અને મૃકંડ મુનિ તથા વિશાલાક્ષી સ્વાશ્રમે જાય છે.

શિવ પાર્વતી પુષ્પક વિમાનથી વૃંદાવન ઉતરે છે ત્યાં શ્રીરાધા તથા શ્રીકૃષ્ણ આદિક સર્વે શિવપાર્વતીનું સ્વાગત કરી બન્નેને રત્નસિંહાસન ઉપર બેસાડી રાસક્રીડાનો આરંભ કરે છે તેટલામાં મૃકંડ મુનિ તથા વિશાલાક્ષીને અબીષ્ટ વર આપીને નારદમુનિ શિવાચાનુસાર રાસક્રીડા જોવાનો આનંદ અનુભવવા વૃંદાવનમાં આવી પહોંચે છે.

અને કવિએ નારદ મુનિના મુખથી શ્રીકૃષ્ણના પારદર્શ દોષની શંકા કરાવી શ્રીપાર્વતી મુખેથી અનુચિજ્ઞ કલ્પના વડે એ શંકાનો પરિહાર એવો તો સરસ કર્યો છે કે જે સહદય જનોના હૃદયમાં ચમત્કૃતિજનક થાય તેવો છે તે સાથે શાસ્ત્રીયકૃતિમૂલક છે.

ચતુર્થ અંકમાં માર્કંડેયને ઉપનયન સંસ્કાર પૂર્વક ઉપમન્યુ મુનિ જેવા શુરને શરણે રાખેલ તે સાત વર્ષમાં સકલ વેદાદિવિદ્યાપારંગત થયો તેને મૃકંડાશ્રમે ઉપમન્યુ મુનિ લાવે છે અને પુનઃ મહામૃત્યુંજય મંત્રનો ઉપદેશ કરવા માટે તેના માતપિતાની અનુગ્રાથી કાવેરીતીરે તેડી જાય છે.

અહીં રાજ્યક્ષમા વગેરે વ્યાધિઓનો સંવાદ આપી એ સકલ વ્યાધિગણો મુનિ માર્કંડેયનો પરાભવ ન કરી શક્યા તેમ કાળ તથા મૃત્યુ પણ મહામૃત્યુંજય મંત્ર જપના પ્રસાદથી માર્કંડેયને પરાભૂત કરવામાં બ્યર્થશ્રમ બની પાછા ફર્યા એમ દર્શાવ્યું છે.

પંચમાંકમાં ધર્મરાજ તથા ચિત્રગુપ્તના સંવાદ રૂપે કેવાં કેવાં પાપ કર્મો કરનારાને ક્યા ક્યા રોગો થાય છે એ સંબંધમાં કર્મવિપાકનું સૂચન થાય તેવો પ્રસંગ વર્ણવી પાપી જનોનાં હૃદય કંપાવનાર ચિતાર આપ્યો છે.

ત્રીતીતત્ત્વનું રહસ્ય સમજાવતું અસ્પાયુષી પુરુષોના આચરણોનું વર્ણન આપી તાદૃશ આચરણથી પરાશ્રમ્ય મુનિ માર્કંડેયનો પરાભવ અશક્ય બતાવતું ચિત્રગુપ્તનું દીર્ઘ કથન પણ સહૃદયહૃદયાવળંક થાય તેવું છે.

શિવ સમીપે યમની જરા ધૃષ્ટતાયુક્ત વાણી નીકળતાં અધમ અધિકારીઓને પ્રભુના માનસ આધિઓ તથા પ્રજાના ઉપદ્રવો ઠરાવી તેઓની પણ ઠીક ઝાટકણી શ્રીશિવમુખેજ કરાવી કવિએ પોતાના હૃદયનો ભાર ઓછો કર્યો છે.

અંતે યમે હકથી કરેલા માર્કંડેયપરાભવના પ્રતીકારમાં શિવના પ્રાદુર્ભાવ પૂર્વક શિવકૃત યમશિક્ષા અને ઈદ્રિ વશ પણ તથા કુબેર પ્રાર્થનાથી યમનો અનુમત્ત કરી ઉપદેશ કર્યો.

સમાધિમાં 'મજ્જલાદીનિ મજ્જલમધ્યાનિ મજ્જલાન્તાનિ શાસ્ત્રાણિ પ્રથન્તે વીરપુરુષાણ્યાયુષ્મરુપુરુષાણિ મવન્ત્યધ્યેતારશ્ચ કૃતાર્યાઃ સ્યુઃ' આ શ્રીપતંજલિ મહાભાષ્યકારના શાસનાનુસાર-અર્થાત-જેના આદિમાં મધ્યમાં તથા અંતમાં મંગળ નિર્દેશ હોય તેવાં પુસ્તકોના વાંચનાર તથા લખનાર વીર આયુષ્યમાન અને કૃતાર્થ થાય છે; એ વાક્ય સ્મરણમાં રાખી માઈકેડેવને અદ્ય આયુષ્ય મટાડી સત્ કલ્પ પર્યંતના આયુષ્યનું વરપ્રદાન કરી તેના માત પિતાને આશ્વાસન આપી તન્મુખેન નાટ્યમર્મદા પ્રમાણે ભરતવાક્યદ્વારા તમામ સંસાર ભરના દુલ્લાણની અર્થના અને શ્રીપરમશિવ મુખેથી તથાસ્તુ કહેવરાવવામાં નાટકની સમાધિ થાય છે.

કવિ પોતે શિવભક્ત હોવા છતાં શિવ તથા વિષ્ણુ બન્નેના અભેદભાવે ઉપાસક હતા એમ રાસકીડા અવધીકવા પ્રસંગે શિવ વિષ્ણુના પરસ્પર પ્રણય વાક્યોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે જે વાંચવાથી સહૃદય જનોના અંતઃકરણમાં હરિ તથા હરમાં અભેદ ભાવના થાય.

દૃશ્ય તથા શ્રવ્ય આવા કાવ્યના જે ભેદમાં નાટકની દૃશ્ય કાવ્યમાં ગણુના છે તથાપિ કેટલાંક મહાકવિનિર્મિતિરૂપ નાટકો એવાં હોય છે કે જેના અભિનય મથાર્થ કરનાર પાત્રની દુર્લભતાને લઈ સામાન્ય પાત્રકૃત અભિનય કવિને અન્યાય આપનાર બને છે. આવાં નાટકોનો અભિનય જોવાના કરતાં તેનું પરિશીલનજ વિદ્વાનના માર્મિક હૃદયને અધિક આનંદપ્રદ થાય છે. ગાયાં સમશતીકાર લખે છે:-

અથ્ય વિસેસો નવિ તહ સહ્યમેવેતિ સચ્ચ વિજંતા

જહ ડળ તે ડગ્મિહંતિ સુકદ્વાઆ હિ દીસંતા ॥

કવિએ કવિતામાં અથિત અર્થવિશેષ સત્ત્વ વિસ્તારને (અભિનય રૂપે) દેખાડતાં પણ તેવો હૃદયગમ નથી થતો જેવો સુકવિના વચનમાં મથાવત્ વર્ણનાતો માર્મિક ઓતૃપચના હૃદયની ઉડાણમાં ઉતરે છે. ઉદાહરણ્યથા—

સ્વસ્તાંસાવતિમાત્રલોહિતતલો વાહ ઘટોત્કંષપણા

દયાપિ સ્તનવેપથું જનયતિ શ્વાસઃ પ્રમાણાધિકઃ ॥

પદ્મં કર્ણશિરીપરોધિવદને ઘર્મામ્મસાં જાલકં

વન્ધે સંસિનિ ચૈકહસ્તયમિતાઃ પર્યાકુલા મૂર્દજાઃ ॥

કવિકુલયુગ કાલીદાસે કરેલા ચક્રંતજ્ઞાના આ અવસ્થાવિશેષનો મથાવત્ અભિનય કરનાર પાત્રનો અસંભવ કહેવાનું તો કદાચ સાદમ ન કરાય પણ અછત તો દિગ્ગમનથી કહી શકાય કારણ કે-કવિની કલ્પનાસૃષ્ટિનો ચક્રંતજ્ઞાનો એ અવસ્થાવિશેષ યુજ્જરાતી ભાષામાં દર્શાવવાને પણ ભાષાનું ઘરિય મૂંઝવે;

એટલે-ધડા ભરી ભરી (વૃક્ષોના થડમાં) રેડી રેડી હથેલીઓ રાત્રી થવાની સાથે બાહુ શિથિલ થતાં ખભા નમી ગયા છે; વળી શ્રમ થવાથી હજી પણ (ધડા ઉપાડવાનું કામ પૂરું કરી લીધા પછી પણ) સાધારણ ગતિ કરતાં આસનો અધિક વેગ સ્તનને કંપારો આપે છે. કાન ઉપર ધારણ કરેલા શિરીષપુષ્પને રૂંધતું કપાલ ઉપર પસીનાના બીદુઓનું જળ આવી રહ્યું છે અને અંબોડો છુટી જવાથી (બીજો હાથ ધડો ઉપાડવામાં રોકાયેલ હોવાને લીધે) એકજ હાથે બાધેલા કેશ જથર પથર થઇ રહ્યા છે. ભાષાની રુક્ષતાને લઇ આવું ચિત્ર આપતાં કાલીદાસની પદરચનામાં હિભરાતા ભાવને પૂર્ણપણે દર્શાવવા નિરાશાસરણ્ય લેવું પડે છે. એ તો માત્ર સંસ્કૃતમાં સાર્વજન્ય મુશ્કેલ થયાર્થ આસ્વાદ લઇ શકે અને તે માત્ર અવદિતપરિશીલનથીજ; અન્ય અભિનયાદિકથી નહિ.

પ્રકૃત કવિનાં નાટકો યદ્યપિ અત્યંત સરલ સંસ્કૃત ભાષામાં ઉપનિબદ્ધ હોઇ જરા પણ દૂરાન્વયાદિ કલેશ વિના પરિશીલન કરાય તેવાં છે તથાપિ અભિનય પ્રયોગમાં મુક્તાં પ્રાચીન શાસ્ત્રીયાચારનિરૂપક હોવાથી વર્તમાન જનતામાં 'મારો જીવ ચણો ચગડોળે' આવા ગાયનોવાળાં નાટકોથી ટેવાઇ ગયેલાં અંતઃકરણને આકર્ષવા ઓછું સામર્થ્ય રાખે તથાપિ સંસ્કૃતમાં માર્મિક જનોનું હૃદયભાવજન કરવામાં પૂરું સામર્થ્ય ધરાવે તેવાં છે.

રાજશ્રિત પંડિતોમાં આવશ્યક તત્ત્વરૂપ રાજભક્તિ આ કવિમાં અસાધારણ હતી એમ તેનાં ધણા કાવ્યોમાં પોતાના ઉપાસ્યકરૂપ સ્વર્ગસ્થ કાકોર શ્રીરવાજી તથા કાકોર શ્રીરાધજીનું નામ ગુણાનુવાદપૂર્વક આપે છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે.

આવા કવિઓ રાજઓનાં ચિરસ્થાયી કીર્તિકલેવરોના ઉત્પાદક હોઇ માતા પિતાથી પણ અધિક હિતાવદ્ધ મનાવા યોગ્ય છે.

પ્રકૃત કવિ ધણા શાંતમૂર્તિ ક્ષમાશીલ તથા નિર્વેર સ્વભાવવાળા હોવાથી અજ્ઞતશત્રુતુલ્ય હતા; તેમના સમાગમમાં આવનાર જનોના મનમાં ઉપરના ગુણોની છાપ પાડવાને માત્ર તેઓનું એકવાર દર્શનજ પયામિ હતું; તેથી એ કવિને માટે આટલા શબ્દો વાપરવામાં આ લેખક જરા પણ અતિશયોક્તિનું પાતક બોલરતો નથી એમ પ્રગલ્ભતા પૂર્વક કહી શકે છે.

કવિનું કૈલાસ પ્રસ્થાન સંવત્ ૧૯૭૫ આષાઢ સુદ ૧૫ થયું જેને આજે ૧૪ વર્ષ પૂરાં થઇ ૧૫મું વર્ષ જાય છે તો પણ તેની કવિતાઓનું પરિશીલન કરનારને કવિ અમર શરીરે આભમુખજ છે. અને હૃદયેશ રહેશે.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ

अमरमार्कण्डेयम्

नाम

नाटकम्

प्रथमोऽङ्कः

१

पीयूषरत्नकलशान्वितहस्तयुग्मो

मृत्युञ्जयो जयति चन्द्रकलावतंसः ॥

मृत्युं विजित्य निजपादसरोजयुग्म-

च्छायाश्रितान् सपदि रक्षति यो दयाब्धिः ॥ १ ॥

श्रीमान् महामहोपाध्यायः शङ्करलालकविरमरमार्कण्डेयाख्यं प्रकरणमारिप्समाणः
'श्लोकैः काव्यार्थसूचकै' रित्यभियुक्तोक्तिमनुसन्धानः श्लेष्टदेवतामुपश्लोक्यन् निर्विघ्न-
परिसमाप्तिकलकं मङ्गलमाचरति पीयूषेति । अस्मिन्मङ्गलपद्य एव नाट्यविदां नान्दी-
पदव्यवहार्यता ।

यद्यपि महाकविभासव्यवहृतिरन्यादशी स किल सूत्रधार प्रवेशात्प्रागेव कुशीलवैरन्तः
स्थितैरेव गीयमानां मङ्गलारब्धिं नान्दीं मनुजे यतः स्वप्नवाचवदतादिषु सर्वत्र
'नान्यते ततः प्रविशति सूत्रधार' इत्याहस्म तथापि पराचीनेषु निबन्धेषु 'सूत्रधारः
पठेन्नान्दी' मित्युक्तत्वेन जवनिहोत्थानाद्रक्षित एव सूत्रधारो नान्दीपाठानन्तर
मलमिल शुपरुमते ।

१ सुधापूर्णरत्नकलशद्वयवत्त्वं चन्द्रकलावत्त्वं च मृत्युञ्जयदेवतयुगेनोपात्तं विशेषणद्वयं
परिकरालङ्कारं व्यनक्ति ।

अपिच - श्रेयःश्रियै दुरितदुःखनिवारणार्थ—

भव्यां हिमालयभुवं भवरोगहन्त्रीम् ॥

दिव्यां महौषधिमनुक्षणमाश्रिताः स्म—

स्तां काञ्चिदक्षयफलाममलामपर्णाम् ॥ २ ॥

नान्द्यते.

सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण, अद्य श्रीमहाशिवरात्रिमहोत्सवं श्रीराज-
राजेश्वरमन्दिरे मिलितान् परमशिवभक्तान् सकलविद्वच्चक्र-
चक्रवर्त्तिश्रीकेशचशास्त्रिसद्गुरुकृपापीयूषपात्रेण महामाहेश्वरभ-
ट्टमाहेश्वरतनुजनुपा शङ्करलालेन रचितम् अमरमार्कण्डेयं
नाम नाटकमभिनीय सर्वान् विनोदयितुमिच्छामि; तद्गृहं
गत्वा गृहिणीमाह्वयामि ॥ (परिक्रम्य नैपथ्याभिमुखमवलोक्य)
प्रिये! इतस्तावत् [प्रविश्य]

नटी—प्राणनाथ! एषाऽस्मि, क आदेशः?

सूत्रधारः—अद्य अमरमार्कण्डेयार्भिधे नाटकमभिनेतव्यमस्तीति प्रथमं
तावत् सङ्गीतेन रञ्जय सभ्यजनमनांसि.

नटी—नाथ! कं प्रसङ्गमनुगृह्य मेयं मया?

सूत्रधारः - प्रिये! पश्य—

मासानामुत्तमो माघो दलं तस्यापि चीत्तरम् ॥

चतुर्दशी तिथिस्तत्र तस्या रात्रिः शिवप्रिया ॥ ३ ॥

२ अपर्णामप्यक्षयफलामिति वैचित्र्यबोधनाय काञ्चिदिति । पार्वतीमहौषधोः
श्लेषगर्भविशेषणैरेवबोधनार्थाव्यलिङ्गं तच्चाऽपणंति पदस्य पार्वतीवाचकतया दुरिते
दुःखारोपेण भवे च रोगारोपेण रूपकसंज्ञम् ।

यस्यामनेके महामाहेश्वरा अनेकविधाः पूजनसामग्रीः
समानीय परमशिवं परमेण प्रेम्णा परिपूजयन्ति ततः
परमशिवाद्यधनमहिमविषयमधिकृत्य गीयताम् ॥

नग्री—तथा [इति गायति]

हरति दुरितजालं क्षालयत्यन्तरङ्गं
वितरति सुखशान्तिं दीर्घमायुश्च पुत्रान् ॥
चरणकमलसेवा कलयल्लीव शम्भोः
किमिह निजजनभ्योऽभीप्सितं नो ददाति ? ॥ ४ ॥

(नेपथ्ये) साधु सूत्रधारसीमन्तिनि । साधु—

‘चरणकमलसेवा कलयल्लीव शम्भोः
किमिह निजजनभ्योऽभीप्सितं नो ददाति ?’

३

सूत्रधारः—प्रिये ! आनन्ददुःखदीनायाः सतीविशालाक्ष्या इव स्वर उप-
लक्ष्यते तदं हि अनन्तरकरणीयाय सज्जीभवायः (निष्क्रान्ती)
(ततःप्रविशति सतीविशालाक्ष्यन्वितो महामुनिः श्रीमृकण्डः)

विशालाक्षी—प्राणनाथ ! श्रुता सूत्रधारकुटुम्बिन्याः परमशिवसेवामहिमाऽ
वयोधिका वाणी ?

मृकण्डः—प्रिये ! श्रुतेषु.

परशिवसेवा काप्यहो कामधेनुः
सुरतस्वरचल्ली कोऽपि चिन्तामणिर्धा ॥
जयति भुवि जनानां वंदसिद्धैवार्त्ता
किमिह तव विचित्रं भाति तन्नैव जाने ॥ ५ ॥

विशालाक्षी—नाथ !

परशिवपदसेवा कल्पवल्ख्येव लोकं
किमपि नहि विचित्रं तत्र मे नाथ ! भाति ॥
परशिवपदसेवासन्महिम्नोऽप्यभिज्ञाः
परशिवपदसेवां नाचरन्तीतिचित्रम् ॥ ६ ॥

मृकण्डः—कः खलु कल्याणेऽस्तुः कल्याणपरम्परार्पणप्रणयिनीं परशिवसेवां
नाचरेत् ?

विशालाक्षी—आर्यपुत्र ! अत्रभवान् भवानेव नाचरति शिवसेवाम्,
किमिदमल्पं विस्मयस्थानम् ?

मृकण्डः—(साश्चर्यम्) प्रिये ! प्रिये ! किमेतद्वदसि ?

कदा वदाऽहं तु सदाशिवाङ्घ्रि—

सेवां विनाऽप्यन्तु पिबामि घाले ! ॥

तथापि सेवां न करोमि शम्भो—

रित्युक्तियुक्तिः किमुतेऽस्ति युक्ता ? ॥ ७ ॥

विशालाक्षी—प्राणनाथ ! भवद्दृष्ट्या निखिललोकदृष्ट्या च परमशिवपद-
सेवामाचरस्येव तथापि मद्दृष्ट्या तु नाचरसीति मन्येऽहम् ।

मृकण्डः—कथमिदं ?

४

विशालाक्षी—यदा सदा साम्यसदाशिवस्य

पदार्चनाकल्यलतां श्रितोऽसि ॥

तदा कथं नैव भवन्ति तस्याः

फलानि मे लोचनगोचराणि ? ॥ ८ ॥

मृकण्डः—अनन्दाधिर्निरवधिरयं प्रोच्छलत्येव चित्ते

विश्वं चैतत् परशिवमयं भाति मे तत्त्वबोधात् ॥

४ फलाभावप्रयोजक साधनानुष्ठानाभाव कार्यलिङ्गकानुमानेन बोधयति । यदे-
सादिपद्येन ।

ध्यानस्थस्य प्रतिफलमयं दृश्यतां याति शम्भुः
 स्थलं किं नु प्रणयिनि । सदाशम्भुसेषारलं तत् ॥ ९ ॥

विशालाक्षी-भयनु, तत् स्वसंवेद्यं प्राणनाथस्यैष, नान्यवेद्यम् ।

शृङ्खण्डः-तर्हि त्वं कीदृशं परशिष्यमेषारलमुत्तमं मन्यसे ?

विशालाक्षी-भृशोऽनु नाथः । मनुजनुर्ननु पुण्यफलं परं
 तदनु तस्य फलं नु गृह्ण्यता ॥
 तनयस्तनयस्तथा गृह्ण्यता
 मतिमतां मतमेतदनुत्तमम् ॥ १० ॥
 यदि परंभ्यरपूजनतत्परं
 मुनिपरं त्वयि नाथ ! निरन्तरम् ॥
 तनयस्तनयस्तथागुज्जर्दना—
 तुल्यमुत्तम्युनिर्धी न निमज्जनम् ॥ ११ ॥
 भवति तर्हि परंभ्यरपूजनं
 यद् कथं सफलं नु यदाम्यहम् ? ॥
 तत इदं शृणुमप्यशृणुं त्वया
 परमशङ्करपूजनमुत्तमम् ॥ १२ ॥
 इति मम प्रतिभाति माहामुने !
 शिष्यसमर्पितपुत्रसुखं विना ॥
 सफलता नु तदैव भवेद्यदा
 तनुजनुर्मुखवीक्षणमाप्नुयाम् ॥ १३ ॥ [शुद्धकम्]

शृङ्खण्डः—निगदितं ललितं किल लौकिकं
 सुखमलौकिकमेव मयाऽऽप्यते ॥
 किमपितन्मनसोऽपि न गोचरं

न वचसामपि देवि ! वदामि किम् ? ॥ १४ ॥

विशालाक्षी-सुखमलौकिकमस्तु तवाऽतुलम्

मम तु लौकिक एव सुखे स्पृहा ॥

सुतनयाननचन्द्रमसं विना

हृदयतापहरो न परोऽस्ति मे ॥ १५ ॥

श्रीमत्युमारमण इष्टद इष्टदेवे

पत्न्यौ परेश्वरपरे त्वयि चाऽऽर्द्रचित्ते ॥

सत्पुत्ररत्नरहिता कथमेव शम्भोः

सेवालता मुकलिवेति वदामि नाथ ! ॥ १६ ॥

(इत्युक्त्वाऽश्रूणि मुञ्चति)

मृकण्डः—(स्वगतम्) अतिभूमिकामारुढमस्या आनपत्यदुःखम् । (प्रकाशम्) देवि ! यद्यपि सत्पुत्रमुखदर्शनसुखविरह एव निवेदयति नस्तादृशसुखापात्रतां तथापि यदि आग्रहस्ते तर्हि भक्तजनां चिच्छ्रितसमर्पणशरिजातायमानमानसः श्रीमहेश्वरः समर्पयिष्यत्येव ते समीहितम् । तद्वच्छामि पुत्रप्राप्तये श्रीपरमेश्वरं तत्पसा तोषयितुम् ॥

विशालाक्षी-नाथ ! अहमपि सहैवागमिष्यामि ।

मृकण्डः—प्रिये ! अलं सहगमनाग्रहेण इह स्थितयाऽपि त्वया समाराधितः परमेश्वरस्तुभ्यं प्रसादं करिष्यात्येव ॥

क घनं विजनं घनं प्रिये !

घनवातातपदुःसहार्तिदम् ॥

क तवाऽङ्गलताऽतिकोमला

तदिदस्थेय भक्तस्य शङ्करम् ॥ १७ ॥

विशालाक्षी-भगवन् ! हृदयप्रियेण मे
 सहिताया भवता पदे पदे ॥
 मयितैव घनं मुदे घनं
 भुवन त्वद्रहितं हि मे घनम् ॥ १८ ॥

मृकण्डः—यद्येवमेव ते निश्चयस्तर्हि—

कुरु चल्कलवस्त्रधारणं
 कुरु रुद्राक्षगणैरलङ्कितः ॥
 कुरु भस्मविभूषितं वपुः
 कुरु सर्वस्वमपीह विप्रसात् ॥ १९ ॥

विशालाक्षी-प्राणनाथ ! परमोऽनुग्रहः कृतः (इत्युक्त्वाऽन्तःप्रविश्य चल्क-
 लावृता भस्मरुद्राक्षभूषिता च बहिर्निर्गम्य)

सर्वेऽप्याश्रमवासिनः प्रणयिनो विप्राश्च विप्राङ्गनाः ?
 एतैताऽऽशु दयां विधाय मयि मे सर्वस्वमुल्लुण्ठयताम् ॥
 एतन्मे परमोपकारकरणं मन्यच्चमावां यतः—
 शम्भुं तोषयितुं तपोभिरधुना गन्तुं सहैवोद्यती ॥ २० ॥

(सवालवृद्धवनिताः सर्वेऽप्याश्रमवासिनः समागत्य साश्चर्यम्)

अयि मृकण्ड ! मृकण्ड ! किमित्यहो
 त्यजसि सर्वमपि प्रणयाकुलः ॥
 गृहगतेन जननं सदाशिवः
 किमिति नाऽर्च्यते ? उखुज साहसम् ॥ २१ ॥

न वचसामपि देवि ! वदामि किम् ? ॥ १४ ॥

विशालाक्षी-सुखमलौकिकमस्तु तवाऽनुलम्
मम तु लौकिक एव सुखे स्पृहा ॥
सुतनयाननचन्द्रमसं विना
हृदयतापहरो न परोऽस्ति मे ॥ १५ ॥
श्रीमत्युमारमण इष्टद इष्टदेवं
पत्नी परेश्वरपरे त्वयि चाऽऽर्द्रचित्ते ॥
सत्पुत्ररत्नरहिता कथमेव शम्भोः
सेवालता सुफलिवेति वदामि नाथ ! ॥ १६ ॥

(इत्युक्त्वाऽथूणि मुञ्चति)

मृकण्डः—(स्वगतम्) अतिभूमिकामारुढमस्या आनपत्यदुःखम् । (प्रका-
शम्) देवि ! यद्यपि सत्पुत्रमुखदर्शनसुखचिरह एव निवेदयति
नस्तादृशसुखापात्रतां तथापि यदि आग्रहस्ते तर्हि भक्तजन-
वाञ्छितसमर्पणवारिजातायमानमानसः श्रीमहेश्वरः समर्पयि-
ष्यत्येव ते समीहितम् । तद्वच्छामि पुत्रप्राप्तये श्रीपरमेश्वरं तपसा
तोषयितुम् ॥

विशालाक्षी-नाथ ! अहमपि सहैवागमिष्यामि ।

मृकण्डः—प्रिये ! अलं सहगमनाग्रहेण इह स्थितयाऽपि त्वया समारा-
धितः परमेश्वरस्तुभ्यं प्रसादं करिष्यात्येव ॥

क घनं विजनं वनं प्रिये !

घनघातात्तपदुःसहार्तिदम् ॥

क तवाऽङ्गलताऽतिकोमला

तदिहस्यैव भजस्य शङ्करम् ॥ १७ ॥

विशालाक्षी-भगवन् ! हृदयप्रियेण मे
सहिताया भवता पदे पदे ॥

भवितैव घनं मुदे घनं

भुवन त्वद्रहितं हि मे घनम् ॥ १८ ॥

मृकण्डः—यद्येवमेव ते निश्चयस्तर्हि—

कुरु धल्कलवल्लधारणं

कुरु रुद्राक्षगणैरलङ्कितः ॥

कुरु भस्मविभूषितं वपुः

कुरु सर्वस्वमपीह विप्रसात् ॥ १९ ॥

विशालाक्षी-प्राणनाथ ! परमोऽनुग्रहः कृतः (इत्युक्त्वाऽन्तःप्रविश्य धल्क-
लावृता भस्मरुद्राक्षभूषिता च वहनिर्गम्य)

सर्वेऽप्याश्रमवासिनः प्रणयिनो विप्राश्च विप्राङ्गनाः ?

पतैतांऽऽशु दयां विधाय मयि मे सर्वस्वमुल्लुण्ठयताम् ॥

पतन्मे परमोपकारकरणं मन्यध्वमावां यतः—

शम्भु तोषयितु तपोभिरधुना गन्तुं सदैवोद्यती ॥ २० ॥

(सवालवृद्धवनिताः सर्वेऽप्याश्रमवासिनः समागत्य साश्चर्यम्)

अयि मृकण्ड ! मृकण्ड ! किमित्यहो

त्यजसि सर्वमपि प्रणयाकुलः ॥

गृहगतेन जनेन सदाशिवः

किमिति नाऽर्च्यत ? उःखज साहसम् ॥ २१ ॥

मृकण्डः—(साञ्जलिवन्धम्)

शिवार्पणधिया मया मम च धर्मपत्न्याऽनया
समस्तमिदमर्प्यते गुरुवरा ? गुरुभ्यो हि वः ॥
ततोऽखिलमिदं मुदा नयत साम्प्रतं स्वान् गृहान्
स तेन परितुष्यतु प्रणतघातसलः शङ्करः ॥ २२ ॥

मुनयः— धन्योऽसि धन्योऽसि मृकण्ड ! माता
धन्या त्वदीया जनकोऽपि धन्यः ॥
यस्त्वं नु सर्वस्वमपि स्वकीयं
शिवार्पणं ग्राह्यणसाद करोषि ॥ २३ ॥

(एवमुक्त्वा सर्वेऽप्यहमहमिकया सर्वस्वमपहर्तुं प्रवृत्ताः)

मृकण्डः—भावालवृद्धयनिताः सकला युवानः
सर्वस्वमुत्तमतमं सहसाऽपहृत्य ॥
नीत्वा निजानि सदनानि पुनः समेताः
पश्य प्रिये किमपि वक्तुमिवादरेण ॥ २४ ॥

मुनयः—औदार्यसागर ! मृकण्डमुने ! त्वदीयं
सर्वस्वमप्यपहृतं मुनिभिः समस्तैः
अस्माभिराशु परितुष्यतु तेन देव
सुभ्य महेश्वर उमापतिराशुतोष ॥ २५ ॥

मृकण्डः—(साञ्जलिवन्धम्)

उपकृतं बहु मे मुनिपुङ्गवाः
करणया कृतकृत्यतमः कृतः ॥

अथ द्वितीयोऽङ्कः ॥

(ततः प्रविशतः श्रीकैलासशैलाग्ररत्नमण्डपोपविष्टौ बुद्धियलक्रीडया
क्रीडमानौ श्रीपार्वतीपरमेश्वरौ)

श्रीपरमेश्वरः—देवि !

पश्य पदातिममुं मे नृपमन्त्रिपुरस्सरं क्रमशः ॥

२
मृत्युञ्जयं विधायाऽनेन भवत्या नृपं हि जेष्यामि ॥ १ ॥

श्रीपार्वती—भगवन् ! स्वयं मृत्युञ्जयस्त्वं परमपि मृत्युञ्जयं कर्तुं शक्त एव,
किं तत्र चित्रं ? परं मदीयो नृपस्तेन पदातिपरमाणुना जेतु-
मशक्य एवेति मन्तव्यम् ।

श्रीशङ्करः—सर्वं देव्याः क्रीडाक्रीडलं मदीयं च क्रीडापाटवं परिणतौ स्फुटं
भविष्यति, साम्प्रतं तु प्रसरन्तु पदातयोऽश्वा उष्ट्रा गजाश्च
यथेष्टम् ॥

श्रीपार्वती—प्राणनाथ ! तथा भवतु. (इत्युक्त्वा क्रीडां प्रवर्तयति)

श्रीशङ्करः—अयि नगेन्द्रसुते ! परितो नृपं
करिहरिप्रवरौ च पदातयः ॥

१ शतरंज इति लोके प्रसिद्धा क्रीडा.

२ 'हुचमल्ली' इति ह्यतो विजयविशेषः । राजा उष्ट्रधेति पञ्चयोद्भवयोरपि शिष्येते,
केवलं विजेतृपक्षे पदातिरेकोऽधिकस्तेनैव राज्ञो गतिनिरोध (मर्हति) संशक्ययो
मृत्युञ्जयः कथ्यते ।

नृपतिरक्षणहेतव आदता —

इह लसन्ति धले सवले मिथः ॥ २ ॥

ततः सन्तुष्टं मे मनः ।

श्रीपार्वती—गजममुं वृ हनिष्यति मे गजः

सकलरक्षक ! रक्ष निजं गजम् ॥

श्रीशङ्करः—(मन्त्रिणं गजसमानसूत्रे निवेद्य)

नृपतिमन्त्रिदृशा धलवत्तरोऽ

स्त्ययमवध्य इमेन तथाऽधुना ॥ ३ ॥

श्रीपार्वती—साधु नाथ ! साधु—

निर्वलमश्वममुं ते सवलंनाश्वेन मे हनिष्यामि ॥

पत्तिरयं च तवोष्टं सवलो हन्तेव निर्वलं नाथ ! ॥ ४ ॥

श्रीशङ्करः—अत्र कः सन्देहः, भवतु तथा,—

निर्वलं सवलो हन्यादत्र चित्रं न विद्यते ॥

निर्वलः सवलं हन्यात्तुष्टायां त्वयि पार्वति ! ॥ ५ ॥

श्रीपार्वती—प्राणनाथ ! सोयं त्वदीयवृषावलोकवलमहिमा जगत्प्रसिद्धः ।

श्रीशङ्करः—अयं पदातिः सवलोऽस्ति मन्त्रिणा

हत्वाऽश्वमेन विवलं त्वदीयम् ॥

प्रयार्ति जेतुं नृपतिं, प्रयत्नं

विधेहि तं रक्षितुमाशु युक्तया ॥ ६ ॥

किञ्च घस्तुतस्तु—

यस्मिन् यस्मिन् हिमगिरिसुते ! वर्त्तते ते ममत्वम्

तस्मिन्स्तस्मिन् निधयमतम वर्त्तते मे ममत्वम् ॥

तत् क्रीडायामपि परशिवे ! नौ, तवाऽसौ ममाऽसा-
विद्युक्तिर्मे व्यथयति मनां भिन्नताशंसिनीयम् ॥ ७ ॥

ततः क्रीडायामपि न मे मनो मिथः प्रतिस्पर्द्धितामावयोर्वाञ्छति ॥

श्रीपार्वती—(सानन्वं स्वगतम्) अहो ! भगवतो मयि प्रेमबन्धः कोऽप्यव-
र्णनीय एव [प्रकाशम्] प्राणनाथ ! सोऽयमप्रतिमप्रेमतत्त्वविच्छि-
रोमणेस्ते निःसीमतमप्रेममहिमेव, तादृशन प्रेम्णा कृता कृतार्थाऽहं,
ममापि मतिर्भगवतो मतमनुसरति तथापि प्रारब्धा क्रीडा
परिसमापनीयैव ॥

श्रीशङ्करः—अथ किम् । अवहित एवास्मि मदाश्रित मृत्युञ्जयं कर्तुम् ॥

श्रीपार्वती—[निपुणं निर्वर्ण्य स्वगतम्]—

उष्ट्रो मृत्युमुपैति नास्ति विदित मत्पत्तिनाऽन्योऽपि तत्
पतिव्यूहविधिर्न कञ्चन चमत्कारं विधत्तेऽप्रतः ॥
हस्तिद्वन्द्वमनाथ्यं च विथलो मन्त्री विदूरं नृशत्रुं
नो पृष्ठे न च पार्श्वयोर्न च पुरः कश्चिन्नृपं रक्षितुम् ॥ ८ ॥

कथमेवमदृष्टपूर्वं क्रीडति भगवान्, मन्ये कश्चिन् महान् मनोविश्लेषः
क्रीडायामस्यामनवधानतानिदानतां गच्छति येन नीरसमिव सर्वं
क्रीडनं प्रतिभाति, भवतु प्रश्नेनावगमिष्यामि. [प्रकाशम्]

अहह नाथ ! मनः क तवाऽधुना ?

कथमिदं विमना इव खेलसि ? ॥

नृपतिरेव पराजयमेप्स्यति

त्रिचतुराभिरहो गतिभिः प्रभो ? ॥ ९ ॥

तद्वलमनया क्रीडया कुत्र साम्प्रतं श्रीमतां मन इति ज्ञातुमिच्छामि.

धीशङ्करः—देवि ! अस्ति खलु मदीयोऽनन्यमन्त्रो मृकण्डो नाम मुनिवर्यः,

धीपार्वती—जानामि नाथ ! जानामि भगवतः परमभक्तं तम् । ततः किम् ?

धीशङ्करः—सांसारिकसुखनिःस्पृहोऽपि परमशक्तिव्रताया निजधर्मपत्न्या
आग्रहेण सत्पुत्रप्राप्तये सर्वस्वं ब्राह्मणसात्कृत्या कावेरीतीरे
तपः कर्तुं प्रवृत्तः ॥

धीपार्वती—युक्तं कृतं, तप एव खल्वलभ्यतमचस्तुसमर्पणसमर्थं नान्यत्
ततस्ततः ।

धीशङ्करः—दुष्करतरं तप आचरतोस्तयोर्गता धर्मव्रयी, इदानीं ताभ्यां
फलाहारपरिचयोऽपि परित्यक्तः केवलं पयमानलहरीमात्रपोष-
णसाधनौ नक्तं दिवं मां भजेतं, तयोः किंविधेयम् ? इति
चिन्तायां मनो मे निमग्नम् ।

धीपार्वती—प्रणतजनजातपारिजातस्य देवदेवस्य कोऽयं महान् विचारः ?
ताभ्यां सत्पुत्ररत्नं देयमेव; किं सदाशिवस्य ते पदार्चिन्द
भक्तिकलत्रवल्ली कदापि निष्फला भवति ?

धीशङ्करः—देवि ! युक्तमुक्तं भवत्या, परं नास्ति तयोर्भाग्यं पुत्रमुखदर्शन-
सुखम् । ततः किं विधेयम् ? अलङ्घ्या हि नियतेर्नियमा इति-
नाविदितं देव्याः ।

धीपार्वती—नाथ !

नियतेर्नियमाः सर्वे तावद्बलवन्त इह लोके ॥

यावत् करुणाघरणालयं ते करुणादृशो न निपतन्ति ॥ १० ॥

कति कति न कृताः कृपाकटाक्षक्षणलवषीक्षणतस्त्वया दयार्थं ! ॥
अतनयसुखसम्पदोऽपि सद्यः सुतनयरत्नसुखामृताब्धिमग्नः ? ॥ ११ ॥

तत्सत्पुत्रवरप्रदानेन त्वरितं कृतार्थं करिष्यन्ति भक्तवत्सल-
शिरोमणयोऽब्रमवन्तो 'भवन्त' इति प्रार्थना मे ॥

श्रीशङ्करः—देवि ! यद्येवमेव त्वदीयं मतं तर्हि—

एषेहि शैलतनयं ! त्वरया प्रयाम—

स्तस्मै मृकण्डमुनयेऽद्य वरं प्रदातुम् ॥

सज्जोयमस्ति जवनिर्जितवायुवेगो

नन्दीश्वरार्पितसुवर्णकुथोऽत्र नन्दी ॥ १२ ॥

श्रीपार्वती—त्वरितमियमुपागतास्मि शम्भो !

क्षणमपि चर्यति यत्तयो विना त्वाम् ॥

[तत आकाशमार्गेणावतरन् नारदः]

नारदः—त्वरितमयमुपागतोऽस्मि शम्भो !

क्षणमपि चर्यति यत्तयो विना त्वाम् ॥

[इति वदन् साष्टाङ्गं प्रणमति]

श्रीशङ्करः—[साश्चर्यहर्षम्]—

मुनिवर ! कुत आगतः शिवं ते क्षणमपि चर्यति वा कयोर्विना मम ? ॥

नारदः—[साञ्जलियन्ध्रम्]

किमिव न चिदित महेशितुस्ते

जगति तथापि वदामि ते निदेशात् ॥ १३ ॥

रसिकमुकुटरत्नयोर्हि राधायजविभुनन्दनयोर्विना प्रभो त्वाम् ॥

सगिरिजमनवेक्ष्य रासगोष्ठ्यां क्षणमपि चर्यति तत्समेहि शीघ्रम् ॥ १४ ॥

श्रीशङ्करः—[स्मृतिमभिनीय]

स्यं समुल्लसति शारदपूर्णिमाऽथ
श्रीशैलराजतनये ! नियमेन यस्याम् ॥

श्रीकृष्णचन्द्रसंसागर आतनोति
श्रीराधिकासहचरोऽनुलरासलीलाः ॥ १५ ॥

परं मृकण्डमुनिचिन्तया मया विस्मृतमेतत् । अतः श्रीकृष्ण-
चन्द्रेण श्रीराधया चावयोराह्णनाय स्वकीयमानसमूर्त्तिर्मुनि-
षयोऽयंप्रेषितस्तद् गन्तव्यमेव श्रीराधामाधवयोर्दर्शनानन्दा-
नुभवाय ॥

श्रीपार्वती—श्रीमन्मन्मथमोहने मधुवने गोगोपगोपावृते
राधामाधवयोर्युगेऽधरलसद्वेणुस्वन्तानन्दिनि ॥
प्राणेश ! प्रतिपूर्णिमं रचयति श्रीरासलीला मुहु -
दर्शदर्शमपि प्रयाति नहि नौ तृप्तिं मनः कर्हिचित् ॥ १६ ॥
तथाप्यद्य तु मृकण्डमुनिरेवानुग्राहः, आगामिन्यां पूर्णिमायां
पुनः रासलीलावलोकनमुखमनुभविष्याव इति प्रार्थना मे ॥

श्रीशङ्करः—देवि ! युक्तमुक्तं भवत्या प्रथमं शरणागतजनमनोरथपूरणमेवा
ऽऽद्योः कृत्यम् । तत्तथा करिष्यायः ।

नारदः—पश्यतु देवः श्रीकृष्णचन्द्रेण स्वयं लिखितं पत्रिकाम्—
[इत्युक्त्वा पत्रिकामर्पयति]

श्रीशङ्करः—[पत्रिकामुद्घाट्य] देवि ! शृणु श्रीकृष्णचन्द्रकरकमललिखित-
लेखलालित्यम् । [इत्युक्त्वा स्वये प्रेम्णा ध्यावयति]
राकाऽराकाऽशरदपि शरच्चन्द्रिकाऽचन्द्रिका सा
राधाऽराधा परशिवतवाऽसन्निधौ श्रीपतेर्मे ॥

रासोल्लासः प्रभवति तदा साम्प्रशम्भो यदात्वं
देव्या सार्द्धं भवसि शिवया राससिंहासनस्थः ॥ १७ ॥

श्रीशङ्करः [सानन्दाशु] देवि !

मनसि मधुवने नौ नित्यमानन्दमूर्ती
रचयत इह राधामाधवी रासलीलाम् ॥
अनुनयननिमेषं तां विलोकयापि नाहं
त्वमपि च नहि भद्रे नृसिंहीति मन्ये ॥ १८ ॥

तत्रापि श्रीकृष्णचन्द्रेण प्रेषितेय पत्रिका मां मधुवनं प्रति
गन्तुं कर्षति, मृकण्डमुनिचिन्ता च तत्तपोवनं प्रति गन्तुं
कर्षतिमां, तेन किंकर्तव्यतामूढं मनो मे साम्प्रतं, यतः—
नृत्यं विधातुं न मम प्रहर्षः
श्रीकृष्णचन्द्रेण विना कदाचित् ॥
यथा तथा देवि! शिव! विना मां
रासं विधातुं नहि तस्य हर्षः ॥ १९ ॥

नारदः—किमिवाऽत्राश्चर्यम् ?

परस्परान्तरात्मानौ माधवोमाधवी युवाम् ॥
कः कां कर्तुं क्रियां शकोऽसन्निधी स्वान्तरामनः ॥ २० ॥

श्रीशङ्करः—देवि ! यथार्थमाह नारदः । सूक्ष्मया दृशा विलोक्यमाने प्रथम
मावास्यां श्रीकृष्णचन्द्ररचितरासलीलाविलोकनाय गन्तव्यम् ।
श्रीकृष्णस्यैव ममापि मनोमूर्तिर्हृत्तिरय नारदो मृकण्डमुनये
तत्पन्थे चाभीप्सितं वरं प्रदातुं मद्भक्त्या गमिष्यति, तत उभयोः
कार्ययोः सहैव सिद्धिर्भविष्यति । किञ्चावाभ्यां कृत रासली-
लावलोकनमपि मृकण्डमुनेरभ्युदये साहाय्यकरं भविष्यति ॥

श्रीपार्वती—भगवन् ! अत्रकः सन्देहः ? श्रीगोपालस्योपासनं श्रवणं दर्शनं स्मरणं चानपन्यदोषसन्दोहदाहकमिति पुराणेतिहासेषु प्रसिद्धमेव ॥ तद् गच्छतु नारदो मृकण्डमुनये वरं दातुम् ॥

नारदः—भगवन् ! सज्जपवास्मि यथाभवदाज्ञं सर्वं विधातुम् ॥

श्रीशङ्करः—तर्हि साधयतु भवान् मृकण्डमुनये वरं प्रदातुम् ॥

दत्त्वा वरं प्रणयिने प्रवरं वरेण्यं
श्रीमन्मृकण्डमुनयेऽपि च तस्य पत्न्यै ॥
एयं त्वया तु सहसा रससागरश्री—
रासेशरासरसवीक्षणशर्म भोक्तुम् ॥ २१ ॥

नारदः—यथाज्ञा परमेश्वरस्य एव गच्छामि [इत्युक्त्वा निष्क्रान्तः]

श्रीशङ्करः—प्रणतजनवत्सले देवि ! कृतकृत्य इदानीं महामुनिर्मृकण्डस्त-
त्यन्ती च, तदेहि श्रीरासेश्वरीरासेश्वरयोः श्रीराधामाधवयोः
रासलीलावलोकनजन्यमनन्यतुल्यमलौकिकं किमपि सुखमुप-
भोक्तुं गच्छावः ।

श्रीपार्वती—यथाज्ञा प्राणनाथस्य, ननु सज्जमेव कुवेरोपस्थापितं पुण्यक-
मिदं तदारोहतु भगवान् ।

श्रीशङ्करः—यथाह देवी [इति वदन् देव्या सह पुण्यकमाख्या]
पुण्यक पुण्यक ! सहसा श्रीराधामाधवाश्रितं सुखदम् ॥
मधुवनमुपेहि यमुना तरलतरङ्गोल्लसल्लताजालम् ॥ २२ ॥

[इति वदन्ती निष्क्रान्ती श्रीपार्वतीपरमेश्वरी]

[ततः प्रविशतस्तपोवनस्थी विशालाक्षीमृकण्डौ]

मृकण्डः—[समाधेः प्रबुध्य] प्रिये प्रिये ! शृणोषि ?

विशालाक्षी—कोऽस्ति निदेशः ?

मृकण्डः—मयाद्य समाधौ किमपि सुनिमित्तं दृष्टं ध्रुतं च ॥

विशालाक्षी—प्राणनाथ ! किन्तत् ?

मृकण्डः—प्रिये !—

परमशिवासहितः श्रीपरमशिवः पुष्पकस्थितो मेऽद्य ॥

लोचनयुगलातिथितां प्राप्तोऽगण्यातिपुण्यगणदृश्यः ॥ २३ ॥

विशालाक्षी—सुदिनमिदं सुवर्णसूर्यं च नाद्य प्रभातं, ततस्ततः ?

मृकण्डः—यावत्तदीयदर्शनजन्यानन्यतुल्यानन्दनीरधिनिमग्नमानसो विस्म-
यविस्मृतनिमेषश्चाऽहमभयं तावतु—

विरम विरम वत्स ! त्वं मृकण्डाऽतिकृष्टात्

तपस इत उपेतो नारदस्त्वत्समीपम् ॥

हृदयमिय मदीयं मूर्त्तमेतद्भवस्त—

स्तव सद्यदि भवित्री कापि कल्याणलभ्यत् ॥ २४ ॥

इति सप्रमोदमुदीर्य सद्यः सविमानोऽन्तर्हितः ॥

विशालाक्षी—नाथ ! मयापि प्रसन्नयोः श्रीपार्वतीपरमेश्वरयोर्वचनामृतं
निपीतं तन्निवेदयामि—

वत्से तपःफलितमेव तवातिशुद्धं

सर्वेपि ते च फलिता मनसोभिलाषाः ॥

श्रीनारदाद्वरमवाप्य यथामिलापं

गच्छेन्निजाश्रममलं तपसः श्रमेण ॥ २५ ॥

इत्युक्त्वा विमानस्थौ श्रीपार्वतीपरमेश्वरी क्वापि वेगान्प्रयाती ।

मृकण्डः—कृता कृतार्था श्रीमहेश्वर्या श्रीमहेश्वरेण च त्वम् ॥

विशालाक्षी—तर्हि किं कर्त्तव्यमिदानीमावाग्याम् ?

मृकण्डः—पुनरपि हृदि चिन्तयाव एतौ

परमशिखी शिवद्वी निजाश्रितभ्यः ॥

किमिव परमुमामहेशचिन्ता—

सममिह मङ्गलवर्षि वस्तु लोके ॥ २६ ॥

विशालाक्षी—यथाज्ञा प्राणनाथस्य [इत्युक्त्वा ध्याननिष्ठामालम्बते]

[ततः प्रविशति नारदः]

नारदः—[स्वगतम्] श्रीमहेश्वरीमहेश्वरयोराज्ञया मया त्वरया समा-

सादितं श्रीकावेरीतीरतपोवनम् ॥ अत्र हि—

सहजवेरपरा अपि जन्तवः सहजवैरमशास्य परस्परम् ॥

सह रमन्त इमं प्रणयाकुलास्तत इदं हि मृकण्डमुनेर्चनम् ॥ २७ ॥

इति मे तर्कः ॥ [परितोऽवलोका] अहो ! इहैव चटतलमूले

समाधिनिष्ठौ तिष्ठत एतौ दम्पती—

सदा सदाशङ्करयोः स्वदासे—

प्वहो ! दयासागरयोर्दयाद्रां ॥

वृत्तिर्नया प्रेययता स्यान्मा—

मिमौ समाभ्यासयितुं स्वकीयी ॥ २८ ॥

[निपुणं निर्वर्ण्य] श्रीमहेश्वरीमहेश्वरनिमग्नमनस्कतया नैतयोः
किमपि चाहं स्फुरति, भवतु योगवलेन तयोर्हृदयकमलतः पर-
मेश्वरमूर्ती आकर्षामि येन तयोर्बाह्यस्फुरणं भवेत् [इत्युक्त्वा
तथा करोति]

दम्पती—[साश्चर्योद्वेगम्]

भगवति ! भगवन् ! क्व गम्यतं नौ

हृदयमपास्य निजालयं दयाब्धे ! ॥

चरणशरणयोरनुक्षणं धी—

गिरिवरनन्दिनि ! दालचन्द्रमौलं ! ॥ २९ ॥

[इति वदन्तौ नेत्रे समुन्मील्य विलोभ्य च साश्चर्यानन्दमुभा-
वुत्थाय]

सुदिनमिदमहो यद्य साक्षान्मुनिमणिराश्रममागतोऽस्मदीयम् ।

फलितमखिलमद्य पूर्वपुण्यं सफलतरे खलु जन्मजीविते नौ ॥ ३० ॥

[इत्युक्त्वा प्रणम्य प्रेम्णा तं पूजयतः]

नारदः—अलमलं वत्सावतिप्रयासेन—

धीयतां हृदयवाञ्छितो वरस्तं समर्पयितुमुत्सुकोऽस्म्यहम् ॥

श्रीगिरीन्द्रतनयामहेश्वराजया प्रणतपारिजातयोः ॥ ३१ ॥

मृकण्डः—हृदयकमलमध्ये श्रीमहेशीमहंशा—

धनुनयननिर्मेयं प्रेमपूर्णान्तरङ्गी ॥

प्रणतजनमनोभीष्टार्थदी तिष्ठतां मे

मुनिवर ! वरमेतं मानसे याचते मे ॥ ३२ ॥

विशालाक्षी—स्फटिकमणिसमप्रभः प्रभुः धी—

गिरितनयाश्रितवामवामभागः ॥

अपसरतु हृदालयान् कदाचिन्

मम न मुने ! धरमर्पयैनमेव ॥ ३३ ॥

नारदः—[स्वगतम्] अहो ! दम्पत्योरनयोर्भक्ष्यतिशयो येन मदीययोग
बलात् क्षणप्रणष्टेष्टदेवदर्शनसुखौ न स्वकीयेष्टदेवदर्शनसुखादपरं
वरं याचेते. [प्रकाशम्] घत्सौ ! निष्प्रतिमतमभक्तिभाववि-
वशी श्रीपरमेश्वरीपरमेश्वरौ स्वयमेव धांवाञ्छितमेतत्पूरयिष्यतः ।
परमपि मनोऽभिलाषं निवेदयतं यं समर्थं श्रीशिवाशिषयोः
परिपालितपवित्राङ्गोऽहं भवेयम् ॥

मृकण्डः—प्रिये ! निवेदयं दानीं त्वदीयमभिलाषं महामुनयेऽस्मै नारदाय.

विशालाक्षी-यथाज्ञा प्राणनाथस्य [इत्युक्त्वा साञ्जलियन्धम्]

मुनिवर ! धरमेनमेव याचे भवत उमेशरमेशभक्तधर्यात् ॥

भवतु सुतनयो नयोदधिर्मे परमशिष्यप्रणयी दयादृशा तं ॥ ३४ ॥

नारदः—पुत्रं दीर्घायुषं मूर्खं सर्वज्ञं वाऽलकायुषम् ॥

अभिवाञ्छसि ? तत्पूर्वं निवेदय ममाग्रतः ॥ ३५ ॥

विशालाक्षी-दीर्घायुषं च सर्वज्ञं पुत्रमिच्छामि मे मुने ! ॥

किं दुर्लभं त्वयि प्रीते महेश चोमया युते ॥ ३६ ॥

नारदः—दीर्घायुः सर्वज्ञश्च ते पुत्रो न दातुं शक्यो मया.

विशालाक्षी-कथमिव ?

नारदः—शृणु घत्से !

मुने ! मूर्खोऽतिदीर्घायुर्विद्वान्वाऽल्यायुरात्मजः ॥

त्वया देवो विशालाक्ष्या इत्याज्ञा पारमेश्वरी ॥ ३७ ॥

विशालाक्षी-[सखेदम्]

दीर्घायुर्मूर्खतनयप्रदानमपि मन्यसे ॥

घरप्रदानं यदि ते शायः स्यात्कीदृशो यद् ॥ ३८ ॥

किञ्च-मूर्खपुत्रा भवेयं चेदपुत्रैव घरा न किम् ? ॥

अत्यल्पदुःखा निष्पुत्राऽनन्तदुःखा हि मूर्खसूः ॥ ३९ ॥

घरमेकोऽपि सत्पुत्रः सर्वज्ञः सद्गुणार्णवः ॥

अत्रायुरपि देवर्वे ! मूर्खादीर्घायुपः सुतात् ॥ ४० ॥

[इत्युक्त्वा प्रणमति]

नारदः—घत्से ! यद्येवं तर्हि—

छाप्यवर्षप्रमाणायुः सर्वज्ञः सद्गुणार्णवः ॥

सनयस्तनयो भावी सदाशिवपदाश्रयः ॥ ४१ ॥

दम्पती—अमरमुनिवर ! त्वया दयाब्धे ! तनयवरार्पणतः कृताः कृतार्थाः ॥

वयमिह भवतो मुने ! प्रसादान्मतिरतिरस्तु सदा सदाशिवे नः ॥

[इत्युक्त्वा प्रणमति]

नारदः—दम्पती इह पुराणदम्पती श्रीशिवापरशिवा परादरात् ॥

भक्तिभावत उपास्य यास्यथोऽभङ्गमङ्गलपरम्परां पराम् ॥ ४३ ॥

[इत्युक्त्वा तयोर्मस्तके हस्तं दधाति]

दम्पती—कृत्वा कृपां सुरमुने ! कुरु नः कृतार्थान्

धासं कुरु त्रिचतुराणि दिनानि चात्र ॥

स्यच्छस्तथा सुखयतिस्म न पूर्णिमेन्दु—

स्वत्सङ्गमः सुखयतीह यथा मनो नः ॥ ४४ ॥

नारदः—वत्सी ! यथा मम तथा युवयोर्ममापि,
 प्रेयान् समागम इहास्ति सुखप्रदोऽयम् ॥
 शतस्तथापि न हि वस्तुमुमासहाय—
 धीचन्द्रशेखरनिदेशवशवदोऽहम् ॥ ४५ ॥

दम्पती—कीदृशो निदेशः श्रीमहेश्वरस्य ?

नारदः—यदि कीतुकं भूयताम्—

दत्त्वा मृकण्डमुनयेऽपि च तस्य पत्न्ये
 हे नारदाभिमतमिष्टफलं प्रमोदान् ॥
 द्रष्टुं त्वया मधुवनं त्वरया समये
 श्रीकृष्णचन्द्रससागरसलीलाः ॥ ४६ ॥ इति—

दम्पती—एवं चेन्मालौकिकालम्बलामेऽन्तरायतां गन्तुमिच्छावः,
 पुनः कदाचिद्दर्शनप्रदानेनानुग्राह्याविमौ स्वीयी मरुपरमाण्
 इति प्रार्थना नो.

नारदः—सति समये ध्रुवभागमिष्यामि युवयोराश्रमं, सम्प्रति तु गम्यते
 [इत्युत्थोत्तिष्ठति]

दम्पती—[उत्थाय वद्धाञ्जली] साधयतु भयान् मधुवनं, शिवाः सन्तु
 ते पन्थानः (इति प्रणमतः)

नारदः—वत्सी ! परमशिवप्रसादात्परमानन्दमग्नी भूयास्तम् ।

(इति वदन्नाकाशमार्गेण निवृत्तः)

मृकण्डः—प्रिये ! दृष्टिपथमतिक्रान्तः परमोपकारी भगवान् देवर्षिस्तदेहि
आवामपि श्रीपरमेश्वरप्रसादात् पूर्णमनोभिलाषी स्वाश्रम-
गच्छाद्यो यत्नवदुत्कण्ठते स्वकीयान् द्रष्टुं दृष्टिर्मे.

विशालाक्षी—यथाज्ञा प्राणनाथस्य तथा कर्तुमवहितास्मि.

मृकण्डः—प्रिये ! पश्य, अमी चिरपरिचितास्तपोवनतरवो मुनयो मृगाः
खगाः सरितश्चास्मद्वियोगदुःखिता इव दृश्यन्ते, तदेताना-
श्वास्य गच्छावः ।

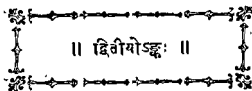
युष्मभ्यं तरवो नमोऽस्तु मुनयो यूयं कृपावर्षिणो—
भूयास्त प्रतिवासरं मयि निजे, नद्यो मृगा हे खगाः ॥
युष्माकं स्मरणं सदैव भविता भूयाद् भवदर्शनं
भूयो मे दयया दयामयमहेशस्येति मे प्रार्थना ॥ ४७ ॥

तपोवनमुनयः—

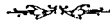
सम्प्राप्य पुत्रसुखमप्रतिमप्रसादात् श्रीशैलराजनयाहृदयप्रियस्या॥
भुक्त्वाखिलानि च सुखानि वयस्युगान्ये सेव्यं तपोवनमिदं
सह दंपतीभ्याम् ॥ ४८ ॥

दम्पती—सत्यानि सन्तु व आशीर्वचांसि

(इत्युक्त्वा साष्टाङ्गं प्रणम्य निह्रान्ती मुनिदम्पती)

॥ तृतीयोऽङ्कः ॥

[ततः प्रविशति श्रीयमुनातीरनिकटनिकुञ्जस्थितः सरस्वतारः
श्रीकृष्णचन्द्रः श्रीराधा च]

श्रीराधा—श्रीकृष्णचन्द्र ! हृदयेश्वर ! गसलीला—
वेला प्रयाति, न समागत आशुतोष ॥
श्रीशङ्करः सगिरिजां, न च नारदोऽपि
प्राप्तः किमत्र करणीयमिदं वदः ॥ १ ॥

श्रीकृष्णः—प्राणप्रिये ! सप्रणयप्रार्थनं स्मृतिमाप्रसाध्यसाध्विभ्यो हि भग-
वान् श्रीशर्वतीप्राणनाथ इति नाविदितं तं, नदेहायामत्र
स्थितौ प्रेम्णा तं प्रार्थयामहे.

श्रीराधा—प्राणनाथ ! अवहितास्मि प्रार्थनां कर्तुम् ॥

श्रीकृष्णः—प्रिये ! तर्हि समागतमेव परमेश्वरमुमासहायमवेहि [श्रुत्वा]

उभौ—[साञ्जलिवन्धम्]

श्रीमन् ! शङ्कर ! चन्द्रशेखर ! विभो ! श्रीशैलराजात्मजे !
मद्यः सद्य उपेहि गसरचनावेला व्यतिक्रामति ॥

[नेपथ्ये.]

गमोल्लासविलोकनातिरसिकी प्राप्ता स्व आवागुभी
श्रीराधाहृदयाधिनाथ ! सहसा रासः समारभ्यताम् ॥ २ ॥

श्रीराधामाधवौ—[साश्चर्यानन्दम्] किं प्राप्तावेव भगवन्तौ [इति वदन्तौ]
 नेत्रे समुन्मील्य, पुष्पकादवतरन्तौ श्रीपार्वतीपरमेश्वरौ
 विलोक्य, सर्वाभिर्गोपीभिः सहोत्थाय साञ्जलिवन्धम्]
 जय जय जय शम्भो ! विश्वबन्धो ! परात्मन् !
 जय जय जय मातर्विश्वमातर्नमस्ते ॥
 परमसुखकरी श्रीपूर्णिमयं भवित्री
 परमशिव ! परंशि ! स्वागतेनाग्र वां नः ॥ ३ ॥
 रत्नासनं त्रिजगतीपितरौ ! भवद्भ्या
 मन्तन्निवेदितमयं कुसुमाञ्जलिश्च ॥
 प्रेम्णाऽर्पितो हि युवयोश्चरणाब्जयुग्मं
 प्रेम्णा विलोकयतमाशु युथां निजाग्रः ॥ ४ ॥
 [इत्युत्तवा प्रणमन्ति]

श्रीशङ्करः—अलमलमुपचारैस्त्वं ममास्यन्तरात्मा
 हृदयमिव परं मे देहमात्रेण भिन्नः ॥
 किमिय सुखकरं श्रीकृष्णचन्द्राऽधिकं स्यान्
 मम तव नवरासोल्लासलीलावलोकान् ॥ ५ ॥
 तन्मा विलम्बं कुरुष्व, प्रारभ्यतां रासोल्लासः ।

श्रीकृष्णचन्द्रः—यथाज्ञा महेश्वरस्य, [इत्युत्तवाऽऽनन्दाद्रासलीलामारभते]
 [श्रीमहेश्वरीमहेश्वरौ परम्रेण प्रेम्णा सारिवारौ विलोकयतः]

श्रीपार्वती—[शिवं प्रति निरीक्ष्य स्वगतम्]
 रसिकमणिकृतां श्रीरासलीलां घिचित्रां
 चिरतरमवलोकयानन्दमन्दोहमग्नः ॥
 परमशिव इह श्रीकृष्णचन्द्रैकचित्तो
 लसति रसनिलीनो विस्मृतान्यप्रश्वः ॥ ६ ॥

श्रीशिवः—[श्रीपार्वतीं प्रति]

अहो श्रीकृष्णस्य प्रणतजनतोद्धारणकृतं
सह श्रीगोपीभिर्विहरणमिदं मुक्तिफलदम् ॥
अये को जानीते श्रुतिहृदयमस्मिन् विजयते
वयं तद् विशो वा हिमगिरिसुते ! वेत्ति न परः ॥ ७ ॥

अभिधानां सहाऽभिज्ञैर्दर्शनीयस्य वस्तुनः ॥
दर्शनं परमानन्दप्रदं भवति नाऽन्यथा ॥ ८ ॥

[स्वगतम्]

श्रीकृष्णलीलातत्त्वज्ञा ब्रह्मविद्यास्वरूपिणी ॥
श्रीमन्युमैव तत्तत्त्वं प्रकाशयितुमर्हति ॥ ९ ॥

[प्रकाशम्]—

पश्य श्रीगिरिराजराजतनय ! श्रीकृष्णचन्द्रप्रभो
रासोल्लासरसाम्बुध्नैर्नवनवा लीलाभिर्माला इमाः ॥
न श्रीकृष्णसमो रसाम्बुधिरहो लोकत्रयऽन्यः पुमान्
नानानन्दरसापगा च न समा श्रीराधयाऽन्याह्वना ॥ १० ॥

श्रीपार्वती—प्राणनाथ ! युक्तमुक्तं भगवता,

श्रीराधामाधवावेव श्रीराधामाधवाविध ॥
निःसीमरसपीयूषपारावारी वपुर्धरी ॥ ११ ॥
परमेतल्लीलावलोकनानन्दसन्दोहमनुभवन्त्या मे
नारदस्मरणं भवति चित्ते, यतोऽत्रत्यक्ष्णो दुर्लभ एष ॥

[नेपथ्ये]

आगतोऽस्म्यहमुमामहेश्वरी ! नारदोऽत्र युघयोर्विशंवदः ॥

धीपार्वती—एहि वत्स ! कथमर्पितो घरः

धीमृकण्डमुनये तपस्यते ? ॥ १२ ॥

नारदः—मातः ! धीपरमेश्वरानुष्ठानुसारेण सर्वं कृतं, परितुष्टौ च तौ
जायापती पुनः प्रभोराज्ञानुरोधेनाऽत्रापि रासलीलावलोकना-
नन्दानुभवाय समागतः ।

[स्वगतम्]

धीकृष्णचन्द्रहृदयं गिरिराजपुत्री—

प्राणेशितुर्भगवतः करुणकपात्रम् ॥

कांऽन्योऽभवद् भुवि भयिष्यति वर्त्तते वा

धन्यो मदन्य इति मोदमुपेति चेतः ॥ १३ ॥

यस्य मम भगवती जगद्भवाऽपि रासलीलावलोकनालीकिका-
नन्दानुभववेलायां स्मरति. [इति सहर्षं परिक्रामति.]

“ अङ्गनामङ्गनामन्तरे माधवो माधवं माधवं चान्तरं चाङ्गना ॥
एवमकान्तरं माधवं चाङ्गनां रासलीलाविधौ वीक्ष्य मोदामहे ॥ ”

[इत्येतत्प्राचीनं पदं वीणावादनानुगतं गायन् नृत्यति]

धीकृष्णः—[सहर्षानन्दं विलोक्य] अहो ! प्रियतमो मे देवर्षिः समा-
गतः । एषेहि, गायतु भवान् किमपि ।

नारदः—यथाज्ञा देवस्य, [इत्युक्त्वा गायति]—

इन्द्रनीलमणिनीलमंकतश्चञ्चलानिचयचारु चान्यत. ॥

मामके स्फुरन्तु मानसे मुहुस्तत् किमप्यहरहर्महन्महः ॥ १४ ॥

चञ्चलाजलदमञ्जुलद्युती राजिनी विविधरत्नराजिभिः ॥

आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनवरौ मनोहरौ ॥ १५ ॥

हारिणी निजजनेष्टकारिणी भानुजातटनिकुञ्जचारिणी ॥
आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनचरी मनोहरौ ॥ १६ ॥

रत्ननूपुरलसत्तदाम्बुजौ कान्तकङ्कणलसन्कराम्बुजौ ॥
आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनचरी मनोहरौ ॥ १७ ॥

शर्वरीरमणसुन्दराननौ नीलकुन्तलविशोभिताननौ ॥
आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनचरी मनोहरौ ॥ १८ ॥

जङ्गमौ सुरलतासुरदुमौ कावपीष्टफलभारवर्षिणौ ॥
आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनचरी मनोहरौ ॥ १९ ॥

प्रेमथङ्गहृदयो परस्परं भक्तवर्गसदयोदयाशयो ॥
आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनचरी मनोहरौ ॥ २० ॥

तौ परस्परतपःफलायितौ तौ परस्परमनःस्थलायितौ ॥
आश्रयेऽत्र वृषभानुनन्दिनीनन्दनन्दनचरी मनोहरौ ॥ २१ ॥

समभ्यर्च्य प्रेम्णा परमशिष्यमन्ताकरुणया
प्रदत्तं दाम्पत्यं परमनुभवन्तौ प्रणयतः ॥
कृपापारावापयितहृदयसारावबुद्धिं
मुदा राधाकृष्णौ मम हृदयकुञ्जे विरहनाम् ॥ २२ ॥

गहस्यं वेदानां परमुपदिशन्तौ मधुनरै—
गवैर्वर्णो गम्याधरपुटविलीनस्य मृदुलैः ॥
सदा धीमन्तौ तौ निरुपमतमानन्दवपुषी
मुदा राधाकृष्णौ मम हृदयकुञ्जे विहरताम् ॥ २३ ॥

निराकारावाद्यावपि निजजनोद्धारणकृते
 सदाकारौ भूत्वा रचयत इहालौकिकतमाम् ॥
 महारासां लीलां हृदयनयनानन्दजननीं
 मुदा राधाकृष्णौ मम हृदयकुञ्जे विहरताम् ॥ २४ ॥

राधाराधाहृदयरमणौ मानसे मे निकुञ्जे
 गोगोपीभिः सह विहरतां रासलीलाविलासैः ॥
 वेणोर्नादैर्मधुरमधुरैर्गीतनादैस्तथोच्चै—
 मञ्जीराणां ध्वनिभिरभितो नादयन्ती दिगन्तान् ॥ २५ ॥

दिशि दिशि मम राधामाधवी रम्यरूपौ
 घनघनतडिदाभौ पूर्णचन्द्रोपमास्यौ ॥
 कनककंपिशवल्ली रत्नभूषाभिरामौ
 नयनयुगचकोरप्रीतये स्तान्नितान्तम् ॥ २६ ॥
 [स्वगतम्]

रासलीलारससागरोपि भगवान् सह सर्वाभिर्गांभीभिर्षदीय-
 गानानुसारेण नृत्यतीति महद् भाग्यं मे.

श्रीकृष्णः—साधु देवर्षे ! साधु गीतम् ! क्षणं विश्रम्यताम् ।

नारदः—यथाज्ञा श्रीकृष्णचन्द्रस्य [इत्युक्त्वा परमशिवसिंहासन-
 समीपमुपेत्य खिन्न इव तिष्ठति]

श्रीशङ्करः—देवर्षे ! कथं खिन्न इव लक्ष्यसे ? कस्मिन् विचारे निमग्नोऽसि ?

नारदः—[साञ्जलिवन्धम्]—

खेदो न याति मनसो भगवन्ननुभे
 वक्तुं प्रवृत्तमपि मामुपयाति लज्जा ॥

तत् किं विधेयमधुना यद् विधेयम् ।

लोकप्रयीपरगुरुः परमेश्वरस्त्वम् ॥ २७ ॥

श्रीशङ्करः—[क्षणाद्वै नेत्रे निमील्योन्मील्य च स्वगतम्] सर्वगर्वसर्वोत्कर्ष-
पटुना भगवता देवर्षिरपि स्वकीयमायामहानयां निःक्षिप्तो,
भवतु तारयाम्येनम् ।

[प्रकाशम्]

इमामुमां मे निगमागमत्रां सन्देहसन्दोहनिवृत्तिं त्वम् ॥

उपास्य भक्त्या भव नष्टशङ्कः, सशङ्कताज्जर्यसहस्रमूलम् ॥२८॥

नारदः—भगवन् ! तथा करोमि, [इत्युक्त्वा पुनः प्रणमति]

श्रीपार्वती—परमानन्दमयेऽस्मिन्समये कुतस्ते संशयः ? यद् कस्ते संशयः ?

नारदः— भगवति !

“प्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥

कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतन्प्रथं त्यजेत् ” ॥

किञ्च—

“नहीदृशमनायुषं लोके किञ्चन विद्यते ॥

यादृशं पुरुषस्येह परदारामिमर्शनम् ”

अपि च—

सन्मार्गस्खलनं विवेकदलनं प्रक्षालनोन्मूलनं—

गाम्भीर्योद्बहनं धृतंश्च शमनं नीचन्वसम्पादकम् ॥

सद्बुध्यानावरणं प्रयापहरणं पापप्रयापूरणं

धिकष्टं परदारव्रीक्षणमपि त्याज्यं कुलीनेन तत् ॥ २९ ॥

अशुचितानिलयं प्रलयं रुचेरपशस्तां प्रभवं विभवं रुजाम् ॥
परमशर्मसुधागुध्रिवाडवं परिहरन्त्यरदारनिरीक्षणम् ॥ ३० ॥

इत्यादिभिः परःशतैर्वचनैः प्रसङ्गे प्रसङ्गे भगवता श्रीमुखेन
तदीये रनन्यभक्तैर्व्यासवाल्मीकिप्रमुखैः प्राचीनैरर्वाचीनैश्चानेकै-
र्मान्यैर्महाशयैरुपदिष्टमुपदिश्यतं च; तदेतत्सकलमनादृत्य
यः कर्त्ता धर्माणां घक्ता पाताऽपि कृष्णचन्द्रोऽयम् ॥
कथमिव पराङ्गनाङ्गालिङ्गनमङ्गीकरोति धर्मात्मा ॥ ३१ ॥

इति मदीयाशयशय्याशयसंशयः सन्तापयति माम्, तं नाऽऽ-
नन्दमयोऽपि सम्प्रयोऽयं नानन्दयति माम्.

श्रीपार्वती—[प्रहस्य श्रीशङ्करं प्रति] भगवन् ! नारदोऽपि श्रीकृष्णतत्त्वान-
भिः इत्याश्चर्यमिव मे भाति.

श्रीशङ्करः—देवि ! गर्वगञ्जनः श्रीकृष्णचन्द्रः साम्प्रतमङ्कुरिताऽखर्गगर्वे
नारदमुपलक्ष्य मायया तं मोहयति; परं शरणागतजनमहा-
मोहतमोऽग्रहन्त्री त्वं तदीयं मोहमपाकुरु । नायं केवलं
नारदोपकारः किन्तु सर्वलोकोपकारः ।

श्रीपार्वती—यथाज्ञा परमेश्वरस्य [इत्युक्त्वा नारदं प्रति] वत्स ! इयं खलु
चिन्तामणिमयी मुद्रिका सकलाज्ञानमूलोत्कर्षिणी तत्त्वज्ञान
प्रवाहप्रघर्षिणी विश्वविश्वम्भरासंहर्षिणी च भगवताऽमुना
परमेश्वरेण पाणिप्रहणावसरे प्रसादीकृता, पश्यैनाम् ।

[इत्युक्त्वा स्वकनिष्ठिकाङ्गुल्या उत्तार्य नारदहस्तेऽर्पयति]

नारदः—[सादरं गृहीत्वा विलोक्य च] साक्षात् परमेश्वरेण प्रसादी-
कृतायाः किमहं महिमानं वर्णयामि; तथापि प्रकृते प्रसङ्गे
कोऽस्या उच्यते ?

श्रीपार्वती—मुने ! मुद्रामव्ये प्रहिणु नयने पश्य च पुर—
स्ततो यद्यत्पश्येः कथय सकलं तत्तदिह मे ॥

नारदः—जगन्मातमांतः परमशिवसर्वस्वहृदये !
यथाज्ञा मातुस्ते भगवति ! करिष्यामि हि तथा ॥ ३२ ॥
[इत्युक्त्वा मुद्रिकावकाशेन रासलीलां विलोक्य] मातः !
शृणु यद् विलोक्यते तद् वदामि ।

श्रीपार्वती—वद, शृणोमि ।

नारदः—राधिकां राधिकामन्तरं माधवो
माधवं माधवं चान्तरं राधिका ॥
राधिकामाधवाभ्यामिदं मण्डलं
ध्यात्तमाभाति मे नापरा अङ्गनाः ॥ ३३ ॥

श्रीपार्वती—क्षणं विध्रम्य पुनस्तत्रैव पश्य, किं दृश्यते ?

नारदः—यथाज्ञा मातुः [इत्युक्त्वा तथा कृत्वा वदति]—
मातर्जगदिदमखिलं सत्त्वाचरमद्य मे भाति ॥
श्रीराधामाधवमयमितरद् वस्तुमेव नैवास्ति ॥ ३४ ॥

श्रीपार्वती—पुनरपि पश्य.

नारदः—[पुनर्विलोक्य] शृणु मातः !—
कालिन्दीपुलिने कदम्बकदलीकुञ्जे मुदा तिष्ठतो—
रन्योन्यान्तनवद्धनेप्रयुगथोरन्योन्यलम्बात्मनोः ॥

धंशीवादनतत्परोष्ठपुटयोरानन्दसंलीनयो—

राधामाधवयोर्युगं नयनयोरानन्दं दृश्यते ॥ ३५ ॥

[निपुणं पुनर्निर्वर्ण्य]

क्षीरनीरनिधौ मातर्महामणिमयालये ॥

अपशय्याशयालुः श्रीनारायण इहेक्ष्यते ॥ ३६ ॥

जगन्मातृमहालक्ष्मीसेविताङ्घ्रिसरोरुहः ॥

नाभिपद्मान्तरालस्थचतुराननशोभितः ॥ ३७ ॥

श्रीपार्वती—देवर्षे पुनरपि पश्य, किं विलोक्यते ?

नारदः—[पुनरवलोक्य] मातः ! शृणु यत्पश्यामि.

श्रीपार्वती—श्रोतुमवहितैवास्मि प्रोच्यताम्.

नारदः—यथाऽऽज्ञा जगदम्बायाः—

निराकारं तेजः स्फुरति रविचन्द्राग्नितडितां

विचित्रं तेजोभ्यः किमपि च मनोवागविषयम् ॥

तदेवैतत्तेजः सज्जलजलदश्यामलतनु—

र्मनोहारी हारी व्रजवनविहारीह भवति ॥ ३८ ॥

किञ्च—

न गोप्यं न गोपा न गायो न वत्सा

न वा राजयस्ता यनानां यनानाम् ॥

खगा नो मृगा नो नगा नो, मनोज्ञं

विना कृष्णचन्द्रं न पश्यामि किञ्चित् ॥ ३९ ॥

श्रीपार्वती—अर्थं स्वयं नारद ! कृष्णचन्द्रोऽस्त्येकः परं तत्त्वमिदं मृपाऽन्यत् ॥

शक्तिः परा चास्य तु राधिकेयं यथा विचित्रं रचितं हि

विश्वम् ॥ ४० ॥

श्रुतयः स्मृतयो महात्मनां मतयश्चापि वपुर्धरा इमाः ॥
परमं पुण्योत्तमं त्विमं परमप्रेममरादुपासते ॥ ४१ ॥

इमा गोपीगोपीर्मुनिवर ! न मन्यस्व मनसा
त्रिकाण्डस्थाः सर्वाः श्रुतय इह भान्तीन्दुवदनाः ॥
मुनीनां भक्तानां मतय इह कृष्णाङ्घ्रिविरहाऽ—
सहाः सेवन्ते तं प्रियतममिदं स्वं प्रियतमाः ॥ ४२ ॥

न पारदार्यशङ्कापि नारदार्यशिरोमणे ! ॥
कर्त्तव्या मनसा यन् श्रीकृष्णान्नान्यज्जगत्त्रये ॥ ४३ ॥

श्रीकृष्णमद्वितीयं तं काऽन्या रमयिता ? कथम् ॥
रन्ता रमयिता रन्तुं साधनानि त्वयं स्वयम् ॥ ४४ ॥

ईदृश्यां रासलीलायामधर्मं कथमीक्षसे ॥
कः स्यात् स्वप्रतिविम्बेन रममाणोऽत्र पातकी ? ॥ ४५ ॥

श्रीराधामाधवमयं पश्यन् प्रेम्णा जगत्प्रथम् ॥
निस्तापः स्याः कुतस्तापः श्रीकृष्णाद्वैतदर्शिनाम् ॥ ४६ ॥

[इत्युक्त्वा विरमति]

नारदः—[दण्डवत् प्रणम्य सहर्षाश्रु]

जगदम्ब ! दयामयाशये ! करुणालोकनतस्तवाधुना ॥
गलितो मम मानसो भ्रमः परमां शान्तिमुपागतं मनः ॥ ४७ ॥

त्वं साक्षाद् ब्रह्मविद्याऽसीत्युक्तं सद्गुरुमिहि मे ॥
तत्ते श्रीब्रह्मविद्यात्ममनुभूतं मयाऽधुना ॥ ४८ ॥

मम मोहमयो गुरुगिरिः क्षणमात्रादलितस्त्वयाऽश्विके ! ॥
अपि वज्रधरादिदेवतायुधकोट्याऽप्यविभेद्य उक्तः ॥ ४९ ॥

[इति ब्रुवन् प्रणमति]

श्रीगार्वती—[नारदमस्तके हस्तकमलं निवेद्य]
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ देवर्षे ! कृतकृत्योऽसि साम्प्रतम् ॥
गुरुरादिष्टा विद्या ते विस्मृता कृष्णमायया ॥ ५० ॥

पुनस्त्वां साऽभ्युपगता विश्वविद्येश्वराक्षया ॥
नष्टाऽविद्यः प्राप्तविद्यः श्रीकृष्णे भव भक्तिमान् ॥ ५१ ॥

नारदः—[उत्थाय पुनः प्रणम्य] मातरनुगृहीतोऽस्मि, गतो मे सर्वो
मोहस्तत इदानीं पुनस्ताम्रं रासलीलामवलोकयितुमातुरतरं
मे लोचने तद्दर्शयतु भगवती रासलीलाम् ।

श्रीगार्वती—वत्स ! रासलीलादर्शनं श्रीकृष्णचन्द्रकरुणाधीनं ततस्तमेव
प्रार्थयस्व.

नारदः—यथाज्ञा मातुस्तथा करोमि. [इत्युक्त्वा प्रार्थयते]
मदखर्ग्वर्गपर्वततिरोहितः कृष्णचन्द्र ! दलयित्वा ॥
तं गर्गपर्वतं मे देहि पुनः रासदर्शनं सहसा ॥ ५२ ॥

[इति वदन् प्रणमति]

[ततोऽन्तरिक्षादवनीर्ष्य श्रीकृष्णकरुणा]

श्रीकृष्णकरुणा—वत्स ! नारद ! मुने ! मम प्रियस्त्वं सदा त्वमिव नात्र संशयः ॥
रासखेलनधिलोकनं तु मे श्रीमद्देशदयैव लभ्यते ॥ ५३ ॥

तत् सम्प्रार्थय शङ्करं त्रिजगतां श्रेयस्करं सर्वदा
 दीनानाथदयानिधिं स्वजनतावात्सल्यवश्याशयम् ॥
 तुष्टे तत्र त आशुतोष उमया युक्तेऽविमुक्तेश्वरं
 रासोल्लासविलोकने तु भविता नित्याधिकारी भवान् ॥ ५३ ॥

[इत्युक्त्वाऽऽकाशमार्गेण निष्क्रान्ता श्रीकृष्णकरुणा]

नारदः—[श्रीकृष्णकरुणाया आश्रामनुस्मरन्]

मातर्माताहिमगिरिसुतं ! ब्रह्मविद्येऽतिहृद्ये !
 शम्भो ! शम्भो ! परशिव ! परानन्दमूर्ते ! परात्मन् ! ॥
 दीने स्वीये मयि सकरुणां संविधायाशु दृष्टिं
 श्रीकृष्णेन्दोः कुरु सुकृतिनं रासलीलावलोकं ॥ ५५ ॥

[ततः प्रविशति श्रीशङ्करकरुणा]

श्रीशङ्करकरुणा—यत्स नारद ! विलोकयाऽन्तिके कृष्णचन्द्रसकेलिमुत्तमाम् ॥
 विस्मरिष्यसि न तत्परः परं तत्पदं शिवमनन्तमद्वयम् ॥ ५६ ॥

नारदः—[सप्रणामम्] देवि बह्वपकृतं भगवत्या न विस्मरिष्यामि
 कदापि भयत्याः परममुपदेशम् [स्वगतम्]
 अहो !! उमाया हिमवत्सुतायाः कृपाकटाक्षत्परमेशशक्तेः ॥
 अलौकिकीं पश्यति रासलीलां श्रीकृष्णचन्द्रस्य ममाद्य दृष्टिः ॥ ५७ ॥

त्रिकाण्डगानां सकलश्रुतीनां प्रेम्णैकमर्थं समवेक्ष्य शुद्धम् ॥
 प्रभौ परब्रह्मणि कृष्णचन्द्रेऽवर्ण्यं मनो मे समुपैति हर्षम् ॥ ५८ ॥

विहाय कर्माग्रहमाद्रीचित्ता इमा अहो कृष्णमुपाश्रयन्ते ॥
 उपासनामप्यधमन्य चान्या इमाः परब्रह्मणि बद्धचित्ताः ॥ ५९ ॥

पराः परानन्दनिधौ निमग्नाः स्वयं परब्रह्मणि कृष्णचन्द्रे ॥
निमज्जयन्तीह निजाश्रितानां चेतांसि चैताःश्रुतयः पवित्राः ॥६०॥

स्मृतयश्च तथैव ता इमाः परमब्रह्मणि कृष्णचन्द्र ईशे ॥
निजमाशयमार्द्रतां गतं सकलाः सम्प्रति दर्शयन्त्यहो ! ॥ ६१ ॥

[प्रकाशम्]

हिमाचलसुतासुमामनुपमामिमां मातरं
दयामृतमयाशयां परशिवाङ्कुरस्याश्रयाम् ॥
विना क इव दर्शयेदिदमलौकिकं तन्क्षणा—
दहो रसमहोदधे रसमयं रहस्यं हि मे ॥ ६२ ॥

[इतिचदन्निष्पतदमन्दानन्दाशुःश्रीपार्वतीं प्रेम्णादण्डवत्प्रणमति]

श्रीपार्वतीपरमेश्वरी-वत्स नारद ! दृष्टाः सर्वाः श्रीकृष्णरचिता रासलीलाः ?

नारदः— धीमतोः प्रसादेन दृष्टा, युवयोर्दयोदयमन्तरा दुर्लभदर्शना इमाः
श्रीकृष्णलीला इति मन्ये—

नन्दनन्दनविनिर्मितामिमां रासकलामतुलां विलोक्य मे ॥
मानसं परशिखं ! हरीं हरंऽमन्दमेव मनुते निरन्तरम् ॥ ६३ ॥

श्रीशङ्करः—वृत्तकृत्यः साम्प्रतं त्वं, फलितं च रासलीलावलोकनपुण्यपुञ्जकुजेन ॥

नारदः—भगवन् ! तदेतन्मयं त्वत्कृपाया मया प्राप्तम् ॥

श्रीशङ्करः—देवि ! वृत्तः वृत्तार्थो नारदः धीकृणेन, पूर्णो च पूर्णारचनीया
सर्वा रासलीला, उपावृत्तं च प्रह्वरात्रं, तदुपामन्य श्रीराधा-
माधवा गच्छाव ।

धीपार्थती—यथेच्छा परमेश्वरस्य.

धीपार्थतीपरमेश्वरी—[ससन्तोषम्]

राधे ! राधे ! जय जय सदा रासलीलेश्वरी त्वं
धीकृष्णेन्दो ! जय जय सदा रासलीलेश्वरस्त्वम् ॥
प्रेमाम्भोधी नयनसुखदी सच्चिदानन्दमूर्ती
चतःकुब्जे कुस्तमिह नो सर्वदा रासलीलाम् ॥ ६४ ॥

धीकृष्णचन्द्रः—क नन्दतनया दयामृतमयाशयाऽहं प्रभो !
इयं च वृषभानुजा कदघिदुग्धतक्रया ॥
त्वया शिव ! दयादशा शिवदया स्याद्विभित्ती
समस्तसुखसागरी सुरवरी च मायेश्वरी ॥ ६५ ॥

[इत्युक्त्या प्रणमति]

श्रीशङ्करः—अलमलं रससागरं ! राधिकाहृदयनागरं ! कृष्ण ! कलानिधे ! ॥
स्वनया वचसामनया जगन्त्रयाविमोहिकयाऽपि कयाप्यहो ! ॥ ६६ ॥

न वरुणो न यमो न धनाधिपो न च विरञ्चिरहं न शचीश्वरः ॥
य इह मोहमयुस्तव मायया प्रयलयाऽवलया त्वदुपासके ॥ ६७ ॥

अयमहं तु हरं ! तव तत्त्वचिन् त्वमपि तत्त्वविदप्रसरोऽसि मे ॥
किमथवा बहुना त्वमहं न्यहं त्वमसि देव वद क
मिदाऽऽश्रयोः ? ॥ ६८ ॥

तत उपास्य उपासक एकतामुपगते प्रणयोक्तिरियं हि ते ॥
अबुधचित्तचिमोहनहेतवे सुजनसङ्गहसेतव पय घा ॥ ६९ ॥

श्रीकृष्णः—सत्यमेव यदाह भगवान्—

प्रेक्ष्यमेव न भेदः श्रीसदाशिव ! सदाऽऽद्योः ॥

आद्ययोरैक्यतत्त्वज्ञस्तत्त्वज्ञपदमाप्नुयात् ॥ ७० ॥

अत एव—

न मद्भक्तोऽपि मद्भक्तो यस्त्वभक्तस्त्वयीश्वरे ॥

न ते भक्तोऽपि ते भक्तो यस्त्वभक्तो मयि प्रभो ! ॥ ७१ ॥

अत एव ममेयं प्रतिज्ञा—

“ परान्तरतरं यान्ति नारायणरायणाः ॥

न ते तत्र गमिष्यन्ति ये द्विपन्ति महेश्वरम् ॥ ”

नारदः—श्रीकृष्णचन्द्र ! यथार्थैवेयमुक्तिस्तं—

द्विपन्न प्राप्नुयाच्छ्रेयो नरोऽपि पामरं नरम् ॥

कथं श्रेयोऽप्नुते श्रेयस्करो हरिहरी द्विपन् ? ॥

श्रीकृष्णः—वेदस्यैक्यमेव जगदीश्वर ! वस्तुतो नो

निःसंशयं मिथ इहाखिलविश्वबन्धो ! ॥

चेतस्तथापि मम शैलसुतासहायं

शम्भो ! त्वयि प्रणयवद् वद् किंकरोमि ॥ ७२ ॥

लीलाविग्रहधारणकारणमध्येऽपि कारणं परमम् ॥

त्वत्पादपद्ममजनव्यसनं मे नित्यमुक्तकृतस्य ॥ ७३ ॥

ततो यावल्लीलाविप्रहधारणं तु ममायमेवाभिलाषः
 अनुजनुरनुमासहायसेवं भवतु कदाचिद्दहो महेश ! माऽहः ॥
 क्षणलघ्वटिका अपि त्वदङ्घ्रिस्मृतिरहिता न भवन्तु मे
 कदापि ॥ ७४ ॥

किञ्च—स्फुरतु हृदयपद्मे मामकीर्णे नितान्तं
 किमपि मह उदारं विश्ववन्द्याभिवन्द्यम् ॥
 हिमगिरितनयार्द्ध नीलकण्ठं त्रिनेत्रं
 सुरस्त्रिदिवतंसं बालचन्द्राच्छमालम् ॥ ७५ ॥

श्रीशङ्करः—अनुदिनमनुवेलं कृष्णचन्द्र ! त्वदीयं
 वयमपि वपुरेतच्चिन्तयामः स्वचित्ते ॥
 करधृतवस्त्रंशीवादनानन्दमग्नं
 सरसिजनयनं श्रीराधिकाङ्गापगूढम् ॥ ७६ ॥

किञ्च—कालिन्दीपुलिने कदम्बकदलीकुञ्जेऽतिमञ्जी स्थिते
 वंशीवादनतन्परे च परितो गोगोपगोपीवृत्ते ॥
 अन्योन्याननचन्द्रबद्धनयनद्वन्द्वे मनोहर्षदे
 राधामाधवयोर्गुणे प्रतिलब्धं संलीनचित्ता वयम् ॥ ७७ ॥

श्रीकृष्णः—त्वयि स्वभक्तभक्तव्यं शोभते भक्तवत्सले ॥
 यः करोषि दयालुः स्वान् सदाशिव ! सदाशिवान् ॥ ७८ ॥

श्रीशङ्करः—त पूर्णपुरुषोत्तमस्त्वमसि कृष्णचन्द्र ! प्रभो !
 परा प्रकृतिरीश्वरी तव च राधिकेयं स्वयम् ॥

इदं मम विज्ञानतस्तुष्टुपचारवाङ्मयैरलं
वयं किमपि मन्महे युगलरूपमकं महः ॥ ७९ ॥

धीकृष्णः—गच्छतस्तिष्ठतो वापि विशतः स्वपतोऽथवा ॥
रमेतां मानसे मे श्रीपार्वतीपरमेश्वरी ॥ ८० ॥

श्रीशङ्करः—कृष्णचन्द्र ! वयमप्यहर्निशं यावदेतदधिकारपालनम् ॥
इन्द्रनीलमणिनीलमेकतश्चञ्चलानिचयचञ्चदन्यतः ॥ ८१ ॥

श्रीकलिन्दगिरिनन्दिनीतटप्रान्तमञ्जुलनिकुञ्जगोचरम् ॥
उज्ज्वलं किमपि चित्तर्चायैकृचेतसा मुहुक्पास्महे महः ॥ ८२ ॥
[युग्मम्]

धीकृष्णः—इदं तद् भक्त्यात्सल्यं भक्तानुग्रहभावेन ॥
त्वय्येव परमां काष्ठां विन्दतेऽन्यत्र दुर्लभम् ॥ ८३ ॥

श्रीशङ्करः—अलमलं पुनराचारव्यञ्जनरचनयाऽनया—
जय जय जय राधे ! रासलीलेश्वरी त्वं
जय जय जय राधाधीश ! रासेश्वरस्त्वम् ॥
अनुभवनममन्दानन्दसन्दाहमीशी
भवतु पुरनपीयं रासलीला मुदं नः ॥ ८४ ॥

[इत्युत्तवा पुण्यकमारुह्य निष्क्रान्ती श्रीपार्वतीपरमेश्वरी
सह नारदेन.]

धीकृष्णः—प्रिये ! दृष्टा धीमहेश्वरस्य महेश्वरता, ययाऽस्मादृशान्
स्वीयान् भक्तानपि परमेश्वरनिर्दिशेषधिया पश्यति—

जगत्पिता यो जगतो हिताय शिवाय शान्त्यै च चिरायुराप्यै ॥
सदाशिवोपि स्वयमीक्षानि चित्रं चरित्राणि चरीकरीति ॥८५॥

श्रीराधा—प्राणनाथ ! दृष्टं सर्वमनुभूतं च, कदा पुनस्तयोः परमेश्वरी-
परमेश्वरयोर्वर्शनं भविष्यति ? निर्दयं दुनोति चेतो मे तद्विरहवेदना.

श्रीकृष्णः—प्रिये ! —

कुञ्जे कुञ्जे प्रतितस्तलं सर्वतः पर्यताग्रे
तीरं तीरं तरणिदुहितुश्चानुरङ्गत्तरङ्गम् ॥
देशं देशं दिशि दिशि पुरः श्रीशिवसंयुतो मे ॥
गङ्गाधारी स्फुरति जगदानन्दकारी पुरारिः ॥ ८६ ॥

नेतावद् वृषभानुजं ! करुणया तस्याश्रुतोपस्य मे
सर्वं खल्विदमम्बिकेश्वरमयं चित्ते जगद् भासते ॥
शम्भुः प्रेयसि ! कुत्र नास्ति च कदा नास्तीति नो वेद्म्यहं
दूरं तद्विरहव्यथापथकथा कस्माद् वृथा खिद्यसे ॥ ८७ ॥

श्रीराधा—अयि हृदयवल्लभ ! सर्वतः परमशिवदर्शिनी दिव्या दृष्टिः
कैः पुण्यैरुल्लङ्घ्या भगवता ?

श्रीकृष्णः—पट्टिर्वर्षसहस्राणि तपः कृत्वा हिमाचले ॥
शम्भोः करुणया लब्ध्वा प्रिये ! दृष्टिरियं मया ॥ ८८ ॥

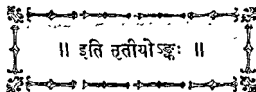
श्रीराधा—भगवन् ! तादृशी दृष्टिस्तु न्यल्लभ्या कदा भविष्यतीति
तु न जानं, साम्प्रतं तु—

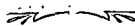
दिनमणितनयायास्तीरकुञ्जेऽतिमञ्जौ
 प्रियतम ! मम दृष्टी राधिकामाधवेश ॥
 स्फटिकमणिमयं श्रीशैलजासंयुतं तं
 चरशशधरमौलिं पश्यति श्रीमहेशम् ॥ ८९ ॥

श्रीकृष्णः—देवि ! यद्येवं तर्हि श्रीयमुनायां स्नात्वा श्रीराधामाधवेश्वराख्य-
 महेश्वरार्चनेन तद्विरहवेदनां त्रिस्मरिष्यामस्तदेहि प्रिये ! इतः
 इतः कदम्बघीथ्या गच्छावः—

[इति चदन् गृहीतश्रीराधाकरकमलो निष्क्रान्तः श्रीकृष्णचन्द्रः]

॥ चतुर्थोऽङ्कः ॥

[ततः प्रविशति मृकण्डो विशालाक्षी च.]

विशालाक्षी-नाथ ! पुत्रो मे कृतोपनयनसंस्कारो गुरुसेवार्थं भगवत
उपमन्योराश्रमं गतो, नाद्यापि तस्य काचित् प्रवृत्तिदृश्यते
तेन चिन्तामग्नं मनो मे न कापि शान्तिमुपयाति ।

मृकण्डः—प्रियं ! श्रीमहेश्वर-महाप्रसादपात्रस्य महामुनेः श्रीमत उात्मन्यो
राश्रमं स्थितस्य तस्य का चिन्ता ? यत्र—

सहजवैरधरा अपि जन्तवः सह रमन्त उपात्तदयोदयाः ॥
नहि यमोपि च यत्र गतं नरं प्रधुरवेक्षितुमुदतया दृशा ॥ १ ॥

किमिव तत्र तयात्मजनैर्भयं गुरुकृपेक्षणरक्षणधारिणः ॥
तदलमत्र तयात्मजचिन्तया मनसि चिन्तय चिन्तय शङ्करम् ॥ २ ॥

विशालाक्षी-प्राणनाथ !

स्मारं स्मारं परमशिवयोः श्रीयुतं पादपङ्क-
धारं धारं मनसि च तयोः सचरित्रावलीश्च ॥
गायं गायं परमसुखं सद्यशः श्रोत्रपेयं
धैर्यं धर्तुं प्रयत इह, हा स्वैर्यमेति स नैतत् ॥ ३ ॥

पुनः पुनः सैव ममान्तद्वया चिन्ता भवत्यात्मजनैर्हि तस्य ॥
सदा सदाशम्भुः सदापलम्बी कदा चदाऽऽप्यास्पतिं स चालः ? ॥ ४ ॥

[नेपथ्ये]

चिन्तां मा फुर्य हे मृकण्डमहिले ! काव्यरत्नाकर—
श्रीमत्साम्यसदाशिवानुलङ्गालोकैकल्यार्थादयम् ॥

प्राप्तं पश्य निजं सुतं गुरुयुतं विद्याधिपारंगमं
मार्कण्डेयमनन्यभक्तममलं श्रीचन्द्रचूडामणः ॥ ५ ॥

विशालाक्षी-अहो ! केनेयं श्रवणयोर्मे पीयूषवृष्टिः कृता ? [इति वदन्ती
परितोवलोकयति]

मृकण्डः—प्रिये ! प्रिये ! पाथं पाद्यमर्घ्यमर्घ्यमुपातय, एष भगवानुप-
मन्युरलङ्करोति आश्रमभूमिं नः, सुवर्णसूर्योदयोऽयं दिवसः
[इति वदन् अभिगम्य पाद्यार्घ्यादिना सम्पूज्यासने उपवेश्य]

भगवन्नुपमन्यो !

धन्योऽपं दिघसो महासुखकरो धन्या च वेलाप्यसौ
धन्योऽहं च ममाऽङ्गनेयमधुना धन्याश्च वन्धा अमी ॥

प्राप्ता नः पितरश्च तृप्तिमतुलां तुष्टानि दिष्टानि नः
सर्वाणीह मुनीन्द्र ! हे भगवति प्राप्तेऽस्मदीयाश्रमम् ॥ ६ ॥

उपमन्युः—अलमलमत्युपचारैर्मृकण्ड ! मुनिमण्डलैकमण्डन ! हे ॥

स्वीयेष्वप्युपचारः परकीयत्वं निवेदयति ॥ ७ ॥

मृकण्डः—भगवन् ! नेमा उपाचारंगिरः किन्तु परमपरितोषपीयूष-
पूर्णहृदयोद्गारलहयः ।

उपमन्युः—[मार्कण्डेयं प्रति]—

वत्स ! ते मातरं भान्यां पितरं च दयामयम् ॥

प्रणम प्रेमपूर्णरमा-मार्कण्डेय ! महामते ॥ ८ ॥

मार्कण्डेयः—यथाज्ञा गुरुचरणानाम् [इत्युक्त्वा उत्थाय] :

दयामृतमये मातः ! पितः ! प्रणतवत्सल ! ॥

मार्कण्डेयोऽभिवन्देऽहं युवां परशिवाधिप ॥ ९ ॥

[इत्युक्त्वा साष्टाङ्गपातं प्रणमति]

उभौ—वत्स ! साम्बसत्राशम्भोः पदाराधनतः सदा ॥

सद्गुरोश्च दयाद्रष्टयाऽमन्दमानन्दमाप्नुयाः ॥ १० ॥

उपमन्युः—अयि मृकण्ड ! मृकण्ड तवाधुना करणयाऽऽपुदयोऽस्ति महेशितुः ॥

नयमयस्तनयस्तव धर्तते सुनिगमागमविज्ञशिरोमणिः ॥ ११ ॥

मृकण्डः—सोऽयं प्रभावः सद्गुरुणां श्रीमतां करणावलोकलहरीणाम्.

उपमन्युः—सर्वधिद्याधिनाथश्रीमद्वेश्वरदयादृशा ॥

स्वयं श्रुतधरो जातो मन्यं ते तनयो मुने ! ॥ १२ ॥

बालस्याप्यस्य कवित्वं भगवतो व्यासस्येव प्रतिभाति ।

मृकण्डः—कवित्वं श्रुतधारित्वं निगमागमविज्ञता ॥

गुरो ! गुरोः कृपालोकलहरीभिर्न दुर्लभा ॥ १३ ॥

भाग्ययन्तं कृतार्थं च मन्ये तनयमद्य मे ॥

ये प्रशंसथ यूयं सद्गुरवः करुणार्णवाः ॥ १४ ॥

उपमन्युः—मार्कण्डेयेन ते मित्र ! पुत्रेणानेन सर्वदा ॥

श्रीमान् मृत्युञ्जयो देवः सेवनीयोऽनुचासरम् ॥ १५ ॥

मन्त्रश्च तस्य जप्तव्य आधिपत्याधिविनाशकृत् ॥

इति मे भाति तत्प्रेम्णा शङ्काशतवृतात्मनः ॥ १६ ॥

मृकण्डः—भगवन् ! सोऽयमप्रभवतो वात्सल्यवारिधेःशिष्यवात्सल्यमहिमा ।
 सद्गुरुणां स्वशिष्येषु यद् वात्सल्यं विजृम्भते ॥
 तद् दृश्यते न हृदये पित्रोर्जनिदयोरपि ॥ १७ ॥

औरसपुत्रनिर्विशेषप्रेमप्रसरा धर्मपुत्रेषु स्वेषु धर्मपितरो
 भवादृशा गुरव इति जगत्प्रसिद्धमेव । तदिदानीमेव श्रीमृत्युञ्जय-
 मन्त्रोपदेशदानानुग्रहं कुर्वन्त्वत्र भवन्तो भवन्त इति प्रार्थना मे ।

उपमन्युः—यद्येवमनुमतिस्ते तर्हि सज्ज एवाहं मन्त्रचिन्तामणिमन-
 मुपदेष्टुम् ।

[मार्कण्डेयं प्रति]

यत्स मार्कण्डेय ! उत्तिष्ठेहि श्रीकावेरीतीरं श्रीचन्द्रशेखरमन्दिरं
 धीमहामृत्युञ्जयमन्त्रं त्वामुपदेक्ष्यामि.

मार्कण्डेयः—यथाज्ञागुरुचरणानाम् । इत इतो गुरवः [इति निष्क्रान्ती गुरुशिष्यौ]

मृकण्डः—प्रिये ! अद्य चिरजीवी ते पुत्र इत्यवेहि ।

विशालाक्षी—[सहर्षम्] कथमिव ?

मृकण्डः—आधिव्याधिशतापनोदनपटुः धीमान् स मृत्युञ्जयो
 देवो मृत्युभयापहो विजयते मन्त्रश्च तस्याप्यहो ॥
 स यो मृत्युहरः सदाऽमृतकरो मन्त्रप्रदः धीगुरु—
 एतत्प्रोक्तप्रोक्तरीहृत्प्रहृत्प्रो दृष्टार्द्रादयः ॥ १८ ॥

नयं सामग्रीसमृद्धं विना सद्भाग्यं लभ्या- । लब्धा च सा
 निवेदयति ते पुत्रस्य चिरजीविताम् ।

विशालाक्षी-नाथ ! स्मृतिपथमुपयाति भगवतो नारदस्य—

‘द्यष्टवर्षप्रमाणायुः सर्वज्ञः सद्गुणार्णवः ॥

सनयस्तनयस्तं स्तात् सदाशिवदाश्रयः ॥’—

इति वचनं, तेन न मे धीर्धृतिं धत्से ।

मृकण्डः—भीरु ! सत्यं तत् तथापि—

अद्यायुषोऽपि शतशः कद्यायुष इहाभवन् ॥

भवन्ति च भविष्यन्ति धीमन्मृत्युञ्जयाश्रयाः ॥ १९ ॥

तन्निश्चिन्ता भव ।

विशालाक्षी-नाथ ! त्वद्वचनेन निश्चिन्तैवास्मि तथापि—

क तपः क च तद्वपुश्च तद् वय आयुश्च तदीयमल्पकम् ॥

क महेशमहाप्रसन्नताऽमृतपात्रत्वमतीव दुर्लभम् ॥ २० ॥

तदाद्याभ्यामपि तद्रक्षणाय किमपि कर्त्तव्यमिति प्रार्थना मे ।

मृकण्डः—यद्येवमेव ते निश्चयस्तर्हि—

ज्यम्बकं वयमुपास्महेऽधुना पुष्टिर्द्वेनमधुं सुगन्धनम् ॥

यो निजाश्रितमनायुषं जने मृत्युतोऽयति कुर्यावलोकनेः ॥ २१ ॥

तदेहि धीशिवपूजनशालायां गच्छावः ।

विशालाक्षी-यथाहा प्राणनाथस्य [इति चदन्ती पत्या सह निष्क्रान्ता]

[ततः प्रविशति कुलं तं मृकण्डस्य दासी गङ्गा गोदावरी चान्यतः]

गङ्गा—अग्नीगर्तो नृगायादात् पशुकृत्यै निजं सुतम् ॥

धनलोभात् ततो मन्ये ब्राह्मणा निर्दयाशयाः ॥ २२ ॥

येषां स्वापत्येष्वपि न दयोदयस्तेषां परेषु परापत्येषु कुत एव
दयोदयः स्यात् ।

गोदावरी—गङ्गे ! गङ्गे ! किं प्रलयसि ? जागर्षि सुप्ता सती स्वप्नायसे वा ?

गङ्गा—एहि गोदावरि ! एहि, न सुप्तास्मि, जागर्ष्येव न स्वप्न-
प्रलापोऽयं मे ।

गोदावरी—तर्हि यद्यपि मुनिमण्डलपरिचारकजनं चक्रतुमयोग्यमसम्भा-
वितं च तथापि वदामि, केनापि कारणेन प्रतोन्मत्ता वा
जातासीति मन्येऽहम् ।

गङ्गा—कथमिदं मामेवमधिक्षिपसि ?

गोदावरी—यतो दयामयाशयान् विश्वविश्वम्भराचलयगुरुन् ब्राह्मणानपि
निःशङ्कं निर्दयान् वदसि ततो मत्तानुमत्ता वा भवतीं मन्येऽहम् ।

गङ्गा—गोदावरि ! अमत्ताऽनुमत्ता च न्वमेव ब्राह्मणानां दयालुत्वं दर्शय ।

गोदावरी—के के ब्राह्मणवर्यवर्यवचसा संसारसिन्धोः परं
पारं नोपगता ? न नाकपतितं प्राप्ता न विष्णोः पदम् ? ॥

सम्प्रामा न शिवालयं न च परं वैरञ्जमाप्ताः पदं
किं तादृशि वचांसि निर्दयमुखान्निर्यान्ति गङ्गे ! क्वचिन् ॥२३॥

किम्वहुना—

यत्रोदयश्च विजयश्च शुभा च कीर्तिं—

निःसीमनिस्तुलनिधीशब्दं च यत्र ॥

सौख्यानि यत्र च लसन्त्यचलानि तत्र
मन्ये दयादृगवलोकयलं हि तेषाम् ॥ २४ ॥

गङ्गे ! बृहि पयोनिधिः करुणया पीतोऽस्ति केनाऽखिल
स्यत्तद्या मुक्तिपुरं परोपहतयं विन्ध्यश्च खर्वीकृतः ॥
केनेन्द्रस्य गृहेश्वरी च नहुपात् संरक्षिता केन वा
सर्पाकृत्य तमाशु कामकलुषं क्षेत्रेण वैदयेन वा ॥ २५ ॥

तादृक्प्रभावान् करुणासमुद्रान् सद्ब्राह्मणान्निष्करुणान्वदन्ती ॥
न केवलं मे प्रतिभासि मत्तोन्मत्ता च सर्वस्य जनस्य चित्ते ॥ २६ ॥

गङ्गा—गोदावरि ! तर्हि अजीगर्तेनापि स्वपुत्रः शुनःशेपः परमया दयया
स्वर्गपद प्रापणार्थं च स्वेच्छानुरूपं वित्तत्रयं गृहीत्वा राजकुमाराय
रोहिताय पशुत्वेन वितीर्ण इति श्रद्धाजडया भवत्या मन्तव्यम् ।

गोदावरी—मूख ! अविचारणीयानि पुरातनजनचरितानि; किञ्च
नैकस्मिन् निष्करणे जने सर्वमपि ब्राह्मणकुलं निष्करणं वक्तुं
शक्यम् ।

गङ्गा—[सरोपम्] अयि मूर्खतम ! इदानीमिदानीन्तनस्य नः
कुलपतेर्निर्दयतमचरितं ते कथयिष्यामि येन त्वं शीतलतरा
निदतरा च भविष्यसि ।

गोदावरी—श्रोतुमवद्विताऽस्मि, परं धन्या ते सूक्ष्मदर्शिनी बुद्धिर्या वाल्याद्-
द्यावधि परमपरिचयवत्यपि भगवन्तं कुलपतिमपि निर्दयं मनुते ।

गङ्गा—महच्चनश्चणोत्तरं तवापि बुद्धिस्तादृशनिश्चयवती भविष्यति ।

गोदावरी—गौ ! नाहं गङ्गा न च मे गुरुर्ग्रामान्तरं गतः परमचिन्मयेन
ते वक्तव्यं वद—

गङ्गा—जानात्येव भवती भगवता कुलपतिना तद्धर्मपत्न्या च वर्षत्रय-
पर्यन्तं दुष्कराणि तपांसि तप्त्वा परितुष्टात्परमेश्वराच्छ्री
महेश्वरादेकं सत्पुत्ररत्नमुपलब्धम् ।

गोदावरी—अत्रकः सन्देहः ?

गङ्गा—जन्मतोऽष्टमवर्ष एव कृतोपनयनो दिग्देशकालानभिज्ञः क्षीरकण्ठः
स एकस्मिन् श्रीगुरुकुलसेवायै दूरादूरतरं देशं प्रेषितः ।
कोऽन्यः सद्यः सहृदयस्तादृगवस्थं तादृशश्रमलब्धं च पुत्ररत्नं
तृणमिव परित्यजेद् विनाऽस्मत्कुलपतेरकरुणतरहृदयात् ।

गोदावरी—मूर्ख ! सोऽयं तेषां कुलधर्मः । प्राणव्ययेऽपि तादृशधर्मधुरन्धराः
स्वधर्ममतिक्रामन्ति किम् ?

गङ्गा—शृणु शृणु, मा नाम स्वधर्मोत्प्लव्ङ्खनं करोतु कुलपतिः परं वर्ष-
सप्तकावधि गुरुकुलसेवां निर्माय निर्माय निर्मायतमाशयो
विदितवेदितव्योऽधीताध्येतव्यश्च गुरोणासह समागतः स्व-
सदनं घालको यदा तदेव तद्गुणमिः सह किमपि रहसि
चिन्तयैतरेण सह कावेरीतीरं प्रेषितः, प्रेषितस्य च तस्य
प्यतीता मासद्वादशी तथापि न कुलपतेश्चिन्ता भवति न वा
तत्तत्प्राप्तये पुत्रचिन्ता भवति । किमतः परं ब्राह्मणानां
निर्दयतमत्वनिर्दर्शनं दर्शनीयं तत् त्वमेव वद ।

गोदावरी—गङ्गा! तव बुद्धितो भगवतः कुलपतेर्बुद्धिः परार्द्धपरम्परागुणा-
धिका वरीवरीतीति न संशयस्ततो यद्यत्कुलपतिः कुरुते तत्
तस्य बालकस्य हिततममेवेति मन्तव्यम् । मा व्यर्थं खेदं कुरु
मा च प्रलापपरम्परोच्चारणपरायणा भूयाः । यदि कदाचित्
तादृशानि ते वचांसि भगवतः कुलपतेर्मातुर्वा विशालाक्ष्याः
श्रवणयोगच्छ्रेयुश्चेत्तयोर्मनसि कीदृशं दुःखं भवेदिति चिन्तनीयम् ।
तत् तूष्णीम्भूय शिवपूजनयोग्यानि पुण्याणि गृहीतुं मया सह
समेहि प्रदेशान्तरम् । अप्राऽधुनैव धर्मपत्न्या सह कुलपति-
रागमिष्यति ।

गङ्गा—अज्ञातप्रलपितं मे क्षन्तव्यम् [इति वदन्ती गोदावर्या सह
निष्काता.]

[ततः प्रविशति सती विशालाक्षी मृकण्डश्च]

विशालाक्षी—प्राणनाथ ! अद्य मया किमपि दुःस्वप्नदुःखमनुभूतम् ।

मृकण्डः—किं तत् ?

विशालाक्षी—श्रीचन्द्रशेखरमन्दिरे श्रीचन्द्रशेखरं सम्पूज्य ध्यानलीनमावयो-
र्घत्सं मार्कण्डेयं प्रहर्तुं नानायुधधरा यमकिङ्करा इव बहवो
'हन्यतां हन्यतामेव मार्कण्डेय' इति वदन्तः प्रवृत्ताः ।

मृकण्डः—प्रिये ! स्वसङ्कल्पप्रभवाणि स्वप्नप्रातानीति जानती किं मुधा-
मुह्यसि, धैर्यमेव धार्यमार्ककुलकामिनीभिर्विपद्वेलायाम् ।

विशालाक्षी—जानामि सर्वं जानामि तथापि न धैर्यं स्वैर्यं भजति सत्पुत्र-
रत्नप्रणाशशङ्काकुलायां मे हृदयभूमिकायाम् ।

मृकण्डः—श्रीचन्द्रशेखरमहेशसमीपं ते तं देवदेवमनुवासरमर्चयन्तम् ॥
पुत्रं प्रहर्तुमिह को भुवनत्रयंऽपि स्याच्छक्तिमानिति विचिन्त्य
विमुञ्च चिन्ताम् ॥ २७ ॥

विशालाक्षी—प्राणनाथ ! यद्यपि सत्य एव श्रीमतां निश्चयस्तथापि दुःस्वप्न-
दुःखदग्धाया मे न पुत्रमुखदर्शनं विना मनः शान्तिं भजिष्यति,
न हृदयकम्पोऽपसरिष्यति, तत् कृपां कृत्वा कृपामधुषयोऽप्र-
भवन्तो भवन्तो मत्पुत्रसन्निधिमेव मां नयतेत्यभ्यर्थना मे.

मृकण्डः—[स्वगतम्] अतिभूमिकामधिरूढोऽस्याः स्वकीयपुत्रस्या
कुशलताचिन्ताभरः, युज्यते चैतत् प्रायोऽकुशलशतशङ्काकुला
न्येव सुहृदां चेतांसीति ।

[प्रकाशम्] प्रिये ! यद्येवमेव ते निश्चयस्तर्हि गच्छाम
इदानीमेव चन्द्रशेखरसमीपम् ।

- विशालाक्षी—महाननुग्रहः कृतः ! इत इतो भगवान् [इति पदन्ती पत्या
सह निष्क्रान्ता]

[ततः प्रविशन्त्याधयो व्याधयथ]

मनस्तापः—प्रियसुहृदो मे क्षणं विध्रम्यतां दूरं इदानीं तन्मन्दिरं
प्रतिनिवृत्ताश्च ते शिवगणाः । .

ज्वरः—[परिवृत्त्यावलोक्य च] सत्यं सखे ! सत्यं, नात्र कश्चिच्छि-
वगणो दृश्यते; न च चन्द्रशेखरमन्दिरपञ्चजोपि द्रष्टव्यम-
वतरति । तत् क्षणं विधम्य यथाभिलषितं देशं गमिष्यामः ।

हृत्कम्पः—[समयम्] नहि नहि भ्रातरो मे नात्र क्षणमपि स्थेयम् ।
कुद्धाः शिवगणा इदानीमेवात्रागमिष्यन्ति, ताडयिष्यन्ति च
पुनः सर्वानस्मान् । तदूरादूरं गत्वा विधम्यतामिति मतं मे ।

अतिसारः—युक्तमाह हृत्कम्पो ममापि मतिस्तन्मतिमनुसरति ।

क्रोधः—भीरुभीरुतरोऽयं हृत्कम्पस्तृणेऽपि चलति शिवगणांगमनमेव
शङ्कते । ह्यः सायंसमयात् पलायमानानामस्माकं निमेषमात्रमपि
न काऽपि विधामो जातस्तदत्रैव विधम्य गमिष्यामः ।

कामः—कामं, तथैव कर्तव्यम् ।

सङ्ग्रहिणी—सत्यमाह कामस्तथैव कर्तव्यम् ।

सर्वे—यद्येवं तर्हि अमुमेवोदुम्बरवृक्षमाश्रित्य तरङ्गिणीतरङ्गपरम्परा
परिशीलनशीतलतरसमीरस्पर्शसुखमनुभवांमः । [इत्युक्त्वा
उपविशन्ति]

भयम्—सकललोकभयदूरस्य भयस्याप्यन्यतो भयमिति मया प्रथम-
मेवानुभूतम् । भ्रातरो मे ! अस्माभिः सर्वैः प्रथमं दूरतो
निपुणं निरीक्षितं यदा तदा तु केवलं श्रीशिवलिङ्गसमीपे
ध्यानमौलित्रलोचनो मुनिर्बाल एव विलोकितो न तु कश्चिन्मुनि-
र्मेनुजो वा विलोकितो नापि कश्चिच्छिवगणोपि द्रष्टव्य-
मवातरत् ।

पाण्डुः—अथ किं निर्मक्षिकमवलोक्यैव प्रभुनिदेशानुसारं मुनिबालकं
प्रहर्तुं प्रवृत्ताः ?

राजयक्ष्मा—मित्राणि मे ! उद्यतेष्वेव शस्त्रेष्वस्त्रेषु च न जानीमहे किमा
काशादवतीर्णाः किं पातालाद्ब्रूताः किमु दशभ्यो दिग्भ्य
आपतिताः किंवा तेजोमयात् तस्माच्च शिवलिङ्गादेव निःसृताः
शतशः सहस्रशः शिवगणा नानायुधपाणयः प्रत्युत पीडयन्ति-
स्मास्मान् । येषां प्रहारैर्वयमिदानीमीदृशीं दशामनुभवामः ।

ज्वरः—भ्रातरो मे ! विदितपूर्वमेघास्माकं यत् कृणापीयूषपूर्णहृदयः
भीमदपर्णाहृदयदधितः क्षणलवनिमेपोन्मेषार्द्धमात्रेण कोटि-
ब्रह्माण्डनिर्माणनिपुणां मनोयचोऽगोचरां शक्तिं विभर्ति तस्य
स्वभक्तक्षणाय स्वकीयगणाविष्करणं किमिघाऽऽश्चर्यकरम् ?

राजयक्ष्मा—सखे ज्वर ! युक्तमुक्तं भवता परन्तु सर्वज्ञस्य सर्वशक्तिमतः
श्रीसाम्बसदाशिवस्येदृशी भक्तवत्सलतैव मामाश्चर्यमग्नं करोति ।

ज्वरः—अप्र कः सन्देहः ? परशिवस्य भक्तवत्सलता परमशिवस्येव ।
धन्या धन्या सापि माता पवित्रा धन्यो धन्यः सोपि
तातोऽतिपुण्यः ॥

जागर्त्येवाहर्निशं रक्षितुं धीशम्भुः साक्षात् पुत्ररत्नं यदीयम् ॥२८॥

[नेपथ्ये]

कल्याणानि करोतु नः स कृणापीयूषपूर्णार्णवः
भीमीरीरमणः शरण्यशरणं धीराजराजेश्वरः ॥

यस्यैपत्करणावलोकलहरीलीलाभिराभिः सदा—

नित्यानन्दनिधौ निमग्नमखिलं हृष्टं च पुष्टं जगत् ॥ २९ ॥

अपिच—

तप्त्या तपांसि विविधानि परंशमक्या

या श्रीपरेश्वरमपि स्वपतिं चकार ॥

लभे निजेप्सितमहेशगृहेश्वरीत्वं

धेयः श्रिये भवतु सा परमेश्वरी नः ॥ ३० ॥

हृत्कमः—[समयमुत्थाय] . अयि भ्रातरः ! उत्तिष्ठतोत्तिष्ठत, त्वरितं
पलायनं कुरुत कुरुत, समागतः—कश्चिद्ग्रापि महामाहेश्वरो
मारयिष्यति नः ।

[सर्वे साशङ्कं परितोचलोकयन्ति]

[ततः प्रविशति सती विशालाक्षी मुनिर्दृक्कण्डश्च]

उमौ—शम्भो ! शङ्कर ! चन्द्रशेखर ! लयापीयूषपाथोनिधे !

श्रीशैलन्द्रसुतायुतार्द्ध ! भगवन् ! श्रीराजराज ! प्रभो ! ॥

दृष्ट्या शीतलया दयार्द्रतरया पीयूषवृष्टयेष तं

सर्वं विश्वमिदं परेश ! परमानन्दाब्धिमग्नं कुरु ॥ ३१ ॥

राजयक्ष्मा—सखे हृत्कम ! मा भैवी, पविप्रदर्शनायिमी महामाहेश्वरी
कीचिन्मुनिदम्पती शीतलयतः स्नेहसुधागिशिरया दशाऽ-
स्मान् सर्वान्स्त्वो मान्सी मातापितराविव विश्वासाहो मे
प्रतिमातस्तदुत्तिष्ठत सर्वेऽपि वयं तौ प्रणमामः ।

सर्वे—यथाहा महाराजस्य [इत्युक्त्वा आधयो न्याधयश्च प्रणमन्ति]

दम्पती—अयि वत्साः ! सदा शम्भोः प्रसादात् परमेशितुः ॥

भूयो भूयोऽपि भूयाद्भ्यः कल्याणानां परम्परा ॥ ३२ ॥

द्वटकम्पः—[सकम्पम्] महाराज ! यद्यपि नैतौ दम्पती अस्माकं शङ्कार्हा
तथापि महामाहेश्वरसमीपावस्थानमेवास्माकमश्रेयस्करं यतः
सकृपावलोकं दृष्ट्वा अपि ताभ्यां धर्मं स्वयं ग्लायामहे
तदितोऽपसर्पणमेव श्रेयस्करं नः, परं महाराजः प्रमाणाम् ।

मृकण्डः—मा भयं भजत पुत्रका अयं नो भयङ्कर इहाऽस्त्यहो जनः ॥

चित्तवाकृतिमिरस्म्यहं यतः सर्वभूतकरुणार्पितामयः ॥ ३३ ॥

सर्वेपि साधयो } [सप्रणामम्] भगवन्नेवमेव, कुतश्चन्द्रमसोऽप्युभयसम्भवः ।
न्याधयः सहैव }

विशालाक्षी—प्राणनाथ ! स्वप्रदृष्टा पशामी सर्वेपि प्रतिभान्ति, भवदाहा
चेत्किमपि पृच्छामि ।

मृकण्डः—प्रिये ! शान्तस्वान्ततया प्रश्ने कृते न किमपि दूषणं पश्यामि,
दुःखं पृच्छ ।

विशालाक्षी—यथाहा देवस्य, [इत्युक्त्वा सर्वांनाध्यादीन् प्रति]

के यूयं ? कुत आगताः ? कथमहो ग्लानानना भ्रातरः ?

किं दुःखं ? भवतामुपस्थितमिदं ? येनातिभीताशयाः ? ॥

व्यग्रा लक्ष्यथ दग्धदेहलतिका हा छिन्नमिश्राङ्गकाः

कर्त्ता यः कुशलं महेश्वर इह स्वस्थाः क्षणं तिष्ठत ॥ ३४ ॥

सर्वेभ्याध्यायाः—[सहैव]

आधिभ्याधिगणा वयं यममहाराजस्य चाज्ञाकरा—
यामस्तस्य निदेशतो व्यथयितुं हन्तुं च लोके जनान् ॥
अद्य प्रातरुयागता वनमिदं श्रीचन्द्रचूडामणे—
मार्किण्डेयमुनीश्वरं व्यथयितुं हन्तुं च तस्याज्ञया ॥ ३५ ॥

विशालाक्षी—[स्वगतम्] हा !! एष स्वप्रवृत्तान्तः किमतः परं श्रोष्यामि ।
अथवा प्राणनाथाज्ञानुसारं धैर्यं विधाय श्रोतव्यमेव सर्वम् ।
[प्रकाशम्] पुत्रकाः ! प्रभुनिदेशविवशानां युष्माकं कोऽपराधः ?
ततस्ततः ?

व्याध्यादयः—मातः ?—

‘ शिष्यनिर्मात्यतोयेन योऽङ्गानि परिमार्जति ॥
आधयस्तस्य नश्यन्ति व्याधीनां तु कथैव का ? ॥ ’
इत्येवं जानन्तोपि वयं प्रभुनिदेशविवशाः प्रवृत्तास्तदाज्ञानुरूपं
कर्तुम् ।

विशालाक्षी—[स्वगतम्] हा !! प्रयत्नैरीदृशैराधिभ्याधिसहस्रैः परि-
पीडितस्य कुतो मे पुत्रकस्य कुशलम् । [इत्यधूनि मुञ्चन्ती
क्षणमधोमुखी तिष्ठति]

मृकण्डः—पुत्रकाः ! ततः किं घृतम् ?

व्याध्यादयः—किमन्यद् भवेत् ?—

हृदयवचनकर्मभिः परेषां हितमनुसन्दधतां महात्मनां यं ॥
अहितमभिलषन्ति हन्त तेषामहितमुपस्थितमेव सर्वतोऽपि ॥ ३६ ॥

मृकण्डः—स्फुटं कथयत ।

व्याख्यादयः—यथामुनिवराहं कथयामः, शृणुत तातपादाः ।

बालं मुनिं परशिवैकनिलीनचित्तं

श्रीचन्द्रशेखरसमीपसमाधिनिष्ठम् ॥

यावद्वयं व्यथयितुं निकटं प्रयाता—

स्तावन्महेश्वरगणाः सहसाऽऽविरासन् ॥ ३७ ॥

मृकण्डः—आश्चर्यमाश्चर्यम् । ततस्ततः ?

व्याख्यादयः—ततस्त्रिदलैर्मुसलैर्गदाभिर्विच्छिन्नभिन्नावयवा धयं तैः ॥

विमुच्य तं बालमुनिं मुनीन्दो ! पलायिता ह्य हरिणप्लुतेन ॥३८॥

नाद्यापि कम्पो मनसो निवृत्तस्तापश्च नो बालमुनिप्रभाजः ॥

किं कर्तव्यतामूढमतिप्रसारा स्तिष्ठाम पतं धयमत्र दुःखात् ॥३९॥

यमाशया द्वावपि कालमृत्यू इहागतौ बालमुनिं निहन्तुम् ॥

तत्तेजसा दग्धसमस्तदेही क्व तौ प्रयाताचिति नैव विद्मः ॥४०॥

मृकण्डः—यत्साः ! यूयं प्रयात पुनः प्रभुसमीपं पय, किमर्थं व्यर्थं
दून्यारण्ये तिष्ठथ ।

व्याख्यादयः—मुनीश्वर ! मुनिबालकेऽस्मिन् कुण्डितशस्त्रात्मशक्तिप्रसारा
न धयमधुना प्रभोः समीपमुत्तमान्तं तस्मै च मलिनान्यस्म-
न्मुत्तानि दर्शयितुं प्रणयामस्ततोऽत्रैव स्थिताः स्मः ।

विशालाक्षी—[सकदणम्] वत्साः? तर्हि यावत्प्रभुप्रसादं गुप्ताकं क्व
निवासो भविष्यतीति वेपते मे हृदयम् ।

प्याध्यादयः—[स्वगतम्] अस्या मातुर्निष्कारणा करुणा, या सकललोक-
दुःखदानामप्यस्माकं दुःखेन दुःखिता भवति । [प्रकाशम्]
मातर्मा चिन्तां कुरु, संयमिनीमन्तराऽपि सन्ति नोऽनेकानि
स्थानानि । शृणु—

परधनपरदारतत्पराणां परिचितपापपरम्परापरानाम् ॥
अनयमयहृदां नृवानराणां दिशि दिशि सन्ति मनांसि
नः स्थलानि ॥ ४१ ॥

अपिच—

अहरिहरपदार्जसंश्रयाणामगुरुदाम्बुरुहद्वयाश्रयाणाम् ॥
हरिहरगुरुनिन्दिनां मनांसि कति कति सन्ति न सन्ति नः
स्थलानि ॥ ४२ ॥

अपकृतिशतसमुखाशयानां सुकृतपराङ्मुखचतसां नितान्तम् ॥
हृदयचचनकर्मसु प्रमिश्रक्रमविदुषां च मनांसि नः स्थलानि ॥ ४३ ॥
अन्यान्यपि सन्ति सहस्रशो निवासस्थलानि तन्न मात्रा
नश्चिन्ता विधेया ।

विशालाक्षी—वत्साः! इदानीं सन्तुष्टं मे स्यान्तम् । तद् गच्छामि ।

राजयक्ष्मा—अयि मातापितरौ! युवाभ्यामस्माकं तु सर्वं वृद्धं श्रुतं परन्तु—
अप्याजकरुणापूर्णां कीं युवामिति नो मनः ॥
शानुमुक्कण्डनं तस्मात् रुपां कृत्वा रुपाभ्युषी ॥ ४४ ॥

निवेद्य स्वीयवृत्तान्तं कृतार्थान् कुरुतं युवाम् ॥

अस्मान् सर्वानिति प्रेम्णा प्रार्थयामि पुनः पुनः ॥४५॥ [युग्मम्]

मृकण्डः—वत्साः! आवयोर्वृत्तान्तश्रवणेन किं वः फलं, तथापि यथा
ग्रहस्तर्हि कथयामि—

यं निहन्तुमिह यूयमागतास्तस्य बालकमुनेर्गतायुपः ॥

मातरं च पितरं च विद्धि नौ द्रष्टुमेव समुपागतौ च तम् ॥४६॥

राजयक्ष्मा—अहो!! निखिलमुनिमण्डलाखण्डलो भगवान्मृकण्डमुनिरेवात्र-
भवान्? सकललोकचन्द्या चयं सती विशालाक्षी? युवयो-
र्दर्शनेन कृतार्था वयं सर्वेऽपि । परं तातपादैः स्ववृत्तान्त-
निवेदने 'तस्य बालकमुनेर्गतायुप' इत्युक्तं तत्र 'तस्य
बालकमुनेश्चिरायुपः' इति वक्तव्यं, न मनसाप्येतदमङ्गलं
चिन्तनीयम् ।

विशालाक्षी-वत्स ! नास्मैव समयर्त्ती साक्षात्संयमिनीश्वरोपि यं निहन्तुं
प्रयत्नपरम्भराः कुरुते तस्य कुतः क्षणलवमात्रमपि जीयेताशा?
चिरायुर्ध्वप्रत्याशा तु दूरतोऽशास्तैव ।

[इति घट्न्ती नयनाभ्यामधुधारासारान् मुञ्चति]

राजयक्ष्मा—[स्थगतम्] अहो!! मातृणां पुत्रवत्सल्यम् । को हि पुत्रो
विरञ्जितमचिरंजीव्यपि मातापित्रोरीदृशस्याप्रतिमतमस्य
वत्सल्यस्यानुष्यमधिगन्तुं जन्मशतैरपि प्रभुः स्यात्? ।
[इति घट्न् सदयमुत्थाय तदीयामधुधारां स्वचेलाञ्चलेन
मार्जयन्, प्रकाशम्] मातर्मतः । शान्तं पापं शान्तं पापं

(६३)

प्रतिहतममङ्गलं च । मा-ते पुत्रस्य चिरं जीवितायां शङ्कालेशमपि
विधेहि । शृणु—

अमृतकरकलाधरं त्रिलोकी-सकलविपत्तिहरं हरं स्मरन्तम् ॥
अनुदिनमनुबेलमर्चयन्तं कथमिव तं स यमः क्षमः प्रहर्तुम् ॥४८॥

अमृतकलशयुग्ममुद्वहन्तं स्वकरयुगेन तथा कराम्बुजाम्याम् ॥
निजशिरसि कृतामृताभिषेकं परमशिवं शरणं गतो महेशम् ॥४८॥

अयमिह जननि ! प्रणम्रपालः कथमिव तं दयया स कालकालः ॥
सपदि नहि करालकालपाशादहह विमोचयिता दया-
मयात्मा ? ॥ ४९ ॥ [युग्मम्]

मृकण्डः—[स्वगतम्] अहो राजयक्ष्मणः सोपपत्तिकः समाश्वासनप्रकारः ।
[प्रकाशम्] विशालाक्षि ! अलं विपादेन, युक्तमेव यकि
सकलरोगगणमहाराजोऽयम् ।

राजयक्ष्मा—किञ्च—

मृत्युञ्जयं मनुमनुक्षणमात्रान्तम् ॥

मृत्युञ्जयः स भगवान् कथमेव मृत्युम् ॥

जित्वा क्षणेन सबलं निजरादपमे

लीनं न तं समधिता स्वमनन्यमकम् ? ॥ ५० ॥

ततश्चिन्तां परित्यज्य याहि मातर्महेश्वरम् ॥

भीचन्द्रशेखरं द्रष्टुं तत्र द्रष्टासि ते सुतम् ॥ ५१ ॥

आधिज्याधिविनिर्मुक्तं कृपया परमेशितुः ॥

सुवर्णवर्णं तपसा तोषयन्तमुमापत्तिम् ॥५२॥ [इत्युक्त्वा प्रणमति]

विशालाक्षी—वत्स ! सत्यानि सन्तु ते वचांसि [इत्युक्त्वा पत्या सह निष्क्रान्ता]

राजयक्ष्मा--भो भो आधयो व्याधयश्च ! वन्दनीयैरपि वन्दनीयौ गतौ मुनिदम्पती इदानीं वयमपि यथाभिमतस्थलेषु निलीय तिष्ठामो येन न महेम्बरभक्तजनद्वन्द्वोचरतां गमिष्यामः ।

सर्षेय्याध्यादयः—यथान्ना महाराजस्य [इत्युक्त्वा निष्क्रान्ताः]

॥ चतुर्थोऽङ्कः ॥

। पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति चित्रगुप्तेन सहितो धर्मराजः) . .

धर्मराजः—मित्र चित्रगुप्त ! नरकान्मुक्तानां पापानामवशिष्टपापफला-
नुभवाय का व्यवस्था विधीयते ?

चित्रगुप्तः—[साङ्गलिवन्धमुत्थाय] भगवन् ! युष्मदाज्ञानसारेणाष्टविधा
ज्वराः सोपद्रवा मातृपितृगुरुजनमनः सन्तापकराणां शरीरेषु
निरन्तरं निवासायाऽऽज्ञप्ताः ।

धर्मः—[स्परितोषम्] युष्मेतत् कृतं, ततस्ततः ?

चित्रगुप्तः—सकलामयराजो यक्ष्मा च ब्रह्महत्याकारिणां शरीरे निवासं कुर्वते

धर्मः—सम्यक् कृतम् । पाण्डयं क प्रेषितम् ?

चित्रगुप्तः—देव ! परदारारहारिणां शरीरे बाल्यादेव वस्तुं पाण्डयमाज्ञप्तम् ।

धर्मः—साधु प्रधान ! साधु कृतम् । जन्मान्धता पुनः क प्रेषिता ?

चित्रगुप्तः—महाराज ! यथायुष्मदाज्ञं पराङ्गनाङ्गावलोकनलुब्धचक्षुषां
चक्षुषु स्थातुं प्रेषिता ।

धर्मः—अथाऽपस्मारस्य क स्थानं दत्तम् ?

चित्रगुप्तः—निरपराधानां प्राणिनामुद्वन्धनेन प्राणापहारिणां शरीरेषु याव-
ज्जीवमपस्मारः स्थाता ।

धर्मः—मित्र चित्रगुप्त ! युष्मं कृतं तत्, जन्मयाधिर्यं क स्थापितम् ?

चित्रगुप्तः—प्रियहितकराप्यपि मातापितृगुरुजनवचनामृतानि कर्णेऽकुर्वतां
कर्णेभ्येव स्थापितम् ।

धर्मः—अथ गद्गदवाक्त्वं क वसति ?

चित्रगुप्तः—मातापितृगुरुजनानपि दुर्कृतं तुर्कृतं वाश्चेव वसति ।

धर्मः—सुरापानां शरीरेषु स्थातुं को रोग आह्वतः ?

चित्रगुप्तः—सततहृदयदाहो विस्मृतिर्विभ्रमश्च
स्थितिमनुदिनमेते मद्यपानां शरीरे ॥
रवितनय ! नयाध्वे ! ते हि कर्तार एव
क नु कुशलमपीषन्मद्यपानां जनानाम् ॥ १

धर्मः—[सहर्षम्] युक्तमुक्तमिदं मित्रेण, ततस्ततः ?

चित्रगुप्तः—नाथ ! किम्यदुना-अतिसारा गृहिण्यो विषूचिका अशीसि
कुप्या घातरक्तरक्तपित्तोदरभगन्दर-प्रमुखाः प्रायः सर्वेऽपि रोगा
यथायुष्मदान्नं तत्तत्पापकारिणामेव कार्येषु यावदायुः स्थातुमा-
श्रप्तास्तेनावशिष्टपापानामपि पापानां पापफलानुभवाय
समीचीनैव व्यवस्था व्यवास्थापि देवेनेति मन्येऽहम् ।

धर्मः—मित्र ! अस्वलितप्रसारं संसारे शासनं नः ।

चित्रगुप्तः—अत्र कः सन्देहः ?

कालमृत्यू च रोगाश्च यस्याऽऽज्ञानुचराः प्रभो ! ॥
तस्य ते शासनं कुत्र रविपुत्र ! मृषा भवेत् ? ॥ २ ॥

[नेपथ्ये]

अकालमृत्यू भगवन् ! कालमृत्यू तयाऽधुना ॥
साधयो व्याधयो नष्टा मृत्युञ्जयमहाबलान् ॥ ३ ॥

धर्मः—[साधये स्वगतम्] कथं कालो मृत्युञ्जोद्विमी लक्ष्यते ?
[प्रकाशम्] अयि कालमृत्यू ! कथमेवं गिरं धदथ ? किं पां
दुःखम् ?

कालमृत्यु—भगवन् ! मृकण्डपुत्रं नेतुं गताभ्यामावाभ्यां बहु दुःखमनुभूतम् ।
प्रज्वलज्ज्वलनज्वालामालाकुलमिव तस्य शरीरं द्रष्टुमपि
न शकौ स्पर्शस्य तु घातैव दूरे ।

धर्मः—वत्सी ! केन कारणेन तस्य तादृशं दुःसहं तेजो वर्द्धते ?

उभौ—नाथ ! श्रीमहामृत्युञ्जयदेवपूजनेन तद्ध्यनेन तन्मन्त्रजपेन च
तस्य तादृशं तेजो वर्द्धते ।

धर्मः—साधिमिव्यांधिमिर्मृतप्रेतपिशाचैश्च तं सम्पीड्य श्रीमहा-
मृत्युञ्जयभक्तिविमुखं कृत्वा च तं गृहीतम् ।

उभौ—साधयो ध्याधयो भूता भीतास्ते तस्य तेजसा ॥
अपि प्रेता पिशाचाश्च पलायन्तेऽतिदूरतः ॥ ४ ॥

धर्मः—वत्सी ! मा भयं भजेथाम्
अहं सहाऽऽगमिष्यामि साहाय्यं दातुमद्य वाम् ॥
त्वर्यैवाऽऽनयिष्यामो मृकण्डतनयं वयम् ॥ ५ ॥

उभौ—प्रभो ! यथायुष्मदाज्ञं कर्तुमवहितावेचावां तथापि किञ्चिद्
विज्ञापयितुमीहावहं ।

धर्मः—विज्ञाप्यतां यद्विज्ञाप्यं श्रोतुमवहितोऽस्मि ।

कालः—भगवन् ! मन्त्रिणा चित्रगुप्तेन सह चिरं विचार्य तत्रागन्तव्यं देवेन ।

मृत्युः—युष्मकं कालस्य ।

धर्मः—कथमिव ?

मृत्युः—सहसा कृतं कार्यं पश्चात्तापपापशापसमुद्रे निमज्जयति पुरुष-
मिति नाधिदितं देवस्य ।

कालः—असङ्ख्यैराधिभिर्व्याधिभिश्च सह सहसा श्रीचन्द्रशेखरमन्दिरे
मुनियालकं पीडयितुं गतयोरावयोराधीनां व्याधीनां च या
दुर्दशा जाता सा दशा देवस्य मा कदाचिद् भूदिति नः प्रार्थना।

धर्मः—[परिक्रम्य] सखे ! चित्रगुप्त ! किमेती वृत्तः ? कश्च तद्विषये
भवदीयो विचारः ?

चित्रगुप्तः—प्रभो ! युक्तेवोक्तिस्तयोरुभयोरतो न देवेन तत्र सहसा गन्तव्यम्।

धर्मः—कथमिव ?

चित्रगुप्तः—यं नाधयो व्याधय ईशभक्तं न मृत्युकालावपि देव ! शक्नो ॥
हन्तुं तथा पीडयितुं मुनीन्द्रं न तत्र किञ्चित् सहसा विधेयम् ॥६॥

धर्मः—सहसा तत्र प्रयाणाकरणे तन्मरणवेलाव्यतिक्रमो भवति ।

चित्रगुप्तः—भवतु वेलाव्यतिक्रमः, किन्तेन ?

धर्मः—सखे ! किमेवमनभिज्ञ इव व्रूये ? वेलाव्यतिक्रमे सति परमेश्वर-
कृतनियतिभङ्गः स्यात्, तच्च महान्तमपराधं गणयति महेश्वर-
स्तादृशस्याऽपराधस्य पात्रमहमेव भवेयं यतोऽहं तस्मिन्
कर्मणि तेनेव नियुक्तः ।

चित्रगुप्तः—मरणवेलैव नास्ति, कुतस्तस्या व्यतिक्रमः ?

धर्मः—कथं न मरणवेला ?

व्यष्टवर्षप्रमाणादुः सर्वत्रः सद्गुणार्णवः ॥

सनयस्तनयो भावी सदाशिवपदाधयः ॥

इतिचरप्रदानानुसारं पीडशर्वपरिसमाप्तिवेला त्वद्येवाऽस्ति

चित्रगुप्तः—सत्यं ततः, तथापि शास्त्रोक्तेष्वल्पायुर्वृत्तरेषु लक्षणेषु कानि कानि लक्षणानि मार्कण्डेयं सन्तीति विचार्य श्रवणाभ्या महोरात्रैः सूर्याचन्द्रमोभ्यामन्यैश्च प्राणिनां सदासदाचरणसाक्षिभिर्निर्वदितानि धीमृकण्ड मुनिपुत्रचरित्राणि चिरायुर्वृत्तकारण्येव श्रुतानि श्रूयन्ते च ।

धर्मः—सखे ! कानि तानि ?

चित्रगुप्तः—देवः शृणोतु—

न मनसा वचनैरपि कर्मभिः कमपि पीडयतिस्म य आस्तिकः ॥
मुनिवरः स कथं कथय प्रभो ! भवति नेह चिरायुरयं स्वयम् ॥७॥

स्पृशति नैव कदापि पराङ्गना न च कदापि च पश्यति सस्पृहम् ॥
नमति मातृधियाऽपि च तास्तु यः स कथमल्पतरायुरहो भवेत् ॥८॥

कमपि निन्दति नैव कदाप्यसौ न परुषाणि वचांसि वदत्यपि ॥
जनित एव च योऽमृतमापणः स कथमल्पतरायुरहो भवेत् ॥९॥

मातरं च पितरं च सद्गुरुन् यो नमत्यनुदिनोदयं द्विजान् ॥
प्रेमभक्तिभरतो धृतव्रतो यात्यसौ न चिरजीवितां कथम् ॥१०॥

सदा सदाचारपथाधिरुढं सदा सदाशम्भुपदावलम्बे ॥
षडाङ्गरजीवित्वकथा कथं नो वृथा, वृथामानकथानभिजे ॥११॥

उपहसति कदाचिन्नैव योऽङ्गैर्विहीनान्
सदयहृदयवृत्तिर्नैव रुणाघ्न दीनान् ॥
नयमयनयनो योऽमत्सरस्थानसूयः
स तु भवति चिरायुस्तत्र किं देव ! चित्रम् ? ॥ १२ ॥

आनन्दायुरभङ्गमङ्गलमहासम्पत्सुधावर्णिगं
धीमृत्पुञ्जयमिन्दुशेखरमुमाकान्तं नितान्तं धितः ॥

सोऽयं बालक आशुतोषमखिलग्रहाण्डरक्षामणि
तन्मन्ये भविताऽल्पजीव्यपि महाकल्याणुषामग्रणीः ॥ १३ ॥

अतो देवेन तत्र न गन्तव्यमिति मे प्रार्थना ॥

धर्मः—[स्वगतम्] अहो कातरतरस्वान्तता मे किङ्कराणां महामन्त्रिणः
प्रधानस्य च । [प्रकाशम्] समस्तसल्लक्षणसम्पन्ना अपि
परमास्तिकशिरोमणयोऽपि शौर्यधैर्यनिधयोऽप्योदार्यवन्तोऽपि
शतशः सहस्रशश्च मानवा देवा दानवा नियतिबलेन कालेन
कवलीकृता अस्माभिर्दृष्टाः श्रुता अनुभूताश्च तथापि बालमन-
महरायुषमल्पतपस्कं च गृहीतुं विचारपरम्पराः कुर्वन्तेति
चित्रमंघ्र मे प्रतिभाति, तन्मा कातरौ भवतम् ।

मयि सहागत आशु महेशितुर्नियतिपालनतत्परमानसे ॥
न हि भयं भविता भवतोस्ततस्त्वरितमेतमुभौ हि ममाऽनुगौ ॥ १४ ॥

अलं चित्रगुप्तेन सह विचारकरणेन, देवैरपि दुर्लङ्घ्या
नियतिरिति नाऽविदितं चाम् ।

उभौ—[स्वगतम्] दुर्दवास्वं खलु दुराग्रहग्रस्तस्य प्रभोः स्वान्तम्
क उपायः, का गतिर्हिना प्रभुचित्तानुवर्त्तनं परमपरतन्त्राणां
किङ्कराणाम् । [प्रकाशम्] भगवन् ! यथाज्ञा देवस्य, इत
इतो देवः [इति निष्क्रान्ताः सर्वे]

[ततः प्रविशति. कावेरीतीरे. शिवमन्दिरे श्रीचन्द्रशेखरं
पूजयन् मुनिमार्कण्डेयः]

मार्कण्डेयः—अशरणशरण ! श्रीशैलजाप्रणयन्धो !
प्रणतजनमनोऽभीष्टाधिकार्थप्रवर्तिन् ॥
शशधरस्वरमौले ! बालमनं न्यदीयं
जनिमृतिततिमोतं पाहि पाहि प्रसन्नम् ॥ १५ ॥

[इति पठन् श्रीचन्द्रशेखरं साष्टाङ्गपातं प्रणमति, निमीलित
नेत्रः श्रीमहामृत्युञ्जयमन्त्रं जपति.]

[ततः प्रविश्य विशालाक्षीमृकण्डी श्रीचन्द्रशेखरं दण्डवत्प्रणम्य]

उभौ—नमः शिवाय शान्ताय कान्ताय मेनकायुवः ॥
कृपापीयूषपूर्णाय श्रीमते चन्द्रमौलय ॥ १६ ॥ [इत्युचैः पठतः]

मार्कण्डेयः—[साध्वर्यमुत्थाय] कुतोऽकस्मान्मातापित्रोरत्रागमनम् ?
सुदिनमिदम् ।

वात्सल्यामृतसम्पूर्णस्वान्ती शान्ती शिवायिव ॥
नमामि मातापितरो मार्कण्डेयो मुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥

उभौ—वत्स ! श्रीमन्महामृत्युञ्जयदेवप्रसादतः ॥
आनन्दारोग्यदीर्घायुःश्रेयःश्रीसंयुतो भव ॥ १८ ॥

मार्कण्डेयः—अयि मातापितरो ! किमर्थं व्यर्थमप्रभवद्भ्यां भवद्भ्यामप्रा-
गमनश्रमः स्वीकृतः ?

उभौ—वत्स ! जानास्येव त्वं प्रायोऽकुशलशतशङ्काकुलानि सुहृदां
चेतांसीति ।

मार्कण्डेयः—पितरो ! श्रीचन्द्रशेखरचरणशरणानां कुतोऽकुशलशङ्कापि ?

मृकण्डः—वत्स ! सत्यमेतत् तथापि मातुस्ते दुःस्वप्नदर्शननाऽतीवा
कुशलताशङ्का जाता यथैतावतीं भूमिमतिक्रम्याऽप्रागतौ स्वः ।

मार्कण्डेयः—मातः ! पितः ! स्वप्नेऽपि यः सत्यत्वबुद्धिः ?

उभौ—न स्वप्ने सत्यत्वबुद्धिः किन्तु स्वप्नकाले सत्यत्वबुद्धिः
खल्वस्माकम् ।

मार्कण्डेयः—आर्यो ! दुःस्वप्नजालानि दुःस्वप्नफलानि चाप्यनाश्रितधीच-
न्द्रचूडचरणानामेव सत्यानि भवन्तीति नाविदितं यः ।

विशालाक्षी-वत्स ! तवोक्तिः सर्वाप्यवितथैव तथाप्यस्मन्मन्दभाग्यात्
सर्वमपि वितथं प्रतिभाति । शृणु, भगवता श्रीसाम्बसदा-
शिवेन त्वं कृपया समर्पितोऽपि—योऽशर्वर्षमाप्रवयस्को भजि-
ष्यति परलोकप्रणयितामिति—धरप्रदानसमय एव देवर्षिणोक्तम् ।
महाराजेन सयमनीश्वरेण त्वां ताडयितुं मारयितुं च प्रेषिता
आधयो व्याधयो ये मया स्वप्ने दृष्टास्त एवातोऽविदूरं
नदीतीरं जाग्रदवस्थायां मया दृष्टाः । भगवान् यमोपि साधि-
भिर्व्याधिभिर्भुक्तं कालमृत्युभ्यां चागृहीतं गृहीतुमागमिष्यतीति
शङ्का मे; ततः कुशलिनमारोग्यवन्तं च त्वां दृष्ट्वाऽपि न
हृदयकम्पो विरमति, नौदास्यदास्यमपसरति, नापिचानन्ता
श्चिन्ता उपरतिमुपगच्छन्ति. [इत्युक्त्वाऽशूणि मुञ्चति]

मार्कण्डेयः—[स्वगतम्] मातृचरणानामतिभूमिकामधिरूढो मदीयात्याहित-
शङ्काभारस्तच्छ्रीचन्द्रशेखरचरणाश्रयबलेन लघुः कर्तव्यो मया
[प्रकाशम्] अयि मातर्मा कामपि शङ्कां कुरुष्व, शृणु—

देवं देवगणार्चितं त्रिनयनं चन्द्रार्द्धचूडामणिं
हस्तस्थामृतपूर्णरत्नकलशं नित्यं धरामीतिदम् ॥
मातस्तात ! न कातरौ हि भवतं तं विश्वरक्षामणिं
धीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमः ? ॥१९॥

यश्च द्वादशवर्षमाप्रपरमायुष्कं नरेन्द्रात्मजं
मृत्योः पाशत आश्वमोचयदयं देवो दयार्द्राशयः ॥
मातस्तात ! तमाशुतोपमखिलापद्वृन्दविध्वंसकं
धीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमः ॥२०॥

स्वीयप्राणवर्तेर्मृषा मृतिकथामाकर्ण्य सद्यो मृतां
 प्रेमाद्रीं तु मदालसां कर्णया सञ्जीवयामास यः ॥
 मातस्तात ! तमन्तकान्तकमुमाकान्तं प्रशान्तं शिवम्
 श्रीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद्यमः ॥ २१ ॥

दत्त्वा पुत्रशतानि तीव्रतपसे श्रीकृष्णचन्द्राय यः
 प्रद्युम्नं च ररक्ष मत्स्यजडरान्तःस्थं महावारिधौ ॥
 मातस्तं शशिशेखरं पुरहरं गङ्गाधरं शङ्करं
 श्रीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमः ॥ २२ ॥

यो मृत्योरपि मृत्युरात्मजनतादीर्घायुरारोग्यदः
 सितवेषामृतधारयाऽऽत्मजनताः पुष्टिप्रदो यः सदा ॥
 ॐञ्जसःप्रतिपाद्यमम्ब ! जगतामारोग्यदं सौख्यदं
 श्रीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमः ॥ २३ ॥

आधिव्याधिविपाधिशोषणकरो यः संस्मृतोऽपि क्षणाद्
 यश्चात्पायुषमप्यनन्यशरणं श्वेतं ररक्षेश्वरः ॥
 मातस्तं करुणाकटाक्षलहरीध्वस्ताखिलापचयं
 श्रीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद्यमः ॥ २४ ॥

आधिव्याधिशताकुलान् मृतिभयप्रल्वस्तधैर्यान् निजान्
 कारुण्यामृतसागरः प्रकुरुते यः सत्वरं निर्भयान् ॥
 मातस्तात ! तमिन्दुमीलिमतुलारोग्यान्यतानन्ददं
 श्रीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमः ॥ २५ ॥

ध्यम्यकं सकलतुष्टिपुष्टिदं चन्द्रशेखरमुपाश्रितोऽस्म्यहम् ॥
 मोचन्निप्यति स मां मृतेर्भयान्मा भयं भजतपाकुण्ठौ युवाम् ॥ २६ ॥

यश्चिन्तितोऽपि करुणामृतवीक्षणेन
 व्याधीन् विनाशयति तत्क्षण एव साधीन् ॥
 तं कालकालमकलं कलयामि मातः !
 किं वा करिष्यति ममोग्रतमो यमोऽपि ॥ २७ ॥

परमशिवमुमासहायमीशं
 शरणमुपैमि महासहायमेकम् ॥
 जननि ! जनक ! निर्भयो विभेमि
 प्रबलतमान्न यमादपि प्रचण्डात् ॥ २८ ॥

मान्यौ मातापितरौ ! एव मे निश्चयस्तन्मा चिन्तां कुरुतम् ।

उभौ—वत्स ! सेयं ते परमेश्वरं परा श्रद्धैव श्रेयःपरम्पराः करिष्यति,
 किं नौ चिन्तया; तत्सभामण्डपमुपेत्य श्रीचन्द्रशेखरं चिन्तयिष्यावः ।

मार्कण्डेयः—आर्या साधयतं युवामहमपि तस्यैव श्रीचन्द्रशेखरस्य पूजना
 नन्दनिमग्नो भवामि ।

उभौ—वत्स ! भक्तवत्सलो भगवान् भवो भवतु तं दीर्घायुरारोग्यवर्षी
 [इत्युक्त्वा निष्क्रान्ता]

[ततः प्रविशति महिषारूढो यमः]

यमः—[महिषादधरुह्य सभामण्डपमुपेत्य परितोवलोक्य च स्वगतम्]
 अहो भगवतो भक्तवत्सलस्य श्रीमृत्युञ्जयमहेशस्य स्वभक्ते पक्षपातः,
 यदत्र पूर्वस्यां वज्रपाणिः शचीपतिरुत्तरस्यां कुबेरः पश्चिमायां च
 धरुणः धीमहेश्वरेण स्वभक्तक्षणेन स्थापिता इति मे प्रतिभाति ।
 अहो ईश्वराणां विस्मरणशीलता काप्याश्चर्यकरी यया स्ववदानपि

नियमान् स्वयं विस्मरन्ति । भवंतु वाऽनेकसहस्रप्रवृत्तिपरतन्त्र
तया प्रभवो विस्मरणशीलाः परममी महेन्द्रादयोपि तदधिकारिणः
सर्वेपि विस्मरणशीला भवन्तीति नाल्पं विस्मयस्थानम् । अहो
कोऽप्यद्भुत एव मुनिपुत्रस्यास्य तेजःपुञ्जप्रसरो यो न सद्यते
केनापि, ततश्च निजमन्दिरप्रवेशो दुष्कर एव । [निपुणं निर्वर्ण्य]
दक्षिणदिग्द्वारे न कश्चिद्देवस्तिष्ठति ततस्तद्द्वाराद्वहिः स्थित्वा
बालमुनेरस्य जीवकलामार्कगमि । बलाऽतिक्रमो भवति ।

[ततः प्रविशति विशालाक्षी मृकण्डश्च]

उमी—[यमाभिमुखी.]

प्रणमावः प्रणम्री त्वां यम ! संयमनीपते ! ॥

निशतन्तु कृपादृष्टिर्वृष्टयोऽस्मासु ते सदा ॥ २९ ॥

[इति वदन्ती प्रणमतः]

यमः—[सरोपम्] किमस्मत्कृपया युवयोः प्रयोजनम् ? भवतोः पुत्रेणाऽ
नेन समाराधितः श्रीमृत्युञ्जयः कृपां कृपाम्बुधिर्बुष्मासु करिष्यति,
पुत्रं च वां स एव मत्पाशबन्धान्मोचयिष्यति, योऽयं प्रमतो बालः—
'श्रीमृत्युञ्जयमाश्रितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमः' इति
प्रतिक्षणं प्रलपति ।

उमी—[स्वगतम्] देव ! सत्यानि सन्तु देवस्य ते वचनानि [प्रकाशम्]

भगवन् ! क्षन्तव्यं बालस्यास्य बालचापलं परमदयामयाशयेन
भगवता, अल्पप्रज्ञोऽप्यल्पज्ञश्च स किं जानाति महिमाने ते ?

यमः—नहि नद्येवं भविष्यति । अधुनैव तस्य वचनविषयस्य फलं
दर्शयिष्यामि ।

विशालाक्षी-भगवन् ! यद्येवमेव देवस्य निश्चयस्तर्हि तस्मै चालाय दातु-
मिष्टं फलं तन्मात्रे मह्यं दातुं कृपां कुरुष्व [इति वदन्ती प्रणमति]

यमः—नैवं कदापि भविष्यति ।

मृकण्डः—भगवन् ! मा भवत्येवम्—

दयामय ! महामान्य ! यम ! संयमनीयते ! ॥

पुत्रेणाऽनेन सह नावपि त्वं नय ते पुरीम् ॥ ३० ॥

इतीयं सप्रणामं प्रार्थना नी ।

यमः—[सरोपम्] अपसरत्तमपसरत्तं जरठौ ! नाधुना युवयोर्वचन-
श्रवणावकाशोऽपि मे ।

[इत्युक्त्वा महिषमीरयन् कालमृत्युभ्यां सह श्रीचन्द्रशेखर-
मन्दिरस्य दक्षिणद्वारं प्रति गन्तुं निष्क्रान्तः]

[श्रीचन्द्रशेखरमन्दिरं गन्धपुष्पाक्षतविल्वपत्रैः शिवलिङ्गं
सम्पूज्य मार्कण्डेयः प्रवद्धाञ्जलिः स्तौति]

मार्कण्डेयः—करुणावरुणालय ! प्रभो ! चरणं ते शरणं गतोऽस्म्यहम् ॥

प्रणतप्रिय ! कालकाल ! भो ! जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥ ३१ ॥

[दक्षिणद्वारे बहिः स्थितो यमः—]

यमः—[स्वगतम्] अधिकाराधिपतयो ह्यधिकारपदप्राप्तिमदान्धचक्षुषो
न कृत्याकृत्यं पश्यन्तीति लोकोक्तिर्न मृषा । एनं मुनिबालं

नियतिनियमानुसारेण मारयितुं बहवः प्रयत्ना मया कृताः
परं सर्वेपि निष्फला जातास्ताद्यापि दुराग्रहप्राहप्रस्तेन मया न
चिप्रगुप्तवचनानि श्रुतानि, न कालवचनानि गणितानि, न
मृत्युवचनान्यपि स्वीकृतानि । मन्ये मुनिबालमशुं पराभावयतो
ममैव परामवो भविष्यति । परमया भक्त्या घशीकृतोऽनेन
धीमहामृत्युञ्जय इति प्रतिभाति । अयवेदानीं कृतोऽनुतापो
निष्फल एव । अधुना त्वारब्धस्यान्तगमनमेव ध्येयः । [प्रकाशम्]
कालमृत्यु ! सज्जौ भवतं, बालोऽयं क्षणाद् भयभीतः पतिष्यति ।
[इत्युक्त्वा बालकं प्रति सरोपम्]

रे रे वाचाट ! वाचाल ! मुनियाल ! क ते शिवः ॥
मृत्युञ्जयो महादेवः सेवसे यं प्रतिक्षणम् ॥ ३२ ॥

एष कालश्च मृत्युश्च यमोऽहं च समागताः ॥
त्वां नेतुं, दृश्यते नात्र तव रक्षाकरो हरः ॥ ३३ ॥

आसन्नमरणं भक्तमवितुं त्वां महाभयात् ॥
लिङ्गे सन्निहितोऽपीशः कथं निश्चेष्टां गतः ॥ ३४ ॥

किञ्च—

‘धीमृत्युञ्जयमाधितस्य मम किं कर्तुं क्षमः स्याद् यमोऽ’
पीत्येवं बहु जल्पतस्तत्र फलं दास्याम्यहं दुःखदम् ॥
रे रे पश्य मम स्वरूपमखिलब्रह्माण्डसंहारकं
शक्तः को यमकालमृत्युवशं संरक्षितुं मानवम् ॥ ३५ ॥

[एवमुक्त्वा भयङ्करं रूपं दर्शयति]

मार्कण्डेयः—यम! यम! न विमेषि ते करालाद्वपुः इतो घचनैर्दुरायुधैर्वा ॥

यदसि परमशङ्करं विचेष्टं सपदि ततो भवितास्यचेष्टितस्त्वम् ॥३६॥

[इत्येवं यममनादृत्य महादेवाभिमुखः स्तांतुमुपक्रमते]

जनिमृत्युजरानिवन्धनं विविधव्याधिशताधिपीडितम् ॥

परमेश ! सदा त्वदाश्रितं जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥३७॥

सद्यं हृदयं विधाय ते स्वसमाधिं सहसा विहाय च ॥

इतमत्र समेत्य तावकं जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥३८॥

अतिदीनमनन्यसंश्रयं गुणहीनं च विलीनमापदि ॥

प्रणतप्रतिपाल बालकं जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥ ३९ ॥

शरणं तस्मै गेन्दुशेखर ! त्वमिहैकोऽसि दयामयाशयः ॥

मम तत् त्वरयैत्य तावकं जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥४०॥

नयनत्रितयेन भूषितं परिपिञ्चन्तमिहाऽमृतैर्निजान् ॥

अथ ईश्वर ! पुष्टिर्द्धनं जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥४१॥

न तपो न जपो न चार्चनं रचितं देव ! दयानिधे ! मया ॥

प्रणतप्रियतां विलोक्य ते जय मृत्युञ्जय पाहि पाहि माम् ॥४२॥

अशरणशरण ! श्रीशैलराजात्मजाया ।

रमण ! शरणमाप्तस्त्वां शरण्यमप्यप्यम् ॥

मरणतरणहेतोस्तन्मदादेव ! सद्यो ।

जय जय जय मृत्युं पाहि मां च त्वदीयम् ॥ ४३ ॥

त्वमपि किमु विमेपि श्यम्यकास्मात् कृतान्ताद्

यदिह सगदि नायास्येय संरक्षितुं माम् ॥

अयमतिभयदः कोऽप्येति मा हन्तुमुग्रः

शिव शिव शिव पादित्वं पतिर्मे गतिर्मे ॥ ४४ ॥

[इति घदन् मूर्छयो शिवलिङ्गमालिङ्ग्य पतति तावत् ततः]

एव लिङ्गादाविर्भूय श्रीमहामृत्युञ्जयः—]

श्रीमृत्युञ्जयः—मा भैर्वत्स ! समागतोऽस्म्यहमयं त्वां रक्षितुं सर्वतो

नो कालाग्र च मृत्युतो न च यमाद् मेतव्यमद्य त्वया ॥

एतन्मेऽभयदं हि हस्तकमलं त्वन्मस्तके धारितं

हे निष्पाप ! न पाप्याऽपि च दृशा द्रष्टुं यमस्त्वां क्षमः ॥४५॥

[इति घदन् बालमस्तकन्यस्तहस्तस्तं समाश्वासयति]

यमः—काल ! काल ! करालेन करवालेन मूर्च्छितम् ॥

मुनिपुत्रममुं जह्या मां विलम्बोऽवलम्ब्यताम् ॥ ४६ ॥

कालः—यथाशा महाराजस्य [इत्युक्त्वा हन्तुं धावति]

यमः—मृत्यो ! मृत्यो ! धाव धाव प्रयत्नपरमो भव ॥

गृहाणेमं मुनिसुतं भयान्निपतितं इतम् ॥ ४७ ॥

मृत्युः—यथाशा महाराजस्य, [इत्युक्त्वा धावति]

श्रीमृत्युञ्जयः—[विशलमुद्यम्य]

काल ! काल ! करवालमुत्सृज स्वीयमिच्छसि यदि स्थिरं यशः ॥
कालकालमयमाश्रितोऽस्ति मामित्यवध्य इह केनचिन्मुनिः ॥४८॥

कालः—[साञ्जलिवन्धम्] परमेश्वर ! गृहीतमनुशासनं ते, एष निक्षिप्तः
करवालः कोशे [इति वदन् प्रणमति]

श्रीमृत्युञ्जयः—श्रीमृकण्डतनयो नयोदधिर्मांसुपाश्रित इहान्तकान्तकम् ॥
अस्त्यवध्य इति धाव धाव मा तन् मृते ! विरम ते वृथा धमः ॥४९॥

मृत्युः—[साञ्जलिवन्धम्] भगवन् ! यथाज्ञा देवदेवस्य, एष विरतोऽस्मि
तद्वद्गृहणप्रयत्नात् [इति वदन् प्रणमति]

यमः—[स्वगतम्] कालमृत्यु कातरतरस्वान्तौ न किञ्चित् कर्तुं क्षमौ ।
भवतु अहं खलु भगवन्मन्दिराद् बहिः स्थित एव पाशाग्नि-
क्षिप्याकर्षामि तज्जीवनम् । प्रयाति तस्य प्राणप्रयाणसमयः
[इति पाशान् क्षेप्तुमिच्छति तावत् शिघलिङ्गादाविर्भूतं
श्रीमृत्युञ्जयं विलोक्य बद्धाञ्जलिः]

जय जय जय मृत्युञ्जय ! नमामि तव पादयोर्युगलम् ॥
समयप्रयाणभीरुः कृतकार्यस्त्वां समर्चयिष्यामि ॥ ५० ॥

[इत्युष्ण्या पाशान् सञ्जान् करोति]
[समामण्डपस्थितौ विशालाक्षीमृकण्डी]

उमौ—श्रीमृत्युञ्जय ! देवदेव ! भगवँस्त्वामेकवारं स्मरन्
जन्तुर्मन्तुशतान्यितोपि सदसा मृत्योर्भयान्मुच्यते ॥
एष त्वां प्रतिघासरं प्रतिनिमेषं च स्मरन् सर्वदा
नाथ ! त्वन्निकटे कथं यममहाराजेन ह्य वध्यते ॥ ५१ ॥

[इति यदन्तौ मूर्च्छया पततः]

श्रीमृत्युञ्जयः—यम नियमशतैस्तपश्चरन्तं मुनितनयं नय मा यमालयं स्वम् ॥
विरम विरम माऽश्च मुञ्च पाशान् शरणमुपागत एव मां शरण्यम् ॥५२॥

यमः—सर्वेऽपि मृत्युसमये करुणाम्बुधिं त्वा—
मैष्यन्ति नाथ शरणं शरणप्रदाग्रयम् ॥
आर्त्तातिहारिणमनन्यसमक्षमस्त्वं
कौस्कान् हृषानिलय मोचयितासि मृत्योः ॥ ५३ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—धर्मराज ! तव धर्मराजतां सार्धकां कुरु सुधर्मधारिणम् ॥
एनमुत्तममुनेः कुमारकं संविधाय मृतिमीतिवर्जितम् ॥५४॥
इति मेऽनुशासनम् ।

यमः—[सप्रणामम्] नियतिः कर्म च कालो मृत्यौ वा जीवने हेतुः ॥
व्यर्थास्त्रयोऽपि चेत् त्वय्येवं सर्वदा दयाधीने ॥ ५५ ॥

नियतिः प्रवला शरीरिणां परिहार्यं न हि कर्म केनचित् ॥
प्रवला भवितव्यता सतामिति वाचो वितथास्तथा सति ॥५६॥

यमोऽहं न कदापि त्वन्नियमोल्लङ्घने क्षमः ॥
प्रमुणाऽपि त्वया पाल्या नियमा निजनिर्मिताः ॥ ५७ ॥

किञ्च—

त्वं निष्कारणकारुण्यतारुण्यविवशाशयः ॥
क्षमस्व, नैव मुञ्चासि मुनिमेतमनायुषम् ॥ ५८ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—यम ! विचारय केन सहाधमं वचनयुद्धमिदं कुरुष्व रुपा ॥
अधिवृत्ता अथवाऽतिमदोद्धताः क नु भवन्ति विचारधरा नराः ॥५९॥

अधिकारमदान्धचक्षुषो न हि पश्यन्त्यधिकारदं प्रभुम् ॥
अपि तल्लघुशासनाजनै—रपनेया प्रमुणा तदन्धता ॥ ६० ॥

प्रभुणा कथमप्युपेक्षिता अनयान्धा अधमाधिकारिणः ॥
प्रभुकीर्तिकलङ्ककारिणः प्रभवन्त्युत्पथचारिणो हि ते ॥६१॥

तुष्टे मयि प्रणतपालनवद्भदीक्षं
कालश्च कर्म नियतिश्च वृथैव सर्वम् ॥
इत्थं विचिन्त्य यम ! मुञ्च मुनेः कुमार—
मेनें मदेकशरणं मरणातिभीतम् ॥ ६२ ॥

यमः—नाहं कालो न वा मृत्युर्यमोऽस्मि देवदेव ! भोः ! ॥
नियत्येकप्रमाणोऽहं करिष्ये निर्मितं तया ॥ ६३ ॥

[एवं घटन् मार्केण्डेयगले पाशान् क्षिपति]

श्रीमृत्युञ्जयः—अधम ! यम ! मम त्वं किङ्करोऽपि प्रभुं माऽ
वगणयसि मदान्धः स्वाधिकाराभिमानात् ॥
फलमनुभव तस्याद्यैव येन प्रमादे
पुनरिह तु कदाचिद्वत्स ! कर्त्तासि नैवम् ॥ ६४ ॥

[इत्युक्त्वा वक्षसि पादेन प्रहरति] [यमो मूर्च्छया महिषादधः
पतति]

नेपथ्ये —

अलमलं जगदीश ! दयानिधे ! रचितयाऽतिरूपा निजकिङ्करं ॥
न गणयन्ति महाशयमौलयोऽवगणनामपि बालविनिर्मिताम् ॥६५॥

[इतिवदन्तः इन्द्रवरुणकुबेरा आकाशादवतीर्य श्रीमहामृत्युञ्जय-
पादयोः पुष्पाञ्जलिसमर्पणपूर्वकं क्रमेण प्रार्थयन्ते ।]

इन्द्रः—स्मरहर ! स्मर दीनदयालुनां स्वजनवत्सलतामपि तावक्कीम् ॥
प्रणतपालकतां च विचिन्त्य तं यममनु शिष्यं पश्य दयादृशा ॥६७॥

वरुणः—कृष्णावस्थालय प्रभो ! करणार्हे करणादृशं यमे ॥
शुभं देव ! सदाऽसमक्षमोऽस्य गतायं प्रथमं क्षमस्य च ॥६७॥

कुर्वरः—दीनानायप्रणतजनतायासन्तापहारिन् !

श्रीमन्मृत्युञ्जय ! जय जय श्रीशिवास्वान्तकान्त ! ॥

मन्तुं धन्तुं त्वमसि भगवन्नर्ह ईशाशुतोषो

नित्यं श्रीमच्चरणकमलद्वन्द्वबुद्धेर्ममस्य ॥ ६८ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—अयि महेन्द्रमुखा अमरा अयं न यममन्तुरनन्त उपेक्षितुम् ॥

क्षम इहास्यधिकारमदान्धधीः स खलु पश्यति मामपि

न प्रभुम् ॥ ६९ ॥

निवारितोपि प्रणयेन योऽनयो मया रयादेत्य दयामयात्मना ॥

हन्तेन पाशान्मुनिबालकेऽक्षिगन्निजाधिकारान्धतमोऽधमो यमः

इन्द्रः—देव ! सोयं तस्य परमः प्रमादस्तथापि परमेश्वरेण क्षन्तव्यमिति

मेऽन्यर्धना ।

धरणः—देवदेव ! दयासिन्धो ! दीनबन्धो ! जगद्गुरो ! ॥

भक्त्यन्सल ! तं भक्तोत्तमे कुरु दयां यमे ॥ ७१ ॥

कुर्वरः—कृपासिन्धो ! सूक्ष्मया दृशा विलोक्यमाने नापराधलेशोऽप्यस्ति

यमस्यात्रेति मन्येऽहम् ।

श्रीमृत्युञ्जयः—कथमिव ?

कुर्वरः—स्मरहर ! स्मर किञ्चमर्त्यये कथितवानसि देव ! दयानिधे ! ॥

मुनिवराय धरार्पणतटाराशय उमारमण ! प्रणतप्रिय ! ॥ ७२ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—ननु मयानेव वदतु किं मयोक्तम् ?

कुर्वरः—[साञ्जलियन्धम्] यथाज्ञा परमेश्वरस्य—

‘मुने ! मूर्खोऽस्तिदीर्घायु—विद्वान् वाऽह्यायुरान्मजः ॥

पुत्रो देवो पितालाक्ष्य इत्याना प्रमुणा वृता ॥’

इति स्मृतिमेति मे ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—एवमेवाज्ञप्तं तेन किम् ?

कुबेरः—ततः श्रीनारदेन—

‘द्यष्टवर्षप्रमाणायुः सर्वज्ञः सद्गुणार्णवः ॥

सनयस्तनयो भावी सदाशिवदाश्रयः ।’ इति वरप्रदानं कृतम् ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—सम्यक् कृतं, ततः किम् ?

कुबेरः—श्रीमतां प्रसादेन श्रीनारदमुनेर्वचनेन विशालाक्षीमृकण्डयोरयं मार्कण्डेयो नाम पुत्रो जातस्तस्य चाद्य पूर्णानि षोडश वर्षाणीति यमेन युष्मदाज्ञानुसारेण स्वनगरीं नय एव । ततो यथायुष्मदाज्ञं कृतवतो यमस्य को वाऽपराध इति न मे बुद्धिर्वोधयद्दीमवतरति ।

इन्द्रवरुणौ—भगवन् ! कुबेरोक्तिर्युक्तैव ।

श्रीमृत्युञ्जयः—यत्स कुबेर ! महोन्द्रवरुणौ ! च, सत्यम् । यदि मार्कण्डेयोऽयमनाश्रितमच्चरणोऽप्रजतमहामृत्युञ्जयमन्त्रश्चाऽभविष्यत्तर्हि नापराधो यमस्याऽभविष्यत् परमयं बाल्यादेव मामुशश्रितो वर्धचतुष्टयाच्च श्रीमहामृत्युञ्जयमन्त्रजपरायणश्च न कन्दिवं न मां विस्मरतीति नाज्ञातं वः ।

स्थलपुत्रपि कलरायुर्मृत्युञ्जयजपाद् भवेत् ॥

श्रीमृत्युञ्जयदेवस्य प्रसादात् परमेशितुः ॥ ७३ ॥

इति नाश्रुतपूर्वमविदितिपूर्वं वा लोकसाक्षिणो ज्येष्ठपुत्रस्य, तथापि तत्सर्वमविचार्यैव ममापि निषेधं न प्रगणय्य यत्नाद् बालस्याऽस्य गले पाशान् प्राक्षिपेदिति परमोऽपराधो यमस्य ।

कुबेरः—न सत्यं सर्वज्ञो भवति भुवि, सर्वज्ञमपि वा

न कं कं ते माया नयति भगवन्नशतमताम् ? ॥

विचार्य त्वन्मायाविलसितमिदं सर्वमधुना

दयासिन्धो ! शम्भो ! कुरु कुरु दयां शङ्कर ! यम ॥ ७४ ॥

इन्द्रवरुणौ-पशवः सकला वयं हि ते, पतिरेकस्त्वमसीह नः प्रभो ! ॥

पशुपाल ! कृपालयः स्वयं पशुतां न प्रगणय्य पाहि नः ॥७५॥

श्रीमृत्युञ्जयः-[स्वगतम्] दिक्पालानां यमं मदनुग्रहाय प्रार्थनातिशयः ।
इदानीं कर्त्तव्य एवाऽनुग्रहः । [प्रकाशम्] देवाः ! का तर्हि
युष्माकमर्थना ?

देवाः—मृत्युञ्जय ! महादेव ! पीयूषार्द्रतरं कर्म ॥

निधेहि यममूर्ध्नि न्व प्राप्तसञ्ज्ञं विधेहि तम् ॥ ७६ ॥

[इतीयं प्रार्थना]

श्रीमृत्युञ्जयः—महेन्द्र-धनद-प्रचेतस ! इमां तु वः प्रार्थनां
करोमि सफलां यतः किमपि सौहृदं निस्तुलम् ॥

मिथो लसति वस्ततो यमममुं प्रमुञ्चाम्यहम्
परस्परहितैपिता प्रमुमुदेऽधिकार्याश्रिता ॥ ७७ ॥

तथापि प्रथमं मया बालायाऽस्मै मार्कण्डेयाय वरो देयस्त-
दनन्तरं यमंऽप्यनुग्रहो विधेय इति मे युक्तं प्रतिभाति ।

देवाः—[सानन्दम्] एवमेष देवदेव ! प्रथमं बालायाऽस्मै वरं वितीर्य
ततो यमंऽप्यनुग्रहः करणीय इत्येव नः प्रार्थना ।

श्रीमृत्युञ्जयः—अमममभयमंघ्रधत्स ! वत्स ! त्वमुपगतोसि ततो विमुच्य चिन्ताः ॥
वरय वरमहं वरप्रदस्ते मुनिवरपुत्र ! न ते किमप्यदेयम् ॥७८॥

[इति वदन् पीयूषार्द्रेण पाणिना मार्कण्डेयं शिरसि स्पृशति]

मार्कण्डेयः—[ससञ्ज उत्थाय परितोज्वलोक्य च एकतो यमं निःसञ्ज्ञं
पतितं दृष्ट्वा, सभामण्डपं च स्वकीयो मातापितरौ मूर्च्छितौ
विलोक्य सखेदं स्वगतम्]—

अहो यमोऽपि भगवान् स्वयं संयमिनीवतिः ॥

एतां दशामनुभव—त्यकृपावेक्षणात् प्रभोः ॥ ७९ ॥

भवतु प्रथमं मया यमदेवविषय एव परमेश्वरस्य कृपादृष्टिः
प्रार्थनीया ॥ [प्रकाशम्]

यमममुं शिव ! संयमिनीश्वरं
शिवदयाऽऽशु विलोक्य दयादृशा ॥

कुरु सम्पद्भूमयं हि वरो वरो

मनसि मे प्रतिभाति न चाररः ॥ ८० ॥ इत्युक्त्वा प्रणमति ।

लोकपालाः—धन्योऽसि वत्स ! धन्योऽसि मार्कण्डेय ! महामुने ! ॥

उपकारपरो यस्त्व—मपकारपरंऽप्यरी ॥ ८१ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—[स्वगतम्] शोभते मद्भक्तानामेवमेव नित्यमपकार-
परंष्वप्युपकारपरायणान्तःकरणता । [प्रकाशम्] वत्स ! ' मातृ-
देवो भव ' ' पितृदेवो भव ' इति निगमागमाजानुसारं
प्रथमं विसृज्य तं मातापितरावेव ससृज्य विधेयी, तद्वि-
स्मृत्येव किमिति यमं ससृज्य कर्तुं प्रार्थयसे ? कस्ते महार-
ाधपरम्पराकारिणा तेन सह सम्यन्धः ?

मार्कण्डेयः—[साञ्जलिबन्धम् । भगवन् !

यदि तु यमभयं भयङ्कराणां प्रथमतमं न विभो ! भवेद्भवेऽस्मिन् ॥
क इह सुरतमार्गमाश्रयेद्वा शिव ! शिवदं, तदयं यमो गुरुर्नः ॥ ८२ ॥
गुरुस्तु मातापित्रोरप्यपेक्षया गुरुरेव इति नाविदितं केषामपि
तेन च सम्यन्धेन तथा प्रार्थना मे ।

[इत्युक्त्वा साधुलोचनस्तूर्णो तिष्ठति]

लोकपालाः—बाल ! बालोऽप्यबालस्त्वं बालं बालेन्दुधारिणः ॥

कृपया देवदेवस्य श्रीमन्मृत्युञ्जयप्रभोः ॥ ८३ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—[स्वगतम्] बालेनाऽप्यमुना निरुत्तराः कृता वयम् [प्रकाशम्]
वत्स ! वत्स ! यमस्यार्थं प्रार्थितां लोकपालकैः ॥

दयादृशं करिष्यामि त्वं वृणुष्व तवेप्सितम् ॥ ८४ ॥

मार्कण्डेयः—किमन्यद् वरणीयम् ?

यदि देवो वरो ममे वराहो यदि वाऽस्म्यहम् ॥

सञ्जीवय दयासिन्धो ! यमं संयमिनीयतिम् ॥ ८५ ॥

यत्प्रसादान्मया लब्धं भवतो दर्शनं प्रभो ! ॥

अनेकजन्मसु कृतेः सुकृतैरपि दुर्लभम् ॥ ८६ ॥

ततश्च मातापितरौ दयानृतमयाशयौ ॥

सञ्जीवय मम प्रेम्णा द्वितीयोऽयं वरो मम ॥ ८७ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—यथेवं तवेच्छा तर्हि सञ्जीवयामि प्रथमं यमदेवमेव [इत्युक्त्वा
कमलदलकोमलं पीयूषरसाद्रं च स्वहस्तकमलं यमस्य
मस्तके निदधाति]

यमः—[सद्यः सज्जामुपलभ्योत्थाय श्रीमृत्युञ्जयमहेशचरणयोः साष्टाङ्गं
दण्डवत्प्रणम्य] .

जय जय जय दीनानाथबन्धो ! दयाध्वे !

जय जय जय भक्ताभीप्सितार्थप्रवर्धिन् ॥

जय जय जय गौरीप्राणबन्धो ! परात्मन् !

त्वमिव भुवि महेश त्वं जयस्याशुतोषः ॥ ८८ ॥

जय जय जय शम्भो ! क्षन्तुमेकं तु मन्तुं

निखिलभुवनविषयातश्मस्त्वं क्षमोऽसि ॥

नहि नहि नहि मृत्युं प्रेषयिष्यामि मृत्यु-

ञ्जयमनुजपवन्तं प्रत्यहं ते विनाऽऽज्ञाम् ॥ ८९ ॥

[इत्युक्त्वा पुनर्दण्डवत् प्रणमति]

श्रीमृत्युञ्जयः—[पुनस्तन्मस्तके हस्तं निधाय]

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते यम ! संयमिनीपते ॥

गच्छ गच्छ यथापूर्वं स्वाधिकारपरो भव ॥ ९० ॥

नास्ति मे त्वयि रोषोऽद्य प्रणतिप्रशमः स मे ॥

नातः परं मदीयेषु भक्तेष्वङ्गीगस्करो भव ॥ ९१ ॥

यमः—[शिरसा गृहीतमनुशासनम् [इति चदन् प्रणमति]

इन्द्रवरुणकुबेराः-भगवन् ! कृताः कृतार्था वयं श्रीररमेश्वरेणा मुना संयमिनी-

पती रचितेनानुग्रहेण इति प्रणमन्ति

श्रीमृत्युञ्जयः—मया समर्पिताधिकाराः सर्वेऽप्यधिकारिणो मे पुत्रनिर्विशेषा एव

तेषु कृतो निग्रहोऽप्यनुग्रह एव ।

सर्वेऽपि—एवमेव भगवन्नेवमेव ।

श्रीमृत्युञ्जयः—मार्कण्डेयमयं दयस्त्वा मार्कण्डेय ! दयालवान् ॥

पुरन्दरमुखान् देवान् प्रणम प्रणमन्वितः ॥ ९२ ॥

मार्कण्डेयः—यथाज्ञा परमेश्वरस्य [इति स्वर्गान् प्रणमति]

देवाः—श्रीमृत्युञ्जयदेवस्य प्रसादेन निरन्तरम् ॥

आधिभ्याधिविनिर्मुक्तश्चिरं जीव विरिञ्चियन् ॥ ९३ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते मृकण्ड ! मुनिस्तम ! ॥

घासे ! घस्ते ! विशालाभि ! पश्य पश्यात्मजं निजम् ॥ ९४ ॥

मार्कण्डेयः—गुरुदत्तमहामृत्युञ्जयमन्त्रप्रभावतः ॥

महामृत्युञ्जयान्मुक्तो मार्कण्डेयो नमामि चाम् ॥ ९५ ॥

मातापितरौ-वत्स ! श्रीमन्महामृत्युञ्जयदेवप्रसादतः ॥

यमेन सह ते भूयादजर्यमजरामरम् ॥ ९६ ॥

यमः—पितरौ ! परमं मित्रं तनयो धां नयोदधिः ॥

परमेशकृपापात्रं प्रीतिपात्रं न कस्य सः ? ॥ ९७ ॥

मृकण्डः—महानयमनुग्रहः ।

श्रीमृत्युञ्जयः—स्वल्पायुरपि कल्पायुस्तनयो युवयोरयम् ॥

कृतो मया दयादृष्टया तच्चिन्तां त्यजतं ततः ॥ ९८ ॥

नेतावदेव, तं भक्षया पूजयिष्यन्ति ये नराः ॥

स्वजन्मदिवसे तेऽपि भविष्यन्ति चिरायुषः ॥ ९९ ॥

साधयो व्याधयः सर्वे प्रणश्यन्ति क्षणार्द्धतः ॥

एतत्प्रवित्रताचित्रचरित्रश्रवणादपि ॥ १०० ॥

घदतं, किमतः परं धां प्रियं करवाणि ?

मृकण्डः—इतोऽपि किमन्यत् प्रियं मे ?

स्वल्पायुस्तनयस्त्वया करुणया कल्पायुरेव कृतः

स्वास्थ्यं प्राप यमोऽप्ययं भगवता दत्ताधिकारः पुनः ॥

येते चापि पुरन्दरप्रभृतयो देवाः कृतार्थाः कृताः

श्रुत्वा त्वच्चरितामृतानि जनता गन्ता चिरजीविताम् ॥ १०१ ॥

तथापीदमस्तु भरतवाक्यम् ।

वर्षन्तु प्रतिघन्सरं जलधराः सञ्जीवनं जीवनम्

गोविन्दाः सुखिनो भवन्तु जयिनो भूयासुर्व्याश्वराः ॥

नानानन्दसुधाब्धिमग्नमनसः सर्वाः प्रजा सर्वदा

श्रीमृत्युञ्जयदेवदेवकरुणालोकेन लोकेषु ते ॥ १०२ ॥

श्रीमृत्युञ्जयः—तथास्तु [इत्युक्ते निपतति जवनिता] इति पञ्चमोऽङ्कः ॥

इति श्रीमत्सद्गुरुकेशवशास्त्रिकृपावल्लरीवल्लवायमानं महामहोपाध्याय-
महाकविशङ्करलाल-रचित-ममरमार्कण्डेयं नाम नाटकं.

समाप्तम्.

શ્રી અમરમાર્કેડેય નાટક.

પહેલો અંક

પ્રવેશ પહેલો

સ્થળ રંગભૂમિ.

(વચંતિલક્ષ)

પીયૂષપૂજુ કલશદ્વય ધારિ હસ્તે શીષે કલાધરકલા ધરતા હુમેશ ॥
પાદાશ્રિતોર્નો કરજો અપમૃત્યુગાળી રક્ષા દયામૃતમયાશય એ મહેશ ॥૧॥

(સમ્બર.)

કલ્યાણપ્રાપ્તિ માટે દુરિતફળમહાદુઃખ મુક્તિ થવાને
ધનુ દિવ્યા હિમાદ્રિપ્રભવ^૧ નવમહાઓપધિ સેવવાને ॥
નિત્યે સંસારરૂપી પરમગદ્દન આ રોગ જેનાથી નાસે
જે છે નામે અપેર્ણા, પણ બહુ ફલ દે છે જનોને હુલાસે ॥૨॥

[નાંદીપાઠ થઈ રહ્યા પછી સૂત્રધાર પ્રવેશ કરે છે.]

૧ હિમાલયથી ઉત્પન્ન થએલી-આ વિશેષણ ઓપધિ તથા પાર્વતી
અન્નેનું બોધક છે.

૨ અપેર્ણા એ પાર્વતીનું નામ છે અને ઓપધિ પદ્મમાં પાન વગરની
હોવા છતાં બહુ ફળ દેનારી છે એ આશ્ચર્ય જનક અર્થ સ્તોત્ર ગમ્ય છે.

સૂત્રધાર:-અતિ વિસ્તાર બંધ કરો. આજ શ્રીમહાશિવરાત્રી મહોત્સવ હોવાથી શ્રીરાજ રાજેશ્વરમંદિરમાં એકત્ર મળેલા પરમશિવભક્તોને સકલ વિદ્વન્મંડલીના ચક્રવર્તિતુલ્ય શ્રીકેશવશાસ્ત્રિ સદ્ગુરુની કૃપારૂપી મુદાનાં પાત્રભૂત, મહામાહેશ્વર ભદ્ર માહેશ્વરના આત્મજ, મહાકવિ શંકરલાલે રચેલા અમરમાર્કંડેય નામના નાટકનો અભિનય કરી સર્વેને વિનોદ આપવા ઈચ્છું છું. તો ઘરે જઈ ગૃહિણીને બોલાવી લાવું, [જરા આગળ વધીને] પ્રિયે ! જરા આમ તો આવો. [નદી પ્રવેશ કરે છે.]

નદી:-પ્રાણનાથ ! આ રહી, શી આજ્ઞા છે ?

સૂત્ર:-પ્રિયે ! જો— (દક્ષિણી સાંખી)

માસોત્તમ આ માઘ માસ છે, કૃષ્ણપક્ષ શુક્લગાત્રિ !
તિથિચતુર્દશી આજે વર્તે, શિવને જહાડી રાત્રી-હર હર સાંખ વિભો !
અનેક શિવભક્તો આજે તો, ઉપચારે, ધરવાને
પૂજાપા લઈ આવે પ્રેમથી, શિવપૂજન કરેને-હર હર સાંખ વિભો !
પરમ શિવારાધનનો મહિમા, આજે અધિક બનાય
માટે તું પણ એ ઉદ્દેશી, પરમ પ્રેમથી ગાય-હર હર સાંખ વિભો !

નદી:-બહુ સારું [કહીને ગાય છે]

(માલિની)

હરિતતતિ હરે છે ચિત્તશુદ્ધિ કરે છે
દય બહુ મુખશાંતિ પુત્ર દીર્ઘાયુ દે છે
શિવપદ્યુગસેવા કલ્પવલ્લી વરિષ્ઠ
પ્રભુત નિજ જનોને શું ન આપે અલીંગ ? ॥ ૩ ॥

[નેપથ્યમાં] .

બહુ સારું સૂત્રધાર શ્રદ્ધિષ્ઠિ ! બહુ હીક કહ્યું;

‘શિવપદયુગ્મેવા કલ્પવલ્લી વરિષ્ઠ’

‘પ્રજુતનિજજનોને શું ન આપે અલીષ્ટ? ॥’ સર્વ અલીષ્ટ આપે.

સૂત્ર:-પ્રિયે ! અનપત્યતા દુઃખથી દીન, સતી વિશાલાક્ષીનો સ્વર જણાય છે માટે ચાલો આપણે હવે પછી કરવાના કાર્યને માટે સજ્જ થઈએ.

[આમ કહીને બન્ને નીકલી જાય છે.]

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ તથાવન.

[સતી વિશાલાક્ષી યુક્ત મૃકંદમુનિ પ્રવેશ કરે છે.]

વિશાલાક્ષી:-પ્રાણનાથ ! સૂત્રધાર શ્રદ્ધિષ્ઠીની પરમશિવસેવાનો મહિમા દર્શાવતી ‘વાણી’ સાંભળી ?

મૃકંદ:-પ્રિયે ! બરાબર સાંભળી.

(માલિની)

પરશિવપદસેવા કામધેતુજ ચિંતા—

મહિસમ અથવા તો કલ્પવલ્લી સમાન ॥

જગતમહિં જનોને વાંછિતાર્થપ્રદ છે

સમજી ન શકું તેમાં શું તને ચિત્ર બાંસે ? ॥ ૪ ॥

વિશાલાક્ષી:-પરશિવપદસેવા લોકમાં કલ્પવલ્લી—

સમ સહુજન જાણે તે ન મારું વિચિત્ર ॥

પણ પરશિવસેવાનાં ફળો જાણનારા

શિવપદ નવ પૂજે એજ ભાંસે વિચિત્ર ॥ ૫ ॥

મૃકંડ:-એવો તે કોણ પોતાનું કલ્યાણ ચાહનારો કલ્યાણપરંપરા
અર્પનારી શંભુપદસેવા ન આચરે ?

વિશાલાક્ષી:-અહીં ઉભેલા આપ પોતેજ ક્યાં શિવસેવા કરો છો ?
શું એ થોડું વિસ્મય સ્થાન છે ?

મૃકંડ:-અરે પ્રિયા પ્રિયા ! શું તું આ બોલે છે ?

(ગીત)

જલ પણ નથી લેતો હું, શંકર પૂજ્યા વિના કદાપિ સતિ ! ॥

જાણે છે સઘળું તું, તદપિ વહે આમ કેમ પડ્ય અતિ ? ॥ ૬ ॥

વિશાલાક્ષી:-એતો લોકદ્રષ્ટિથી તથા તમારી પોતાની માન્યતા પ્રમાણે
શિવપૂજન કરતા હશે, પણ મારી દ્રષ્ટિથી તો નથી કરતા તેમ
હું માનું છું.

મૃકંડ:-તારી દ્રષ્ટિથી શિવપૂજન નથી કરતો કેમ ?

(અનુકુપ)

વિશાલાક્ષી:- જો તમે શિવપાદાબ્જ, સેવતા હો નિરંતર

તો મને કેમ દેખાય, નહિં તેનું કશું ફળ ॥ ૭ ॥

(દક્ષિણ દિગ)

મૃકંડ:-

વિદ્યે ભાંસે શિવરૂપ મને જેથી

હૃદય રહે છે આનંદપૂર્ણ તેથી

તત્ત્વબોધથી થયું છે ચિત્ત શાંત

આથી અધિકતર દિયે શું ઉમાકાંત ॥ ૮ ॥

વિશાલાક્ષી:—આપે જે ફળ માન્યું તે તો માત્ર તમારા મનમાં
સમજવાનુંજ છે, એ ફળ કંઈ બીજો કોઈ જાણી શકે ?

મૃકંડ:—ત્યારે તું પરમશિવ સેવાનું કેવું ફળ ઉત્તમ માને છે તે કંઈ કહીશ ?

વિશાલાક્ષી:—સાંભળો નાથ ! (વસંત તિલકા.)

સત્પુણ્યતું ફળ મનાય મનુષ્યજન્મ
તેનું વળી ફળ ગણાય શુદ્ધસ્થાવર્ય ॥
ગાહ્યસ્થાવર્ય પણ ગણું ફળ પુત્રરત્ન
પ્રાર્થ્યથા જેની જનમત કરે પ્રયત્ન ॥ ૯ ॥

(દક્ષિણી સાખી)

આપ પરેશ્વર પૂજનતત્પર રહો નિરંતર માત્ર
તદપિ પુત્ર મુખ દર્શન સુખની ખતું નહિ હું પાત્ર-હર હર સાંઘ વિભો
કહો પરેશ્વર પૂજન ત્યારે સફળ કેમ કહેવાય
મારે મનતો એવું પૂજન કર્યું નવ કર્યું થાય-હર હર સાંઘ વિભો
આમ મને ભાંસે છે તેથી આપ કરો છો તેવું
આરાધન શિવ કેરું માનું કર્યું નવ કર્યા જેવું-હર હર સાંઘ વિભો
પરમશિવે આપેલા મુતનું મુખ દર્શન નહિ પામું
ત્યાં સૂધી શિવપૂજન કેરી કેમ સફળતા માનું-હર હર સાંઘ વિભો

(ગીતિ)

મૃકંડ:—આ તો તે ફળ લૌકિક થાયું બામિનિ ! મહેશ સેવાનું !
હું તો નિત્ય અલૌકિક, ફળ પામું છું, મુખે ન કહેવાનું ॥ ૧૦ ॥

વિશાલાક્ષી:—

(લાવણીની ચાલ)

નાથ ! ભલેં સુખ લિયો અલૌકિક તમને જે લાગે ઉત્તમ
પણ સુખ મારા મનનેં ભાંસે તે તો મુત સુખનું દર્શન
હૃદયતાપ મારો જેનાથી દૂર થશે તે મારે મન
સુખની સીમા નિશ્ચિત જાણું પુત્રરત્નસુખનું દર્શન
ઈષ્ટ દેવ પરમેશ્વરની જે આપ કરો છો નિત્યેં સેવ
પુત્રરત્ન વિષુ કેમ કહું હું ફળિત થઈ તે હું પતિદેવ ! ॥

[આમ બોલતાં બોલતાં નેત્રમાંથી આંસુ સારે છે]

મૃકંડ:—[મનમાં] આતું અનપત્યતા પ્રયુક્ત દુઃખ તો અતિશયટોચે પહોંચ્યું
[પ્રકટ રીતે] દેવિ ! અद्याપિ આપણને પ્રાપ્ત નહિં થએલું, પુત્ર
સુખદર્શનનું સુખજ આપણની તેવા સુખની અપાત્રતા કાખવે
છે, તથાપિ તારો આશ્રહજ છે તો—સક્તજનને વાંછિત દેવામાં
કલ્પવૃક્ષતુલ્ય મનવાળા મહેશ્વર દેવ તારી કામના પૂર્ણ
કરશે—એમ ધારી હું પુત્રપ્રાપ્તિને માટે તપવડે શ્રીપરમેશ્વરને
પ્રસન્ન કરવા જાઉં છું.

વિશાલાક્ષી:—નાથ ! હું સાથેજ આવીશ.

મૃકંડ:—પ્રિયે ! સાથે આવવાનો આશ્રહ બધ રાખો. અહીંજ રહીને
આરાધન કરીશ તો પણ શ્રીપરમેશ્વર તારા પર પ્રસન્ન થશેજ.

(આપાં)

ક્યાં નિજની વનરાજી, સિંહવ્યાઘાદિ હિંસ્રભય યુક્ત ।
તડકા ટાઢ વગેરે મેઘાદિક દુઃખ સંયુક્ત ॥ ૧૧ ॥

(૭)

(હંપ્રીતિ)

ક્યાં આ તારી કોમળ અંગલતા દુઃખ રહેવાને
ભાટે અહિંજ રહીને ભજ શિવ, હૃદ ભાંવ રહેવાટે ॥ ૧૨ ॥

(વૈતાળીય)

વિશાલાક્ષી: ભગવન! તમ સાથ હોઉં જો
વન મારે મન મહેલ તુલ્ય તો ॥
યદિ આપ વિના ઘરે રહું
ઘર સૂનું વન માનું નાથ હું. ॥ ૧૩ ॥

સૂક્ત:-જો એમજ તારો નિશ્ચય હોય તો

(વિશ્વેશ્વરી ઘાંડ)

વસ્ત્ર વલ્કલ ધરોને રૂઢી રીતે
ભસ્મ ધારણ કરોને વળી પ્રીતે ॥
કરો અંગમાં રૂદાક્ષ અલંકાર
દીઓ વિગ્રને સર્વસ્વ ઘરખાર ॥ ૧૪ ॥

વિશાલાક્ષી:-પ્રાણનાથ! આપે પરમ અનુગ્રહ કર્યો. [આરહુ
ઓલી આશ્રમમાં જઈ વલ્કલ પહેરી ભસ્મ રૂદાક્ષ ધારી બહાર આવીને]

(શાકુંલવિદીક્ષિત)

સર્વે આશ્રમવાસિ વિગ્રવનિતા! વિગ્રો! તથા બાલકો
આવો શીઘ્રાદયા કરી અમતલું સર્વસ્વ લેવા અહીં ॥

આ તો છે પરમેષ્વર કરવાનું કૃત્ય મારે મને
મારે જાતું મહેશને તપ વડે આરાધવાને વને ॥ ૧૫ ॥

[તપોવનનાં સ્ત્રી પુરુષ બાળક સર્વ ભેળાં યષ્ઠ આશ્રય પૂર્વક]

સર્વે—

ચોરહો

મૃકંડ મુનિવર ! આજ આમ કેમ સઘળું તમે
ઘર બેઠાં મહારાજ ! કાં પરમેશ્વર ના ભજો ? ॥ ૧૬ ॥

મૃકંડ :—[હાથ જોડીને]— (હરિગીત)

શ્રીશિવાર્ષણબુદ્ધિથી મેં મારું સઘળું આપીયું
મમ પત્નીએ પણ એજ સંકલ્પેથી તમને આપીયું
માટે તમે સહુ હુધું પામી લઈ તમારા આશ્રમે
જાઓ મુખે, થાઓ પ્રસન્ન મહેશ શંભુ આ શ્રમે ॥ ૧૭ ॥

(દક્ષિણી સાખી)

મુનિઓ :—ધન્ય ધન્ય છે માત તમારી ધન્ય તમારા તાત
જે સર્વદેવ શિવાર્ષણભાવે આપો છો દ્વિજહાથ-હરહર સાંખ વિસે
[આમ બોલતા સર્વે જોના હાથમાં આવે છે તે લઈ ચાલતા થાય છે]

(વસંતતિથકા)

મૃકંડ :—આબાલવૃદ્ધ મુનિઓ સઘળા મળીને,
સર્વદેવ આપણું બધું સહસા હરીને
મૂઠી ઘરે, વળી બધા મળી આંહિ આવે
જાણે કંઈ વચન ઉચ્ચરવા ફરીને ॥ ૧૮ ॥

(વસંતલિલકા)

મુનિઓ:-ઐદાદસાગર ! મૃકંડ ! તમારું આજે
 સર્વદેવ સર્વમુનિઓ હુરિ લે ગયા જે ॥
 તેથી સ્વભક્તજન વત્સલ આશુતોષ
 બન્ને તમે પર પ્રસન્ન થજો મહેશ ॥ ૧૯ ॥

(વસંતલિલકા)

મૃકંડ:-આજે મને બહુ કયો કૃતકૃત્ય આપે
 કીધો બહુજ ઉપકાર વળી અમાપે ॥
 હું આપ સર્વજન કેરો દયાથી માત્ર
 માતું થયો શિવતણી કૃષ્ણાનું પાત્ર ॥ ૨૦ ॥
 સર્વદેવ વસ્તુ પરમેશ્વરભાવપૂર્વ
 પાત્રે સમર્પી મુખજે દૃઢ્યે અપૂર્વ ॥
 મૃતપાત્ર માત્રવિભવે અમને જણાય
 શું સાર્વભૌમમનમાં પણ તેનું થાય ? ॥ ૨૧ ॥

મુનિઓ:-આ સર્વસ્વદાનના પ્રભાવથી તું સાર્વભૌમશિરોમણિ થા-
 એવી અમારી આશીય છે.

મૃકંડ:-મને સાર્વભૌમ પદની જરા પણ સ્પૃહા નથી, મારે મનતો
 શ્રીપરમેશ્વરપાદપૂજા એજ સાર્વભૌમપદપ્રાપ્તિ છે.

મુનિઓ:-તમે બન્ને દંપતી પરમેશ્વરપરાયણ અંતઃકરણવાળાં
 હોવાથી ધન્ય છે.

(શાંદ્રેશવિકીર્તિ)

મૃકંડ:-સર્વે આશ્રમવાસિ હે મુનિજનો ! આ અંજલિ આપને
 આજ્ઞા આપ દિઓ મળી વન જરા પ્રસ્થાન મારે મને ॥

આરાધી શિવપાદ વાંછિતફળપ્રાપ્તિ થશે જે સમે
પાછા આશિષથી તમારી સહુની સાથે વસીશું અમે ॥ ૨૨ ॥

[આમ બોલતા સર્વને પ્રણામ કરી પત્ની સહિત નીકળી જાય છે.]

મુનિઓ:— (લાવણીની ચાલ)

શિવપ્રસાદથી જતાં તમોને માર્ગ થજો મંગલકારી
વાયું બહાજો અનુકૂળને દિશા થજો સહુ સુખકારી ।
સરિતાઓને તળાવનાં જળ તમને સુખદાયક થાઓ
તપોવનતણા સર્વ પ્રદેશો સુખદ થજો જ્યાં જ્યાં જાઓ ॥૨૩॥

(આમ આશિષો દેતા દેતા સર્વમુનિઓ નીકળી જાય છે.)

(પરદો પડે છે.)

(પ્રવેશ ત્રીજો, સ્થલ કૈલાસશિખર ઉપરનો રત્નમંડપ)

(બુદ્ધિબળ-સેતરજ-બેલતાં શંકર તથા પાર્વતી પ્રવેશ કરે છે)

શંકર—દેવિ । (ઉપગીતિ)

જો આ મારો પ્યારો, આનાથી મંત્રોને હરાવીશ,
તારા રાગને પણ મૃત્યુજ્ય કલ્પનાથી છતીશ ॥

- ૧ 'હુયમદલી' નામથી પ્રસિદ્ધ મહાત્મકરવાનો એક પ્રકાર છે જેને સંસ્કૃતમાં મૃત્યુજ્યવિજ્ય કહે છે; એમાં રાગ તથા જુદા જુદા ધરનો એક એક જાંટ એવ બાજુમાં સમાન બકાત રહે છે, માત્ર છતનાર પક્ષમાં એક પ્યારો અધિક હોય છે તેનાવતી સામા પક્ષના રાગને શદ આપી મહાત્મ કરવામાં આવે છે.

પાર્વતી—દેવ ! આપ પોતે મૃત્યુંજય છે એટલે બીજાને મૃત્યુંજય કરવાને સમર્થ થાઓ, એમાં શું આશ્ચર્ય ? પણ મારો રાજા આપના એ પરમાણુતુલ્ય પ્યાદાથી જીતવો શક્ય નથો એમ ખચીત માનજો.

શંકર—મધુ'ય દેવીતું કીડાકૌશલ તેમજ મારી પણ ચાલ કરવાની ચતુરાઈ પરીણામે સ્પષ્ટ જણાય રહેશે, હુમણાં તો હાથી ઘોડા ઊંટ તથા પ્યાદા જેમ ઠીક ભાંસે તેમ ચલાવે રાખો.

પાર્વતી—એમજ થાય છે (આમ બોલી ચાલ કરે છે)

(હરિગીત)

શંકર—હે હિમાલયનાંદિનિ ! બલરક્ષણાર્થે ભલે તમે પ્યાદા અને ગજ અથવા આદિક ગોઠવ્યા તે તો ગમે ॥
તમ પક્ષમાં સઘળે જણાય મને સખળ સૈનિક સહુ
તે જોઈ મનમાં ભદ્રભામિનિ ! હું પ્રસન્ન થયો ખહુ ॥

પાર્વતી— (સમ્પ્રદા)

હાથીને મારશે આ મમ ગજ હુમણાં ધ્યાન રાખો હુમેશ
છે જો કે 'સર્વરક્ષાકર' નિજ ગજને તો ખચાવો મહેશ ॥

શંકર—[મંત્રીને હાથી સામા ઘરમાં મૂકીને]

રાજાના મંત્રીઓને ગજ સખળ થયો છે હવે તે તમારા
હાથીથી સર્વથાએ અરિ નર્થી શક્તો; જોઈ દયો દાવ મારા ॥

પાર્વતી—ખહુ સાફ કહ્યું નાથ !

(૧૨)

(ઉપગીતિ)

આ નખળા ઘોડાને મારા બળવાન ઘોડાથી ॥

તેમ વળી પ્યાદાથી નખળા, મારીશ કિંતુને આથી ॥

શંકર—

(દોહો)

નખળાને મારે સખળ એમાં શું આશ્ચર્ય ?

તમ ઝુઠે નખળો હુણે સખળાને, ગણું વર્ય ॥

પાર્વતી—એ બધો આપની કૃપાદષ્ટિનો મહિમા જંગતપ્રસિદ્ધ છે.

શંકર—

(વસંતતિલકા)

મંત્રીબળે સખળ એક પદાતિ માનો

આ અધેને હુણી પછી નૃપ છતવાનો ॥

માટે કરો તરત નિર્બળ અધેરંતન—

રક્ષા થવા પ્રબળ યુક્તિ વડે પ્રયત્ન ॥

સતિ ! વસ્તુ વિચાર કરતાં તો—

(મંદાકાંતી)

જેમાં જેમાં હિમગિરિસુતે ! છે તમારું મમત્વ

તેમાં તેમાં અતિરાય રહેછેજ તમારું મમત્વ ॥

ક્રીડામાંયે મમ મન એટલે ‘ આ તમારું ’ અને ‘ આ—

મારું ’ એવાં વચન મુજતાં સિન્નતાથી દુવાય ॥

પાર્વતી—[મનમાં આનંદ પામતાં] અહો !! જગવાનનો મારા વિષયે કેવો અવર્ણનીય પ્રેમબંધ છે. [પ્રકટ રીતે] પ્રાણનાથ ! એ તો પ્રેમતત્ત્વ જાણનારના શિરોમણીસ્વરૂપ આપના અનદદ પ્રેમનોજ મહિમા છે. તેવા પ્રેમથીજ હું તો કૃતાર્થ થઈ છું. મારી મતિ પણ આપની મતિનેજ અનુસરે છે તથાપિ આ આદરેલી રમત તો પૂરી કરવીજ.

શંકર—એમજ. હું મારા આશ્રિતનો મૃત્યુન્ય કરવા સાધન જ છું.

પાર્વતી—[નીહાળી જોઈને મનમાં]

(સિંચવિણી)

મરે છે આ ઉંદ્ર પ્રખળતમ પાળાર્થી ધસતો
પદાતિવ્યૂહથી પણ નથી ચમત્કાર દીસતો ॥
નજેરા બે હાથી સંચિવ પણ દૂરે પડી ગયો
ન પાસે કે રક્ષા નૃપની કરવાને પણ રહ્યો ॥

આમ કેમ ભગવાન આજે રમે છે!!! મને લાગે છે કેક મહોટો
મનોવિક્ષેપ આ ઘણે આ રમતમાં ધ્યાન ન રહેવાનું કારણ
બન્યો છે, જેને લીધે રમતું બધું નીરસ જેવું લાગે છે. ઠીક છે,
હમણાં પ્રશ્ન પૂછીને સઘળું કારણ જણીશ [પ્રકટરીતે] .

(હરિગીત)

મન આપતું ક્યાં છે ? અહો પ્રભુ ! આમ મનવિણ ખેલશે
ત્રણ ચાર ચાલ મહીજ થાશે મહાત, સત્વર ખેલશે ?
માટે રમત આ આટલેથી બંધ કરીને જાણવા
છેલ્લું છું આપ તેણે અણણે ક્યાં ગયું મન માણવા ॥

શંકર—કવિ ! માણવા તો ક્યાંય નથી ગયું. તમે જાણો છો ? મારો
એક અનન્ય ભક્ત મુકંડ નામનો મુનિવર્ય છે.

પાર્વતી—જણું છું નાથ ! આપના તે પરમ ભક્તને, બરાબર જાણું
છું. પણ તેનું શું ?

શંકર—પોતે તો સાંસારિક મુખથી નિરપેદ છે તથાપિ પરમ પતિ-
મતા પોતાની ધર્મપત્નીના આમહથી સત્યવપ્રાપ્તિને મારે

શ્રવણે આઠાણેને આપી દધને કાવેરીતીર ઉપર તપ આદરી બેઠો છે.

પાર્વતી—ઠીક કશું; તપ એજ ખરેખર અસહ્યતમ વસ્તુ આપવાને સમર્થ છે, અન્ય કશું તપ જેવું બીજું સાધન નથી. પછી તેતું શું થયું?

શંકર—કુહર તપ આવરતાં એ બન્ને દેવતીને વર્ષ ત્રણ વીત્યાં; હવે તો તેઓ કળાહાર પણ છોડી દધને વાયુસક્ષણ માત્રનેજ પોષણસાધન રાખી રાત્રદિવસ માફે સજન કરે છે, એ બન્નેતું શું કરવું? એ સ્મરણ થતાં માફે મન એ ચિન્તામાં નિમગ્ન થઈ બયું.

પાર્વતી—પ્રજ્વલજનના પારિજાતસમાન આપ દેવના દેવને આવડો મહોટો વિચાર શો? તેઓને સત્યુત્તરત્વ આપવું. શું આપ સદાશિવના પદારવિદની ભક્તિકલ્પલતા કોઈ પણ કાળે નિષ્ફળ હોય?

શંકર—દેવિ ! તમે કહ્યું તો ખરાખર પણ તેઓના ભાગ્યમાં પુત્ર-સુખના દર્શનતું સુખ છેજ નહિ. એટલે હવે શું કરવું? એ ચિન્તા થાય છે, કારણ કે દેવના નિયમતું ઉલ્લંઘન કરવા કોઈ શક્તિમાન નથી એ તો તમે પણ જાણતાંજ હશે.

પાર્વતી—નાથ ! (દોહા)

નિષતિના નિયમે બધા ત્યાં લગી સખળે મનાય
આપ કૃપાસાગર તણી કરુણાદષ્ટિ ન થાય ॥
કેટ કેટલા નથી કર્યા સુતસુખ બેઠાણા દેવ !
આપે પુત્રગુણાબ્ધિમાં નિમગ્ન નરે તતખેય ॥

માટે આ મુનિવચને, આપી પુત્ર સમર્થ
કર્મ પ્રાર્થના આપની, કરશે શીઘ્ર કૃતાર્થ ॥

શંકર—

(વસંતતિલકા)

કાંતે! મૃકંડ મુનિને વર આપવાને
એ દેવતી તણું મહા દુખ કાપવાને
જવુંજ એમ તમને મનમાં જણાય
તો વાયુવેગિવૃષથી હમણું જવાય ॥

(હરિગીત)

જો દેવ! તમને એમ જાણે જે મૃકંડ મુનિ તણે
સંકલ્પ કરવો સિદ્ધ આપીને સુપુત્ર ગુણી ઘણો
તો શીઘ્ર ચાલો સજ્જ થઈને, વાયુ સમગતિ ધારતો
તૈયાર છે વૃષરાજ આ મદધી જરાડા મારતો ॥

(પ્રગ્નિતાગ્રા)

પાર્વતી—તુરત સમજાવે હું આવી પ્રીતે, ક્ષણ પણ વર્ષસમાન તેની વીતે ॥

[એટલી વારમાં નારદમુનિ આકાશમાર્ગે ઉતરીને]

નારદ—તુરતજ અહિં આવિયો હું પ્રીતે, ક્ષણ પણ વર્ષસમાન તેની વીતે ॥

[આમ બોલતા બોલતા શિવને તથા પાર્વતીને સાષ્ટાંગપાત
પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઉભા રહે છે]

શંકર—[આશ્ચર્ય તથા હર્ષથી]

મુજ વિષ્ણુ ક્ષણ વર્ષે તુલ્ય કેાની? મુનિવર ક્યાંથી અવાય છે કહોની?

નારદ—અવિદિત નથી આપથી કદાપિ, કદું શિવ આપ નિદેશથી તથાપિ ॥

રસિકમુકુટમણિતુલ્ય નંદનંદનયુત રાધા
 રાસ રચે પ્રજામાંહિ આપ વિજી ન ટળે બાધા ॥
 રાસ નિરખવા શીઘ્ર પાવતી સહિત ન આવો
 કષ્ટ પણ વર્ષસમાન થઈ પડી માને માવો ॥

શ્રીરાંકર—[કંઈ સ્મરણ કરીને] (વસંતતિલકા)

આજેજ છે દિવસ શારદપૂર્ણિમાનો
 રાસાવલોકન મહામુખ પામવાનો
 શ્રીરાસરાજતનયે ! નિયમે હ્રમેશ
 શ્રીરાધિકા સહિત રાસ રચે પ્રજેશ ॥

પણ આજે તો મૃકંડમુનિની ચિન્તામાં હું બૂલી ગયો તેથી
 શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે તેમજ શ્રીરાધિકાએ આપણ બંનેને બોલાવવા પોતાના
 મનોમૂર્તિ આ નારદ મુનિને બોલ્યા તો હવે આપણે શ્રીરાધા
 માંધવના દર્શનાનંદને અનુભવવા જવુંજ જોઈએ.

(દરિગીત)

પાવતી—શ્રીરાધિકાયુત મદનમોહન ગોપગોપી સાથે લઈ
 દર પૂર્ણિમાયે મધુવને શુભ રચે રાસ પ્રસન્ન થઈ ॥
 બહુ વાર વાર વિલોકિ લીલા એ મનોહર યુગ તણી
 મન તુલ્ય આપણનાં નથી થાતાં કહું શું કથા ઘણી ॥

તથાપિ આજે તો મૃકંડમુનિનો અનુગ્રહ કરવોજ, રાસલીલા-
 વલોકનનો મુખાનુભવ તો વળી આવતી પૂર્ણિમાએ કરાશે;
 આવી મારી પ્રાર્થના છે.

શ્રીરાકર-દેવિ ! તમે યોગ્યજ કહ્યું, શરણાગત જનનો મનોરથ પૂર્ણ કરવો એ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે; તે તેમજ કરીશું.

નારદ—આ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે પોતે લખેલી પત્રિકા આપ વાંચો.

[આમ કહીને પત્રિકા આપે છે.]

રાકર—[પત્રિકા ઉઘાડીને] દેવિ ! શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના સ્વહસ્તલેખનું લાલિત્ય સાંભળવા યોગ્ય છે. [આમ બોલી પોતે પ્રેમથી પત્રિકા વાંચી સંભળાવે છે]

(રથોદ્ધતા)

પૂર્ણિમા પણ ન પૂર્ણિમા મને, આ શરદ પણ શરદ ન છે મને ॥
ચંદ્રિકા પણ ન ચંદ્રિકા ગણું, રાધિકા પણ ન રાધિકા ભણું ॥
પાર્વતી સહિત આપ આવશો, રતનથીઠ વિનિવિષ્ટ ના થશો ॥
ત્યાં લગી પરમ હૃદયથી અહીં, રાસ આદર શિર થશે નહિં ॥

[નેત્રમાં હૃદયથી આવતાં] દેવિ ! શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે મોકલેલી આ પત્રિકા મને મધુવન જવાને જેમ આકર્ષે છે તેમ મૃકંડ સુનિતી ચિન્તા મને તપોવન જવાને ખેંચી રહી છે; તેથી ‘ શું કરવું ? ’ એ બાબત મારા મનને સૂજ પડતી નથી. કારણ કે—

(લાવણીની ચાલ)

મને જેમ તાંડવ કરવાને કૃષ્ણ વિના નહિ આવે હૃદય—
તેમજ મારા વિષુ રચવાને રાસ કૃષ્ણને નહિં પ્રહૃદય ॥
આ સઘળું હું જાણું તેથી દેવિ ! તણાયે મન મારું
કૃષ્ણચંદ્ર પાસે લાવાને, કહો કેમ કરવું સારું ? ॥

નારદ—એમાં શું આશ્ચર્ય ?

(અનુક્રમ)

અન્યોન્ય આપ બન્ને છે, અન્તરાત્મા હરિ હર ॥

નિજાન્તરાત્મા વિષ્ણુ ના, ક્રિયા થાય બરાબર ॥

શ્રીશંકર—દેવિ ! નારદેં યથાર્થ કહ્યું. સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વિચારીયેં તો આપણે પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર રચિત રાસલીલા જોવા જવું, અને શ્રીકૃષ્ણના તેમજ મારા પણ મનોમૂર્તિ આ નારદમુનિ મારા વચનથી મૂકંડમુનિને તથા તેની પત્નીને અલીંગ વર દેવાને જશે જેથી બન્ને કાર્યની સાથે સિદ્ધિ થશે, વળી આપણે કરેલું રાસલીલાવલોકન પણ મૂકંડમુનિના અવ્યુદયમાં સહાય કરનાર થશે

શ્રીપાર્વતી—ભગવન્ ! એમાં સદેહ શો ? શ્રીગોપાલનું ઉપાસન દર્શન શ્રવણ, સ્પર્શ અનપત્યતા દાપ સમુદાયનું દાહક છે એ વાત પુરાણોતિહાસાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે, માટે નારદમુનિ મૂકંડમુનિને વર દેવા મુખેં સંચરે.

નારદ—ભગવન્ ! આપની આજ્ઞાને અનુસરી સર્વ કાર્ય કરવાને તૈયારજ છું.

શ્રીશંકર—ત્યારે હવે તમે તો મૂકંડમુનિને વર દેવા મુખેંથી સંચરો, અને—

(વસંતતિલકા)

શ્રીમાન્ મૂકંડમુનિને વરદાન આપી

એ જોયના પણ મનઃપરિતાપ કાપી ॥

આવો તમે સરસ રાસ વિલાસ પહેલા
 વૃંદાવને નિરખવા મુનિરાજ ! બહેલા ॥

નારદઃ—જેવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા, આ ચાલ્યો [આમ બોલી
 નીકળી જાય છે.]

શ્રીશંકર—પ્રભુતજનવતસલે હે દેવિ ! મુનિમુકંડ તથા તેની પત્ની
 બન્ને જણાં કૃતકૃત્ય થયાં હવે ચાલો આપણે શ્રીરાસેશ્વરી તથા
 શ્રીરાસેશ્વર બનેલાં શ્રીરાધામાધવની રાસલીલા જોવાનો અનુપમ
 આનંદ અનુભવવા જઈએ.

પાર્વતી—જેવી પ્રાણનાથની આજ્ઞા, [જરા આગળ દૃષ્ટિ કરીને]
 હોયો ! આ કુળેરે મોકલેલ પુષ્પકવિમાન તો હાજરજ છે, ત્યારે
 આપ વિમાનારોહણ કરો એટલીજ ઢીલ ગણાય.

શ્રીશંકર—ચાલો, તમે કહો તેમજ કરીએ, [એમ કહી દેવી સહિત
 પુષ્પકવિમાનપર ચડીને પુષ્પક પ્રતિ]—

(સોરઠો)

પુષ્પક વિમાનરાજ ! મધુવનમાં માધવ કને
 જરૂં આપણે આજ શીઘ્ર યમુનાતટવને ॥

[આમ બોલતાં પુષ્પકવિમાનમાં નીકળી જાય છે]

(પરદો પડે છે.)

[પ્રવેશ થોથો. સ્થળ—મુકંડ તપ કરે છે તે તપોવન]

[ધ્યાનાવસ્થામાં મુકંડ તથા વિશાલાક્ષી પ્રવેશ કરે છે]

મૃકંડ—[સમાધિદશામાંથી જરા જાગૃત થઇને] પ્રિયે ! સાંભળે છે ?

વિશાલાક્ષી-આપની શી આજ્ઞા છે ?

મૃકંડ—મેં આજે સમાધિમાં કંઈક શુભ નિમિત્ત લીધું તથા સાંભળ્યું.

વિશાલ—પ્રાણનાથ ! તે શું ? (નારાય)

મૃકંડ—શ્રીપાર્વતી તથા મહુશ આજ પુષ્પકે ચડ્યાં ॥

અગણ્યપુણ્યદશ્ય બેય મારી દ્રષ્ટિએ પડ્યાં ॥

વિશાલાક્ષી-તથેં મુનીશ આપણે સુવર્ણ સૂર્ય ઊગિયો ॥

ગણું હું સુપ્રભાત આજ એક છેલ્લું થઈ ગયો ॥

મૃકંડ—પણ હજી હું તો જ્યાં એ દર્શનજન્ય આનંદસાગરમાં નિમગ્ન

બની નિશ્ચલ નેત્રથી વિરમય સહિત નિહાળતો હતો ત્યાં તો

(વસંતતિલકા)

પામે વિરામ તપથી બાહુ કબ્જ પામ્યા

એકાંત ભકિત કરતાં કદિ ના વિરામ્યા ॥

આવે ગણો દૃઢ નારદ એજ માફ

એનાજ વાક્ય થઈ સાફ થશે તમાફ ॥

આમ બોલતા બોલતા વિમાન સહિત અંતર્હિત થઈ ગયા.

વિશાલ—નાથ ! મેં પણ પ્રસન્ન થએલા પાર્વતી પરમેશ્વરના વચના-

મૃત્યું પાન કર્યું તે હું પણ આપને નિવેદન કરું—

(વસંતતિલકા)

આજેં ફળયું તપ તમારું સતિ ! સમગ્ર,
 સર્વે થયા સફળ જે અભિલાષ ઉપ ॥
 જાઓ અલીષ્ટ વર નારદથી લઇને
 થાઓ નિવૃત્ત નિજ આશ્રમમાં જઇને ॥

આટલું બોલી વિમાનસહિત શ્રીપાર્વતી-પરમેશ્વર કોણ જાણે
 ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

મૂકુંડ—હો!! તને તો મહેશ્વરી તથા તથા મહેશ્વરે કૃતાચર કરી ને શું?

વિશાસાક્ષી—ત્યારે આપણે હવે શું કરવાનું?

મૂકુંડ— (પુષ્પિતાગ્રા)

પુનરપિ દ્વિત્યે શ્રીશુ ધ્યાને, પરમશિવા શિવ કેરું એક તાને ॥
 શુભ નિજજનનું કરે સર્વે, અવર નથી શિવતુલ્ય કોઇ દેવ ॥

વિશાસાક્ષી—આપની જેવી આજ્ઞા [આ પ્રમાણે બોલી સમાધિનિષ્ઠ
 થાય છે]

[નારદ પ્રવેશ કરે છે]

નારદ—[મનમાં] શ્રી મહેશ્વરી તથા મહેશ્વરની આજ્ઞાને અનુસરી
 હું કાવેરીતીરના તપોવનમાં તો રીઘ આવી પહોંચ્યા એમ
 લાગે છે, કારણ કે—

(કૃતવિશંખિત)

સહજ વૈર પરસ્પર જેમને સહજ વૈર તથા અહિં તેમને ॥
 લખ્યું સદા રમતાં; વન આ ગણ્યું, નહીં હશેજ મૂકુંડમુનિ તાણું ॥

[ચારે ઠાર દહિટ ફેરવીને]

આહો!! આ વડના ઝાડ તળે સમાધિનિધિ જણાતાં એજ દંપતી
હોવાં જોઇએ. (હરિગીત)

નિજ ભક્તજનમાં સર્વદા જાણું સુધાની વૃષ્ટિ છે
કરુણાસમુદ્ર સમાન શંકરપાર્વતીની દૃષ્ટિ છે ॥
જેને લઈ આ બેયને હુમણાં દિલાસો આપવા
મૂક્યો મને આહિં શંકરે બન્ને તણાં દુખ કાપવા ॥

[નિહાળી જોઇને]

આ બન્ને જણાં પાર્વતી-પરમેશ્વરના ધ્યાનમાં એવાં તો
નિમગ્ન છે કે કંઈ પણ બાહ્ય સ્ફુરણ જણાતું નથી. બલેં હો.
યોગબળ વડે તેમના હૃદયકમળમાંથી પરમેશ્વરમુર્તિનું આદર્શ
કરું એટલે તેઓનું બાહ્ય સ્ફુરણ થશે. [આમ બોલી પોતાનું
યોગસામર્થ્ય અજમાવવા ધ્યાનસ્થ થાય છે.]

મુનિદંપતી:—[આશ્ચર્ય તથા ઉદ્વેગ સહિત]

(અતુલકૃપ)

અમારાં હૃદયો ત્યાગી જશે ક્યાં કારમાં તમે ॥
દેવિ! દેવ! હવે ભાગી જવા નહિં દયેં અમે ॥

[આમ બોલતાં નેત્ર ઉઘડતાંજ નારદ મુનિને જોઈ આશ્ચર્ય
તથા આનંદ યુક્ત બન્ને ઊભાં થઈ]

(પ્રુષ્પિતાગ્રા)

પરમ મુદ્ધિન આજ તો મનાય, સુકૃત દુષ્ટનું સહુ પૂર્વનું ગણાય ॥
શુભતર પગલાં થયાં તમારાં, મુનિવર નારદ! આશ્ચર્યે અમારા ॥

[આમ કહી બન્ને નારદમુનિને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરે છે]

નારદઃ—મુનિદમ્પતી ! અતિ પ્રયાસ ના લિયો બહુ થયું.

(આમાં)

મનવાંછિત વર માગો, તે દેનાને અતીવ ઉત્સુક છું ॥

શ્રીપાર્વતી—મહેશ્વર આજ્ઞા પામી મૃદંગ! આવ્યો છું ॥

મૃદંગઃ—

મુનિવર ! વર એજ આપ દેજો પ્રણતજનોનું અલીપ આપનારાં ॥

પ્રતિનયન નિમેષ નિત્ય રહેજો હૃદય મહીં શિવપાર્વતી અમારા ॥

વિશ્વાસાક્ષી—

મુનિવર ! વર એજ આપ આપો હૃદય મહીં મમ શંભુમૂર્તિ આપો ॥

ક્ષણ પણગિરિજા ગિરીશ મહારા હૃદય થકી તવ જાય ક્યાંય બહારા ॥

નારદ—[મનમાં] અહો!! આ મુનિદમ્પતીનો પાર્વતી પરમેશ્વરમાં

કોઈ વિલક્ષણ ભક્તિનો અતિશય છે જેને લઈ મેં મારા યોગ

બગાધી જોકે એક ક્ષણવારજ ઇષ્ટદેવ દર્શન મુખ નંબે કંચું.

પણ વર માગવા દાણે પણ પોતાના ઇષ્ટ દેવતા દર્શન વિના

બીજો વર માગતાં નથી.

[પ્રકટ રીતે] તમારા ભક્તિભાવને આધીન શ્રીપાર્વતી પરમેશ્વર

પોતેજ તમારું આ અલીપ પ્રદાન કરશે, આ દાણે તો તમારું

જે બીજું કંઈ વાંછિત હોય તે અલિલાય જણાવો એટલે તે

તમાને આપીને હું શ્રીપાર્વતી-પરમેશ્વરની પવિત્ર આજ્ઞાનું

પાલન કરું.

મૃકંડ-પ્રિયે ! ત્યારે તમારા મનનો અલિલાય મહામુનિ નારદને જણાવો.

વિશાલાક્ષી-જેવી પ્રાણનાથની આજ્ઞા [આમ ઘોડીને હાથ ભેડીને]

(પુષ્પિતાગ્રા)

મુનિવર ! વર એજ એક માગું, હરિહરસેવક ! થાય પાય લાગું ॥

સુત શુભગુણ ધર્મનીતિયુક્ત, પ્રકૃતિ મનોહરને મહેશભક્ત ॥

(અનુષ્ટુપ)

નારદ—અલ્પાયુ સુત સર્વજ્ઞ, દીર્ઘાયુર્વા નિરક્ષર ॥

મૃંછા છે તે મને પહેલાં, કહો નિશ્ચય સત્વર ॥

વિશાલાક્ષી—હું તો દીર્ઘાયુ સર્વજ્ઞ પુત્ર મૃંછું છું હું મુને ! ॥

તમે પ્રસન્ન થાતાં તો કશું દુર્લભ ના બને ॥

નારદ—દીર્ઘાયુ અને સર્વજ્ઞ એવો પુત્ર તો હું નહિ દઈ શકું.

વિશાલાક્ષી—કેમ ન દઈ શકો ?

નારદ—સાંભળો મને શિવે આજ્ઞા કરી છે તે.

(અનુષ્ટુપ)

મૂર્ખો દીર્ઘાયુપી કાં, તો વિદ્વાન અલ્પાયુ આખરે ॥

પુત્ર દેવો વિશાલાક્ષીને, ગમે તે ભલે વરે ॥

વિશાલાક્ષી—દીર્ઘાયુપી પણ નિરક્ષર પુત્ર લેવા

મારે મને બહુ વિચાર ઘડાય એવા ॥

જો આપને મન ગણે વરદાન એને

તો આપ શાપ ગણશે મુનિરાજ કેને ? ॥

વળી (ચબોલા)

મૂખે પુત્રવાળી કરતાં તો વધ્યા રહેયું સારું
અપુત્રતાને અદ્યદુઃખતા મન માને છે મારું ॥
મૂખે પુત્રની માતા થાતું અનંત દુઃખ નિદાન
આપ થકી કંઈ નથી અબ્જણ્યું મુનિ છે જ્ઞાનનિધાન ॥
સારું હોય અદ્યાય પણ જે સદ્ગુણનો ભંડાર
મૂખે દીર્ઘજીવીથી મારું એને મુખઆગાર ॥

[આટલું બોલી પ્રણામ કરે છે,]

નારદ—ત્યારે જે એમજ હોય તો

(ભાવણીની માલ)

સદ્ગુણસાગર સોળ વર્ષના આયુષવાળો મુત થાશે
નીતિમાન સર્વજ બનીને પરમેશ્વરના ગુણ ગાશે ॥

દંપતી—

(પુષ્પિતાગ્રા)

મુનિવર અમને કતાર્થ કીધાં, તનયતણે ઘર આપ્યો મુખ દીધાં ॥
મતિ અમતણી નિત્ય શાંભુ ભક્તિ-પ્રવણ રહે કરશેજ એવી શક્તિ ॥

(આમ બોલી પ્રણામ કરે છે.)

(દક્ષિણી દિંડી)

નારદ—પુરાણ દંપતી ! ઉમાસહાય દેવ—

ભક્તિભાવથી ઉપાસી નિત્યમેવ ॥

ઉમાકાંત તણે પામીને પ્રસાદ—

યજ્ઞે પુણ્યશાક્ષી કહ્યું નિર્વિવાદ ॥

(આમ બોલતા બોલતા બેયના મરતક ઉપર દ્વાય મુકે છે.)

(૨૬) :

(કાવણીની ચાલ)

દંપતી—કૃપા કરીને મુનિવર અત્રે કૃતાર્થ કરવાને અમને
કરો વાસ બે ચાર રાત્રિ અમ વીનવિયે વિનયે તમને ॥
આપ તુલ્ય સાધુ પુરુષોના સંગમથી જે મુખ થાય
તેવું તો કદિ પૂર્ણિમા તણા અંદરથી પણ નવ થાય ॥

(વસંતતિલકા)

નારદ—હો વસતુલ્ય મુનિદંપતી શું વદાય
આનંદ જેમ તમને મમસંગ થાય ॥
સારા સમાગમથી તેમ મને મનાય
આજ્ઞા સદાશિવ તણી ન વૃથા કરાય ॥

દંપતી—સદાશિવની એવી તે કંઈ આજ્ઞા છે ?

નારદ—આપી મૃકંડમુનિને વર જે અલીપ્ત
પત્ની તણા કરી મનારથ પૂર્ણ થય ॥
શ્રીકૃષ્ણઅંદરસસાગરરાસ જોવા
આવો તમે મધુવને અમમાત્ર જોવા ॥

દંપતી—એમ જો હોય તો એવા અલૌકિક અલભ્ય લાભમાં અમે
અંતરાયભૂત થવા ઇચ્છતા નથી, ફરીને પણ કોઈ વખતે દર્શન
હય અમ બન્ને ભક્તપરંભાણને કૃતાર્થ કરશે એવી અમારી
નમ્ર પ્રાર્થના છે.

નારદ—સમય મળ્યે જરૂર તમારા આશ્રમે આવીશ પણ હમણાં
તો જાઉં છું.

[આમ કહી ઉભા થાય છે.]

કેપતી—[બિલાં થઇ હાથ જોડીને]

(દોહરો)

મુખેં સિધાવો મધુવનેં આપ હવે મુનિરાજ ॥

શુભ મારગ થાજો બધા કર્યાં કૃતારથ આજ ॥

[આદંભું બોલી પ્રણામ કરે છે]

નારદ—હું મુનિદમ્પતી ! પરમશિવના પ્રસાદથી તમે પરમાનન્દ નિમગ્ન થાઓ.

[આમ બોલતા આકાશમાર્ગે નીકળી જાય છે]

મૃકંડ—પ્રિયા ! દષ્ટિમર્યાદાથી અદૃશ્ય થયો પરેષકારી ભગવાન નારદ મુનિ, ત્યારે હવે ચાલો આપણે પણ પરમેશ્વર પ્રસાદથી પૂર્ણ મનોરથ થઈ આપણા આશ્રમે જઈએ, આપણા પૂર્વ પરિચિત જનોને જોવા મારી દષ્ટિ અત્યંત ઉત્કાંઠિત થઈ રહી છે.

વિશાલાક્ષી—જેમ પ્રાણનાથની આજ્ઞા થાય તેમ કરવા સાવધાનજ છું.

મૃકંડ - પ્રિયા ! જો આ ઘણા સમય સૂધી પરિચિત થએલા તપોવનના મુનિઓ, વૃક્ષો, મૃગો, પક્ષિઓ તથા નદીઓ; આપણા વિયોગથી દુઃખિત જેવાં જણાય છે, તો તેઓની જરા સંભાવના કરીને પછી જઈએ. [હાથ જોડી બન્ને જણાં]

(કવાલી)

તપોવનના સકલ મુનિઓ, મૃગો વૃક્ષો તથા નદીઓ ॥

નમન કરીએ અમે તમને, રજા પ્રીતે દીયો અમને ॥

રહ્યો સહવાસ તમ સંગે, સ્મરણ રહેશે સદા મનમાં ॥

કરીને શ્રીપ્રભુ કેરી-દયાથી આવશું વનમાં ॥

{ તપોવનના —
 મુનિઓ

(વસંતતિલકા)

પામી પ્રસાદ ગિરિમપતિપાદસેવા
 દ્વારા સુપુત્ર પશુ લાવ અનેક લેવા ॥
 નાના પ્રકાર સુખ ભોગુર્વીને નિરાંતે
 આવે તપોવન તમે ફરી સર્વ અંતે ॥

દંપતી—આપનાં આશીર્વાચનો સત્ય થાઓ.

[આમ બોલી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી બન્ને નીકળી જાય છે.]

(પરદા પડે છે પહેલો અંક પૂર્ણ થાય છે.)

અંક બીજો.

—૧૭૦—

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ—યમુનાતીર ઉપરનો નિકુંજ.

[સપરિવાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તથા શ્રીરાધા પ્રવેશ કરે છે.]

શ્રીરાધા—

(વસંતતિલકા)

શ્રીપાર્વતી સહિત શંકર તો ન આવ્યા
વૃત્તાન્ત નારદમુનીન્દ્ર કશો ન લાવ્યા
વેળા વળી સરસરાસની વીતિ જાય
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ! હૃદયેધર ! શું કરાય ? ॥ ૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણ—પ્રાણપ્રિયે ! પ્રણયપૂર્વક જો કરાય
સાન્નિધ્ય તો સ્મરણ માત્રથી જેતું થાય ॥
એવા ક્યાણુ ભગવાન્ શિવ ભકતવશ્ય
જાણે તમે તુરત દર્શન કે અવશ્ય ॥ ૨ ॥

માટે ચાલો આપણે તેમની પ્રાર્થના પ્રેમપૂર્વક કરીએ.

શ્રીરાધા—પ્રાણનાથ હું તો પ્રાર્થના કરવા સાવધાનજ છું.

શ્રીકૃષ્ણ—[પ્રિયે ! ત્યારે તો ઉભા સહિત પરમેધર આવ્યા સમજાવો
[આમ બોલી બન્ને પ્રાર્થના કરે છે]

બન્નેજણાં—[હાથ જોડીને] (ચાદ્દાંલ)

શ્રીશંભો ! શિવ ! શૈલરાજતનયે ! શું રાહ જોવાય છે
આવો આપ દયાર્થી રાસરચના-વેળા વહી જાય છે ॥

[પરદામાંથી]

આ આગ્યાં અવસોઠવા રસ ભરી શ્રીરાસલીલા અમે
રસારંભ વિના વિલંબ પરમપ્રેમે થવા દો તમે ॥ ૩ ॥

બન્નેજણાં—[આશ્ચર્ય તથા આનંદયુક્ત] શું પંધાર્યાં શ્રીપાર્વતી
પરમેશ્વર બેથે ? [નેત્ર ઉઘાડી પુષ્પક વિમાનમાંથી ઉતરતાં
શ્રીપાર્વતી પરમેશ્વરને જોઈ સર્વ ગોપીઓ સહિત ઉભાં થઈ
હાથ જોડી]

જય જય જય પામે વિશ્વબંધો ! મહેશ !
જય જય જય પામે પાર્વતીજી હ્રમેશ ॥
પરમ મુખ કરી આ પૂજિમા માનું તેથી
સમયસર થયેલા આપના સ્વાગતેથી ॥ ૪ ॥

ત્રૈલોક્યના માતપિતા વિશિષ્ટ, રતનાસને બેય થશે નિવિષ્ટ ॥
પુષ્પાંજલિ આ ચરણે તમારા; કરો કૃપાદૃષ્ટિ પરે અમારા ॥ ૫ ॥

(આમ બોલી પ્રણામ કરે છે)

શ્રીશંકર— (રાજા જત)

બંધ કરો ઉપચાર, કૃષ્ણ છો તમે અમારા
આત્મા કહું નિર્ધાર, અમે પણ તેમ તમારા ॥ ૬ ॥
મારું દૃઢ્ય અભેદ, સ્વયં હું દૃઢ્ય તમારું
દેહ માનથી ભેદ, અપર છો સુપજ મારું ॥ ૭ ॥

કહો મને કંઈ અન્ય, કેમ સુખદાયક થાય
રાસવિલોકનજન્ય, મોહ વિજી કોય ઉપાય ॥ ૮ ॥
તત્પર થઈને તમે કરો પ્રારંભ મુરીતે
રાસ તણો, મન ગમે-સમય પણ વૃથા ન વીતે ॥ ૯ ॥

શ્રીકૃષ્ણ:-જેવી મહેશ્વરની આશા.

[આમ કહી આનંદભેર રાસલીલાનો આરંભ કરે છે].

નારદ—

(કવાલી)

રસિકમણિ રાધિકા સંગે, રચે છે રાસ ઉમંગે ॥
વિલોકી શંભુ રસભગ્ન, થવા આનંદભા મગ્ન ॥ ૧૦ ॥

શ્રીરાંકર—[ક્ષણ પછી જરા પ્રભુદ્વ થઈને મનમાં]

(શિખરિણી)

અહો આ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુની સહ ગોપી ત્રિહરવા
તણી લીલા, ભક્તિપ્રણતજન ઉદાર કરવા ॥
ન જાણે એ કોઈ શ્રુતિદ્વય તરવ પ્રભુ તણું
વિના હું કાં આ શ્રીહિમગિરિસુતા શું કહું ઘણું ॥ ૧૧ ॥

(સોરઠા)

અભિજ્ઞ જનની સંગે, દર્શનીય વસ્ત્રે તણો
વિલોકવાનો રંગ, અભિજ્ઞને થાયે ઘણો ॥ ૧૨ ॥

(અનુબંધ ૫)

બ્રહ્મવિદ્યા સ્વરૂપા આ જાણનારાં ઉમા વિના
કૃષ્ણલીલા તણી ગૂઢ કો પ્રકાશ કરે બિતા ॥ ૧૩ ॥

[પ્રકટ રીતે]

(શાદ્દલિ.)

રાસોદ્ધાસ હિમાદ્રિનન્દિનિ ! જુઓ શ્રીકૃષ્ણનો પ્રેમથી
 આ શ્રીકૃષ્ણ સમે રસામૃતનિધિ ત્રૈલોક્યમાંયે નથી ॥
 તદ્વત આ વિવિધપ્રકાર રસના કલ્પોલની વાહિની
 શ્રીકૃષ્ણૈકપરાયણા પણ નથી રાધાસખી લામિની ॥ ૧૪ ॥

શ્રીપાર્વતી—પ્રાણનાથ ! આપેં યુક્ત કહ્યું

(ગીતિ)

શ્રીરાધામાધવને, રાધામાધવસમાન કહેવાય
 આનંદામૃતસાગર શરીરવરધારીં જ્યેય સમજાય ॥ ૧૫ ॥

આ લીલા દર્શનનો આનંદ અનુભવતાં મારા મનમાં નારદવૃં
 રમરણ થયા કરે છે કેમકે આ આનંદાનુભવક્ષણ ફરીને
 મળવો દુર્લભ છે.

શ્રીશંકર—પ્રિયે ! હુમણાં નારદ આવ્યાજ સમજાજો.

[પરદાની અંદરથી નારદ બોલે છે]

નારદ—

(દરિગીત)

સઘળું કરી આજ્ઞા પ્રમાણે આપની જગદીશ્વરી !
 આવ્યો હું નારદ આપની પાંસે અહીં પાછો ફરી ॥

પાર્વતી—

આવો મુનીશ્વર ! કેમ, આપીં આવિયા બહુ સમય
 પત્ની સહિત મૃકંદમુનિને તેમનો ઇચ્છિત વર ॥ ૧૬ ॥

નારદ—માતઃ! શ્રીપરમેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે બધું કરું. એ
મુનિદંપતી રાજી થયાં અને હું પણ પ્રભુના નિદેશ મુજબ આ
રાસલીલા નિરીક્ષણનો આનંદ અનુભવવા અત્રે આવી પહોંચ્યો.

[મનમાં]

(વસંતતિલકા)

શ્રીકૃષ્ણ તો હૃદયતુલ્ય મને ભણે છે
આ પાર્વતીપતિ મને નિજનો ગણે છે ॥

મારા સમાન જગમાં કહું કોણ ધન્ય
ખીજે થયો, નહિં ધરો, નથી કોઇ અન્ય ॥ ૧૭ ॥

જેને વળી જગતની જનની સમાન,
શ્રીશૈલરાજતનયા પણ આ સમાન ॥
રાસક્રિયા નિરખવા સમયે સ્મરે છે,
તેથી સહુઈ મન મારે સદા રહે છે ॥ ૧૮ ॥

[આમ બોલતા હરખાતા હરખાતા વીણા વગાડવાંની સાથે
'અજ્ઞાનામજ્ઞનામન્તરે માધવી, માધવં માધવં ચાન્તરે અજ્ઞના' આ
ભુતું પુરાણુતું પદ ગાતા ગાતા આમ તેમ નાચતા ફરે છે.]

શ્રીકૃષ્ણ—[સહુઈ આનંદમાં] અહો!! મારા પ્રિય દેવર્ષિ નારદ
આવ્યા? આવો આવો મુનિરાજ! કંઈ ગાયન સંભળાવશો ને?

નારદ—જેવી દેવની આજ્ઞા [આમ બોલી વીણા વગાડતા ગાય છે]

(રથોદ્ધતા)

એક નીલમણિતુલ્ય હીસતું, અન્ય વીજળી સમાન ભાસતું
તેજ એ હૃદયમાં સ્ફુરે સદા, એજ માગું મનથી હું સર્વદા ॥ ૧૯ ॥

દામિનીયુત નવીન મેઘની, કાંતિને હરતું દેહદીપ્તિથી
રમ્ય એ યુગલ સન્નિધિ હજે, તેત્રમાર્ગ થકી દૂર ના થજે ॥ ૨૦ ॥

જે હ્રમેશ નિજ સકતનાં હરે કષ્ટ, તત્ક્ષણ સહાયતા કરે
હું રહ્યો છું વૃષભાનુનાંદિની, નંદનંદન તણેજ આશરે ॥ ૨૧ ॥

રાતનપૂર પદાંબુજે ધરી, હરેતમાં જડિત કંકણ કરી
કંઠ મોતિમય હાર ધારતા, દુઃખ ભક્તજનનાં વિદારતા ॥ ૨૨ ॥

જે વિહાર યમુનાતટે કરે, તીરકુંજ ભવનેય સંચરે
પ્રેમપૂર્ણ જલકેસિ જે કરે, સેવકોનો ભવભીતિ જે હરે ॥ ૨૩ ॥

પૂર્ણચંદ્રસમ શોભતાં બહુ, જોખને વદન જેમનાં સહુ
મોહવશ્ય થઈ જાય સર્વથા, માનવું વચન સત્ય, નાં વૃથા ॥ ૨૪ ॥

કલ્પવૃક્ષસમ કૃષ્ણચંદ્ર આ, તેમ કલ્પલતિકાજ રાધિકા
જેય હિંસુક સદાય હું ગણું, ભક્તવાંછિતથી આપવા ઘણું ॥ ૨૫ ॥

(સ્વાગતા)

જે પરસ્પર તપઃકૃણ રૂપ, જે પરસ્પર મનઃપ્રતિરૂપ
પ્રેમબદ્ધ દૃઢવદ્ય એક, ભિન્નતા કળી શકાય ન છેક ॥ ૨૬ ॥

જે દયામયમન નિજ સકત, શુદ્ધભાવ ભરથી અતુરકત
લોકતું શુભ કરે દુઃખ કાપી, વાંછિતાધિક ફળો પણ આપી ॥ ૨૭ ॥

એ મનોહર સદા સંહારી, યુગ્મ છે પરમમંગલકારી
કૃષ્ણચંદ્ર વૃષભાનુહારી, આશ્રયે રહું સદાશુભકારી ॥ ૨૮ ॥

(વિખરિણી)

પરપ્રેમ પૂછ પરમશિવને તેની કૃપા—
થકી પામી સીમા નિરવધિક દાંપત્ય શુખની ॥

(૩૫)

રમે છે જે રાધામતિયુત કૃપાં એવો કરજો
સદા શ્રીકૃષ્ણાત્મા મુજ હૃદયકુંજે વિહરજો ॥ ૨૯ ॥

ખડ જે વેદાર્ત ઉપનિષદ્ગત સાર પણ જે
કથ્યું સર્વેને તે અધર દૂતવેણુ-સ્વર થકી ॥
હુમેશાં તે રાધાયુત રહ્યો કૃપા એવો કરજો
સદા શ્રીકૃષ્ણાત્મા મુજ હૃદયકુંજે વિહરજો ॥ ૩૦ ॥

છતાં નિત્યે પોતે નિરુપમ નિરાકાર ગરવા
ધરી સાકારત્વ પ્રણીતજન ઉદ્ધાર કરવા ॥
રચે લીલા નાનાવિધ વિભુ કૃપા એવો કરજો
સદા શ્રીકૃષ્ણાત્મા મુજ હૃદયકુંજે વિહરજો ॥ ૩૧ ॥

(સોરઠો)

રાધામાધવ અઘ, વિદ્યુત મેઘ સમાં સદા
થજો અમારાં સઘ નેત્રચકોર સુખપ્રદા ॥ ૩૨ ॥

નારદ—[મનમાં] રાસલીલા રસના સાગર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સર્વ
ગોપીઓ સહિત મારા ગાયનના અનુસારે નૃત્ય કરે એ પણ
મારું અહો ભાગ્ય.

શ્રીકૃષ્ણ—ખડુ સાડું, દેવણે! ખડુ સાડું ગાયન કરું. હવે જરા
વિસામો લ્યો.

નારદ—જેવી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની આજ્ઞા. [આટલું બોલી પરમશિવના
સિંહાસન પાસે જઈ ખિન્ન જેવા થઈ બેસી જાય છે]

શ્રીશંકર—કેમ દેવણે! ખિન્ન જેવા કેમ જણાવ્યો છે? એવા કયા
વિચારમાં નિમજ્ન થઈ ગયા છે?

નારદ—[હાથ જોડીને] ભગવન!

(કવાલી)

કહ્યા વિષુ ખેદ નવ જાય, વમાસણું તેથી બહુ થાય
શરમ લાગે છે કહેવામાં, નહીં સુખ મૌન રહેવામાં ॥
સ્વયં ત્રૈલોક્યના બંધુ, કહાવો છે કૃપાસિંધુ
આપને પૂજું શિરનામી, કરું શું હું કહો સ્વામી ॥૩૩॥

શ્રીશંકર—[જરા નેત્ર વિંચી ધ્યાનરથ થયું તરત નેત્ર ઉઘાડીને
સ્વગત] સર્વના ગર્વને ઉતારનારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર દેવર્ષિ
નારદને પણ પોતાની માયા મહાનદીમાં ઝીંક્યા જણાય છે.
અસ્તુ તેને તારવા મારે પ્રયત્ન કરવાનો છે. [પ્રકટરીતે]

(સ્વાગતા)

આ ઉમા, શરણ શર્મદ જેતું, ભકિતથી કરી ઉપાસન તેતું ॥
પૂર્ણને સકળ સંશય ટાળો, ચિત્તના સહુ અનર્થ પ્રજાળો ॥૩૪॥

નારદ—ભગવન! તેમ કરું છું [આમ કહી પાર્વતીના ચરણોમાં
પ્રણામ કરીને]

(દ્વતવિસંખિત)

પ્રણમું છું જગદંબ ! ક્યા કરો, દુઃખના સહુ સંશયને હરો ॥
શરણ આપ તરે અહિં આવીઓ મન ચશંક નિશંક કરી દિયો ॥૩૫॥

શ્રીપાર્વતી—દેવર્ષે ! આ પરમાનંદમય સમયે તમને સંશય ક્યાંથી
થયો? બોલી નાખો, શો સંશય છે ?

(૩૭) :

નારદ—ભગવતિ !

ત્રિવિધ નરકસ્યેદ દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ॥

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥ ગીતા ૧૬-૨૧ ॥

(દોહા)

ત્રિવિધ નરકતું દ્વાર આ, કામ ક્રોધ ને લોભ ॥

આત્માના નાશન ગણી તજવો ત્રણે અશોભ ॥ ૩૬ ॥
વળી—

નહીદશમનાયુષ્યં લોકે કિંચન વિચતે ॥

યાદશં પુરુષસ્યેહ પરદારામિમર્શનમ્ ॥

(ક્ષાધી)

નથી આ લોકમાં એવું, પરસ્ત્રીસ્પર્શના જેવું
ખોળું આયુષ્ય હરનાર પુરુષને નાશ કરનાર ॥ ૩૭ ॥

કરે સન્માર્ગથી ભ્રમ, વિવેકાદિક કરે નષ્ટ
સુખદિને ઉભેડે છે, ધૃતિ ગાંભીર્ય ફેડે છે ॥ ૩૮ ॥

ન સારૂં ધ્યાન થાવા દે, ન પુણ્યે વૃત્તિ જાવા દે
કરે લજ્જાપ નિર્મૂલ, જગાવે આપદા શૂલ ॥ ૩૯ ॥

પરબ પાપો તણું પૂરે, રહે કલ્યાણ અતિ દૂરે
પરસ્ત્રીસંગ ના ભજવો, કુલીને ખંતથી તજવો ॥ ૪૦ ॥

(દ્વિવિસંખિત)

અશુચિતા તણું કામ ગણે નહી, અપયશ પ્રસરે વળી જે થકી
અખિલ રોગ ભયપ્રદ બણવો, પરવધુ અનુરાગ પ્રમાણવો ॥ ૪૧ ॥

આવાં આવાં સેંકડો વાક્યો પ્રસંગે પ્રસંગે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે
શ્રીગુણે તેમજ તેમના અનન્ય ભક્ત વ્યાસવાદમીકિ પ્રમુખ પ્રાચીન
તથા અર્વાચીન માન્ય મહાશયોએ ઉપદેશ્યાં છે તેમ ઉપ-
દેશાય છે; તથાપિ—

[રાજાવૃત્ત]

જે કર્તા ધર્મના, સ્વયં વક્તા જે થાય
પાલનકર્તા ધર્મતણા જેને જન ગાય ॥
એજ ઉઠી શ્રીકૃષ્ણ કેમ આ પરાંગનાના,
આલિંગને સતૃષ્ણ જણાય વિવેક વિનાના ॥
આ સંશય સંતાપ કરે છે મનને ભારી,
કરી ખુલાસો આપ દીધો સદેહ વિહારી ॥ ૪૨ ॥

શ્રીપાર્વતી—[શંકર પ્રતિ] ભગવન્ ! આ દેવર્ષિ નારદ પણ શ્રીકૃષ્ણ
તત્ત્વના અનભિજ્ઞ હોય એ જાણીને તો મને આશ્ચર્ય જેવું લાગે છે.

શ્રીશંકર—દર્ષિ ! શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ગર્વગંજન છે. આ ટાણે નારદના
મનમાં ગર્વાકુર થયો જાણી માયાથી તેને મોહિત કર્યા હોય,
પણ શરણાગત જનના મહામોહાધિકારને મરાહનારાં તમે તેનો
મોહ નિવારો, આ કંઈ કેવળ નારદનોજ નહિં કિંતુ સર્વલોકોનો
ઉપકાર છે.

શ્રીપાર્વતી—જેવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા, [આદ્યુ' યોક્તી નારદ પ્રતિ]
સુને! દેવર્ષે! જુઓ આ ચિન્તામણિની સુદિકા, સકલ અજ્ઞાનનું
ઉન્મૂલન કરનારી, તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રવાહને વહેવરાવનારી, વિશ્વ
વિશ્વંભરાને દુષ્ટ આપનારી, આ ભગવાન પરમેશ્વરે મને
પાણિમહાણુ સમયે પ્રસન્નતાની નિશાની રૂપે આપેલ છે.

[એમ કહી પોતાની ટચલી આંગલીમાંથી ઉતારીને નારદમુનિના હાથમાં આપે છે]

નારદ—[આદરપૂર્વક લઇ જોઇને] સાક્ષાત્ પરમેશ્વરે પ્રસાદીકૃત આ વીંટીના શું મહિમા વર્ણવાય, પણ મને કહ્યો કે આ ટાણે આ ચાલતા પ્રસંગમાં આ વીંટીના શો ઉપયોગ છે ?

શ્રીપાર્વતી— (ચિન્તિત્રી)

હુએા વીંટી મધ્યે નજર કરો દેખો કંઈ તમે
મને કહોતા આવો સકળ તમને જે મન ગમે ॥

નારદ— જગન્નાથ આજ્ઞા મુજબ અવલોકી કરો કહું
મને આમાં શાંસે નજર કરતાં વર્ણન સદુ ॥ ૪૪ ॥

[મુદ્રિકાના વચગાળામાંથી રાસલીલા જોઇને]

જગદંબ ! સાંભળો મને જે દેખાય છે તે હું આપને કહું.

શ્રીપાર્વતી—કહો; હું સાંભળું છું.

(ભુજંગી)

નારદ—હિંસે રાધિકા રાધિકા મધ્ય કૃષ્ણ, પળી કૃષ્ણ બે મધ્ય રાધા સતૃપ્ણા
બધુ રાધિકા કૃષ્ણરૂપેજ દેખું, ન અન્યાંગના કે કશું અન પેખું ॥૪૫॥

શ્રીપાર્વતી—વત્સ ! નારદ ! જરા બોલરીને પાછા એજ વીંટીના
અવકાશમાંથી જોઇને કહો કે-શું 'શું' દેખાય છે ?

નારદ—જેવી આપની આજ્ઞા, [આમ બોલી ફરી વીંટીમાંથી જોઇને]

(૪૦)

(ગાતિ)

શ્રીરાધામાધવમય સચરાચર વિધિને અત્ર

દેખું છું શ્રીમાતઃ । નવ સૂળે અન્ય વસ્તુ સર્વત્ર ॥ ૪૬ ॥

શ્રીપાર્વતી—હજી ફરીને જુઓ.

નારદ—[વળી જોઈને] માતઃ । સાંભળો.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાલિન્દી તટ ઉપરે કદમને કેળો તણા કુંજમાં
દૃષ્ટિ એક ખીજાનો મેળવો ઉભાં પુષ્પો તણા પુંજમાં ॥

વંશી વાદન નાદમાં મન જતાં એકાગ્રતા થાય છે
રાધામાધવ યુગ્મને નિરખતાં આનંદ લેવાય છે ॥ ૪૭ ॥

(અનુબુદ્ધ)

હીરસાગરમાં રતન-મંદિરે મુદ્રિકા મહી ॥

શેષશયા કરી સૂતા નારાયણ દિસે અહીં ॥ ૪૮ ॥

જગન્માતા મહાલક્ષ્મી જેનાં ચરણ સેવતા ॥

નાભિપદ્મ થકી જેના ઉદ્ભવ્યા બ્રહ્મ દેવતા ॥ ૪૯ ॥

શ્રીપાર્વતી—દવશે ! હજી પણ એ વીંટી સોંસરા જુઓ
કે-શું દેખાય છે.

નારદ—માતઃ । સાંભળજો મને હવે જે દેખાય છે તે કહું છું.

શ્રીપાર્વતી—કહો; સાંભળવામાંજ મારું ધ્યાન છે.

નારદ—જેવી આપની આશા.

(સિખરિણી)

દિસે છે આ તેજોમય પણ નિરાકાર ફરતું

રાશી ભાનું વિદ્યુત અનલ થકી વૈચિત્ર્ય ધરતું ॥

(૪૨)

અહો એનું એ આ ક્ષણ મહિં જણાયે ફરો ગયું
મનોહારી તેજઃ મનવન-વિહારી હરિ થયું ॥ ૫૦ ॥

(ભુજંગી)

નધી ગોપોઓ કે ન ગોપાલઆલ,
ન ગાયો ન ગાયો તણાં વત્સમલ ॥
ન ઘાટી ઘટા તે વનોનાં વિચિત્ર,
ન પંખી મૃગો કે ન વૃક્ષો પવિત્ર ॥ ૫૧ ॥

નધી હીસતી મંડળી રાસ ફેરી,
ન ભાસે હતી યોજના જે અનેરી
થયું સર્વ વૈચિત્ર્ય અદશ્ય છેક,
પડે દષ્ટિએ માત્ર શ્રીકૃષ્ણ એક ॥ ૫૨ ॥

(હરિગીત.)

શ્રીપાર્વતી—આ એક છે પરતરવ નારદ કૃષ્ણ એજ પ્રમાણજે
એનાર્થો અન્ય જગત બધું મિથ્યા તરીકે જણાજે ॥
તેનીજ આ શ્રીરાધિકા પરશક્તિરૂપા માનવી
જેણે રચી આ વિદ્યની રચના તમામ નવી નવી ॥૫૩॥

શ્રુતિઓ અને સ્મૃતિઓ તથા મતિઓ મહાત્માની બહુ
ધરિને શરીર ઉપાસ્યા પરપ્રેમથી મળોને સહુ ॥
શ્રીકૃષ્ણને આ ચંદ્રવદનીવૃંદ વૃંદાવન વિષે
ગોપી સ્વરૂપે ભાવ ભરથી સેવતું તમને દિસે ॥૫૪॥

(અનુક્રમ)

ન પારદાય શંકાય કરવી, આય નારદ ! ॥

શ્રીકૃષ્ણ વિષયે જે છે ભક્ત-સંસારપારદ ॥૫૫॥

ન અદ્વિતીય કૃષ્ણધી વિભિન્ન વસ્તુ સંભવે
કહો પરાંગનાનો કેમ કંઠપના થશે હવે ॥
એ કૃષ્ણને રમાડનાર અન્ય કોણ નાર છે ?
વિચારતાં જણાય એ સ્વયં રમાડનાર છે ॥૫૬॥

(વૈતાલીય.)

રમણું ગમણું રમાડણું, વળી હેતુ રમવા તણા બહુ ॥
રમવાનો ક્રિયા બધી અને, રમવાનાં વળી સાધનો સહુ ॥૫૭॥
સ્વયમેવ થઈ સમગ્ર જે, રચના રાસતણી કરેજ એ ॥
અનિરાજ કહો અધર્મીની, મન થાંકા ક્યમ આવી મર્મની ॥૫૮॥
ક્યમ રાસવિલાસને વિષે તમને લેશ અધર્મનો દિસે ॥
પ્રતિબિંબ વિષે રમ્યા થકી વદશો કેમ થવાય પાતકી ? ॥૫૯॥

(ગીતિ)

શ્રીરાધામાધવમય પ્રેમે નારદ ! જગત્રય નિહાળો ॥
તરત મનરેતાપ તણ હૃદય તણા સર્વ સંશયો ટાળો ॥૬૦॥
(આટલું બોલી વિરમે છે.)

નારદ—[હંદવત પ્રજ્ઞામ કરી નેત્રમાં હૃદયનાં અશ્રુ આવતાં]
જગદંબ હયાદ્ર દૃષ્ટિથી જનની વાક્ય સુધાનો વૃષ્ટિથી ॥
મનની ભ્રમણા બધી ટળી મનને શાંતિ વિશેષમાં મળી ॥૬૧॥

(અનુકુપ)

આપ તો અદ્વિધા છે, આમ જે ગુરુઓ થકી ॥
સાંભળ્યું હતું તે આજે, સાક્ષાત અનુભવ્યું નહી ॥૬૨॥

(દેશરાગ) [મારી નાડ તમારે હાથ એ રાહ.]

મારો મોહ મટાડ્યો આપે' જે કરુણા કરીરે
વચનામૃતધી નવરાવ્યો છે મુજને ફરી ફરીરે (૨૬)

મોહ પર્વતે' જે જડ ઘાલી, ઇંદ્રવજ્રધી પણ નવ ટાલી
શકાય એવી આપે' ફણમાં કરી પરીરે—મારો મોહ૦

નિર્મૂલન કરવા દોષોનું અંતરના સામર્થ્યજ કોનું ?
વિના બ્રહ્મવિદ્યા જનની સર્વોપરિરે—મારો મોહ૦ ॥ ૬૩ ॥

[આટલું બોલી પ્રણામ કરે છે]

શ્રીપાર્વતી—[નારદના મસ્તક ઉપર કરકમલ મૂકીને]

(ઉપેંદ્રવજ્ર)

ઉઠો ઉઠો નારદ દેવની દયા થકી હવે તો કૃતકૃત્ય છો થયા ॥
તથા અધો માનસતાપ સર્વથા ઉદ્દેગ ચિત્તે ધરશે નહિં વૃથા ॥૬૪॥

(અનુપ્રુપ)

અવિદ્યા નષ્ટ થાવાથી, વિદ્યા પ્રાપ્તિ ફરી હજો ॥
મોહ નિરોધ જાવાથી કૃષ્ણમાં ભક્તિમાન થજો ॥ ૬૫ ॥

નારદ—[ઉભા થઈ પુનઃપ્રણામ કરી] હે માતા ! મારા પર આપે'
અતુલ ઉપકાર કર્યો પણ ફરી રાસલીલાનાં દર્શન કરવા મારાં
નેત્રો આતુરતર થયાં છે તો મને એ દશ્ય પાછું આપ
કૃપા કરી દેખાડો.

શ્રીપાર્વતી—વતસ ! રાસલીલાદર્શન તો શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની કરુણાને
આધીન છે તેને' મારે' તો તેનીજ પ્રાર્થના કરો.

નારદ—જેવી માતુઃશ્રીની આજ્ઞા, તેમજ કરું છું.

(૪૪)

[આમ બોલી પ્રાર્થના કરે છે]

(રોળા)

થયો ગર્વ મન વિશે, મોહવશતાથી મારા
માયા શક્તિ દિસે, આપની અપરંપારા ॥ ૬૬ ॥

પામ્યા અંતર્ધાન આપ ક્ષણમાં જે વારે
પડ્યું વચ્ચે વ્યવધાન, ગર્વપર્વતનું ભારે ॥ ૬૭ ॥

કરો કૃપાથી દેવ ! ગર્વપર્વતનો નાશ
દર્શાવો તતખેત, દાસને રાસ પ્રકાશ ॥ ૬૮ ॥

[આમ બોલતા બોલતા નેત્રમાંથી અશ્રુ સારતા પ્રણામ કરે છે]

[અંતરીક્ષમાંથી શ્રીકૃષ્ણકંરૂણા ઉતરે છે]

(સ્વાગતા)

શ્રીકૃષ્ણકંરૂણા—

વત્સ નારદ ! તમે પણ નિત્ય, છો અતિપ્રિય મને, કહું સત્ય ॥
રાસદર્શનનિમિત્ત ન હોય, અન્ય શંભુકંરૂણા વિજુ કોય ॥ ૬૯ ॥

(શાર્દૂલવિક્રોડિત)

દેવર્ષે કરશે તમે જગતના કલ્યાણકારી પ્રભુ
હીનાનાથ દયાનિધિ શિવતણી જે પ્રાર્થના, તો વિભુ ॥

થાશે તુષ્ઠ ઉમાસહાય સદસા દશેષ જે માગશે
મનો નારદ ! રાસદર્શન તણા નિત્યાધિકારી થશે ॥ ૭૦ ॥

[આરતું-કહી શ્રીકૃષ્ણકંરૂણા આકાશમાર્ગે અદૃશ્ય થાય છે]

નારદ—[સ્વર્ગત] ત્યારે હવે તો શ્રીકૃષ્ણકંરૂણાના કથનાનું
સાર પ્રાર્થના કરું.

(૪૫)

[આમ કહી પ્રાર્થના કરે છે.]

(શાકુંલવિકીર્તિત)

માતઃ પાર્વતિ ! હે મહેશ્વર ! કૃપાસિન્ધો સદાશંકર !
હું છું આપ તણેજ નિત્ય શરણે આંહો થુંહો સત્વર ॥
જાણી દીન હવે જરૂર કર્યો, હું વીનવું આપને
ત્રેમે રાસ વિલાસને નિરખવાને ભાગ્યશાલી મને ॥ ૭૨ ॥

[આકાશમાંથી શ્રીશંકરકરૂણા ઉતરે છે.] (રચોદ્રતા)

શ્રીશંકરકરૂણા—વત્સ નારદ ! ભુજો તમે વળી, કૃષ્ણચંદ્રકૃત રાસમંડળી
ભૂલસો ન પડ એ તમે સદા જે અનંતશિવરૂપ સર્વદા ॥ ૭૩ ॥

નારદ—દેવિ ! ભગવતીએ અહુ ઉપકાર કર્યો, કદાપિ હું આપનો
ઉપદેશ ભૂલીશ નહિ [આમ કહી પ્રણામ કરે છે. શ્રીશંકરકરૂણા
આકાશમાંજે અદૃશ્ય થાય છે.]

[સ્વગત] (ઉપેદ્રવજા)

અહો ઉમાના હિમવત્સુતાના કૃપાકટાક્ષેક્ષણથી મળતા ॥
આ રાસલીલા અવલોકિ ચિત્ત અલોકિકાનંદ થયો ખચીત ॥ ૭૩ ॥

ત્રિકાંડવેદશ્રુતિઓતું સત્ય, જાણી થતું ત્રેમર્થો એકમત્ય ॥
પરાપરબ્રહ્મ સમસ્તરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં, હવે થયો અનૂપ ॥ ૭૪ ॥

કર્માશ્રુ ત્યાગ કરી શ્રુતિઓ, ઉપાસનાના વિધિ આદરે છે ॥
ઉપાસનાને પણ મુકિ ચિત્ત, બીજી પરબ્રહ્મવિષે ધરે છે ॥ ૭૫ ॥

અન્ય શ્રુતિ કૃષ્ણપરસ્પરે વિશુદ્ધચૈતન્ય વિષે કરે છે ॥
પોતે પરબ્રહ્મમહીં વિલીન નિજાશ્રિતોને પણ જે કરે છે ॥ ૭૬ ॥

(૪૬)

(વૈતાલીય)

સ્મૃતિએ પણ કૃષ્ણચંદ્રમાં પરમધ્વજાપરેશભાવદ
સઘળી નિજ આશયો મળી પ્રકટાવે સ્ફુટતા થકી વળી ॥૭૭॥

[પ્રકટરીતે શ્રીપાર્વતી પ્રતિ]

(હરિગીત.)

આ હિમાચલનદિની માતા દયામય ધૃશ્વરી
છે ભક્તની જે કલ્પવૃક્ષી તુલ્ય એ જગદીશ્વરી ॥ ૭૮ ॥

તે શિવા શિવસંયુતા વિષ્ણુ કોણુ દેખાડે મને
આ રાસલીલાતું રહસ્ય, ન જાય સમજાવ્યું જુને ॥ ૭૯ ॥

[આમ બોલી શ્રીપાર્વતીને પ્રણામ કરે છે]

શ્રીપાર્વતી
શ્રીશંકર વત્સ નારદ ! દીઠી આ શ્રીકૃષ્ણચિત્ત સઘળી રાસલીલા ?

નારદ—આપ શ્રીપરમેશ્વરી તથા શ્રીપરમેશ્વરના પ્રસાદથી જોઈ. આપ
બન્નેની દયા વિના આ શ્રીકૃષ્ણલીલાતું દર્શન હુલ્લભ છે એમ
મારું માનવું છે.

(અનુબંધ ૫)

શ્રીશંકર—કૃતકૃત્ય થયા પામ્યા, રાસદર્શનતું ફળ ॥
મનના સંશયો લામ્યા, થયો શ્રમ ન નિષ્ફળ ॥ ૭૯ ॥

નારદ—ભગવન ! એ સઘળું આપની કૃપાથી મને પ્રાપ્ત થયું.

શ્રીશંકર—[શ્રીપાર્વતી પ્રતિ] દેવિ ! આ નારદમુનિને શ્રીકૃષ્ણકૃતાર્થ
કર્પા, તેમ પૂર્ણિમાપ્રસંગે રચના ધારેલી સકળ રાસલીલા પણ

(૪૭)

પૂછું થઇ, હવે જામરાય સમામે થયું તેથી શ્રીરાધામાધવની રજા
લઈ આપણે જઈએ.

શ્રીપાર્વતી-જેવી પરમેશ્વરની ઇચ્છા

શ્રીપાર્વતી પરમેશ્વર-[સંતોષપૂર્વક] (મંદાકાંતા)

રાધે! પામે જય જય સદા રાસલીલાવિનેદે
પામે રાસેશ્વર । જય તમે કૃષ્ણચંદ્ર ! પ્રભાદે ॥
પ્રેમાર્દા એ રસિકયુગલી સમ્યદાનંદરીલા
ખેલો નિત્યે મળો અમ મનઃકુંજમાં રાસલીલા ॥ ૮૦ ॥

શ્રીકૃષ્ણ—

(રાજા)

નંદ ગોપનો તનય, ક્યાં હું, વૃષભાતુ દુલારી
ક્યાં રાધા દધિ દૂધ, છારા વિક્રય કરનારી ॥
થયાં સર્વ સુખપાત્ર આપની કરૂણા દ્વારા
માયેશ્વરતા વળી પામિયાં ઈષ્ટ ! અમારા ॥ ૮૧ ॥

[આમ બોલી પ્રણામ કરે છે]

શ્રીશંકર—

[દ્રુતવિસ્ખંબિત]

ઘણું થયું રસસાગર ! રાધિકાદૃઢ્યનાગર । તુષ્ટ થયો મને ॥
વચનની રચના થઈ તો જગતત્રય બને વશ શું કહું આપને । દરા

[ચિખરીણી]

તમારી માયાએ વમ ધનદને ઈંદ્ર વરૂણ
વિરંચી જેવાને પણ ઝા બનાવી સકરૂણ ॥
નથી કેને બ્રહ્મા પરવશ કરી માહિત ક્યાં ?
તમારા તત્ત્વજ્ઞો કદિ પણ જરાયે નથી ક્યાં ॥ ૮૩ ॥

હું જાણું છું તત્ત્વ છે જે તમારું,
જાણો છો શ્રીકૃષ્ણ જે તત્ત્વ મારું ॥
વારે વારે શું વિશેષ કહું હું;
હું હું તે તો આપ, છું, આપ તે હું ॥ ૮૪ ॥

[હૃતવિદ્યોત્તર]

ગદ્ય ઉપાસ્ય ઉપાસકની યદા
ઉભયના વચમાંથી સદા સિદ્ધા ॥
થઇ પરસ્પર બેયનો એકતા,
પછી ઉપાસનની રહી કયાં કથા ॥ ૮૫ ॥
તદપિ જે પ્રભુચોક્તિ તમે કરે
અધુધ ચિત્ત વિમોહન આચરે ॥
સુજન સંગ્રહ આચરતા હશે
સમગ્ર, અન્ય ન હેતુ હશે કરશે ॥ ૮૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ—સત્ય ભગવન્! આપ કહો છો તે સત્યજ છે.

(અનુક્રુપ)

એક્ય છે આપણું નિત્ય, ભેદલેશ કરી પડે ॥
આપણા તત્ત્વનું એક્ય જાણે, તત્ત્વજ્ઞ તે ખરે ॥ ૮૭ ॥

મારેજ—

તમારો ભક્ત જે રાખે મારામાં ભક્તિ તે ખરે ॥
તમારો ભક્ત માનીને, અન્યથા કરજો પડે ॥ ૮૮ ॥
એમ મારો બની ભક્ત, તમારી ભક્તિ જે કરે
તેજ મારો ખરો ભક્ત, અન્યથા ભક્ત ના કરે ॥ ૮૯ ॥

(૪૯)

મારી તો એવી પ્રતિજ્ઞા છે કે—

(હરિગીત)

પામે પરાત્પર ધામ જે નારાયણ સ્મરણી નર ॥

યજ્ઞ તેનું ત્યાં નર્થો કામ, જેને પૂજ્ય છે ન મહેન્દર ॥ ૯૦ ॥

નારદ—શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ! આપની આ ઉક્તિ યથાર્થજ છે.

(સોરઠા)

પામર નરનો દ્વેષ, કરે ન પામે શ્રેય નર ॥

કરિ હરિહરનો દ્વેષ, કેમ શ્રેયની આશ ધર ॥ ૯૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણ—

(વસંતતિલકા)

છે ઐક્ય આપણું મહેન્દર ! વસ્તુતાયે

તેમાં જણાય નહિં સંશય તો જરાયે ॥

મારૂં તથાપિ મન શૈલસુતાસહાય !

નૈસર્ગીજાકિતવશ આપ વિષેજ થાય ॥ ૯૨ ॥

(આર્પા)

લીલા વિગ્રહધારણ, ના કારણમાંય મુખ્ય હેતુ ગણું ॥

શિવપદ્મજનન્યસન, સ્વયં છતાં નિત્યમુક્ત, કહું શું ધણું ॥ ૯૩ ॥

અને તેથી જ્યાં સૂધી લીલાવિગ્રહ ધારણ કરાય ત્યાં સૂધી મારો

તો એજ અલિલાપ રહે છે જે

(પુષ્પિતાગ્રા)

પ્રતિજનન ઉમાસહાયસેવા વિષ્ણુ દિન એક ન જાય, એજ હેવા ॥

ક્ષણ પળ ઘડો વીતશે ન એવી, શિવપદ્મસંસ્મૃતિહીન હોય તેવી ॥ ૯૪ ॥

બીજું તો શું—

(નારાય)

વિશ્વવંધનું વધ જે ઉદાર છે સદા

ચિત્તમાં સ્ફુરે મને અપૂર્વ તેજ સર્વદા ॥

ધારી જ્યાજ્યામાં રહ્યું છે જે હુમેશ ગંગ
લાલચંદ્ર નીલકંઠને ઉમાયુતાર્ધઅંગ ॥ ૯૫ ॥

(હરિગીત)

શ્રીશંકર—પ્રતિદિન અમેં પણ કૃષ્ણચંદ્ર સ્વરૂપ ચિંતવિએં નહી
અમ ચિત્તમાં ધરિ લાવ નિત્ય તમારું નિશ્ચલતા થકી ॥
શ્રીરાધિકાલિંગિતનિજાંગ થવાથી દીપે જે વળી
જાણે નવીનપયોદયદં મહીં ચમકતી વીજળી ॥ ૯૬ ॥

વિશેષ શું કહીએ— (શાર્દૂલવિકોડિત)

કાલિંદી તટ ઉપરે કદમને કેળો તણા કુંજમાં
વંશીવાદન છંદમાં વિહરતાં પુષ્પોતણા કુંજમાં
જે અન્યોન્ય સુખાવલોકન વિષે સંલગ્નનેત્રદ્વય
રાધામાધવયુગ્મમાં મન અમારાં થાય છે અદ્વય ॥ ૯૭ ॥

શ્રીકૃષ્ણ—સ્વભક્તનું ભક્ત થવું, ભક્તવાત્સલ હે શિવ ! ॥
શાલે છે આપને, નિર્ભો ભક્તનેંય સદાશિવ ॥ ૯૮ ॥

(૫૧)

શ્રીશંકર—તમેંજ પુરુષોત્તમ પ્રણતપાલ છે શ્રી હરિ
પરા પ્રકૃતિ રાધિકા પણ તમારી આ ઇશ્વરી ॥
હું જાણું બધું તેથી આપ ઉપચાર વાક્યો તણો
હવે વિનવો માયું છું ન ઉપયોગ લેશો ઘણો ॥ ૯૯ ॥

(અનુબુદ્ધ)

માનિએં આમ હોવાથી અમે યુગલરૂપમાં ॥
અવર્જનીય તેજઃશ્રી રમે એક સ્વરૂપમાં ૧૦૦ ॥

શ્રીકૃષ્ણ—આતો તે ભક્તવાત્સલ્ય, ભક્તાનુમદ્બોધન ॥
આપમાંજ પરાકાષ્ઠા પામ્યું, અન્યત્ર હુલ્લેહ ॥ ૧૦૧ ॥

(૫૧)

શ્રીશંકર—હવે તો ઉપચાર વચનો બસ રાખશે

(માલિની)

જય જય થાઓ કૃષ્ણ નિત્યે તમારો
વર્ણો પણ જય પામે રાધિકાના પ્રકારો ॥
સુખ અનુભવ લેજો સંગમાં સપ્રભોદ
પુનરપિ નિરખીશું રાસલીલા વિનોદ ॥ ૧૦૨ ॥

[આમ કહી શ્રીપાર્વતી તથા શ્રીપરમેશ્વર, નારદ સહિત
પુષ્પક વિમાનમાં ચડી નીકળી જાય છે.]

શ્રીકૃષ્ણ—પ્રિયે ! જોઇ શ્રી મહેશ્વરની મહેશ્વરતા ? જેને લઇ આપણા
જેવા નિજ જનોને પરમેશ્વરતુલ્ય બુદ્ધિથી હોવે છે.

(ઉપેદ્રવળા)

જગત્પિતા જે જગતું કરે છે
કલ્યાણ, શાંતિ ચિર આયુ દે છે ॥
સંભાળ લેવા જંગની ચરિત્ર,
આવાં કરે નિત્ય મહા પવિત્ર ॥ ૧૦૩ ॥

શ્રીરાધા—પ્રાણનાથ ! એ સર્વ જોયું તેમ અનુભવ્યું, પણ કહો તો
ખરા હવે, એ પરમેશ્વરી તથા પરમેશ્વરનાં દર્શન કરી ક્યાંરે
થાય ? એમના વિચોગથી મારું ચિત્ત અત્યંત દુઃખાય છે.

શ્રીકૃષ્ણ—પ્રિયે ! (મંદાકાંતા)

કુંજે કુંજે પ્રતિ તરે તળે પ્રવર્તાએ પ્રસંગે
તીરે તીરે તરણિતનયાના તરંગે તરંગે ॥
દશે દશે વર્ણો દશ દિશાયે શિવાર્ધંગ ધારી
ગંગાધારી નિરખું જગદાનંદકારી પુરારિ ॥ ૧૦૪ ॥

(વસંતતિલકા)

આ એટલુંજ નહિ કિંતુ હજી વિશેષ,
તે આશુતોષ કર્ણાથી મને અશેષ ॥
ચિત્તે જગત્ શિવશિવામય સર્વ ભાસે
રાધે ! કહું હું તુજને મનના હુલાસે ॥ ૧૦૫ ॥

ક્યાંશંભુ એ નર્થો ? કદા નર્થો ચિત્તદીપ
સર્વત્ર છે વર્ણો સદાય રહે સમીપ ॥
છાડી મહેશ્વર વિયોગ કથા, થવાઘો
આનંદમગ્ન મન, ખેડ વૃથા જવા ઘો ॥ ૧૦૬ ॥

શ્રીરાધા—હૃદયવલ્લભ ! આવી સર્વતઃ પરમશિવદર્શિની દિવ્ય
દૃષ્ટિ આપે કેમ મેળવી ?

શ્રીકૃષ્ણ— અનુકુળ)

વર્ષ સાઠ સહસ્રે મેં કર્યું તપ હિમાલયે ॥
શંભુની કર્ણાથી આ દિવ્ય દૃષ્ટિ મળી તથે ॥ ૧૦૭ ॥

શ્રીરાધા—ભગવન ! એવી દિવ્ય દૃષ્ટિ તો તમારી કૃપાથી ક્યારે મળે
એ ન જાણ્યું જાય - હમણાં તો—

યમુનાતીરે સ્ક્રાંતિક-મણિમયલિંગસ્થ પાર્વતીવરને ॥
મારી દૃષ્ટિ જુએ છે, શ્રીરાધામાધવેશ્વરને ॥ ૧૦૮ ॥

શ્રીકૃષ્ણ-દેવિ ! જો એમજ છે તો આપણે શ્રીયમુનામાં સ્નાન કરી
શ્રીરાધામાધવેશ્વરનું અર્ચન કરી શ્રીમહાશ્વરી મહેશ્વરના
વિયોગથી થતા હંઝાને વીસરિયે, માટે ચાલો આ કદંબવીથીમાં
થઈને જઈએ.

[આમ કહેતા કહેતા શ્રીરાધિકાના હાથમાં હાથ મેળવી નીકળી જાય છે]
(પ્રવેશ પૂરો થતાં પાડો પડે છે)

(સ્થળ - તપોવન, મૃકંડમુનિના આશ્રમ)

[વિશાલાક્ષી સહિત મૃકંડમુનિ પ્રવેશ કરે છે.]

વિશાલાક્ષી-નાથ ! મારો પુત્ર ઉપનયન સંસ્કાર પામી ગુરુસેવાદ્
લગવાન ઉપમન્યુ મુનિને આશ્રમે ગયો; આજ સુધીમાં તે શું
કરે છે ? અને કેમ છે ? તેના સમાચાર સરખાય નથી, તેથી
મારું મન ચિંતામગ્ન રહે છે, અને મને ક્યાંય શાંતિ વળતી નથી.

મૃકંડ-પ્રિયે ! મહેશ્વરનાં મહાપ્રસાદપાત્ર મહામુનિ શ્રીમાન ઉપમન્યુના
આશ્રમમાં રહેલાની ચિંતા શી ? જ્યાં—

(શાંદલવિકીરિત)

છાડી વૈર પરસ્પર પ્રણયથી સાથે રહે પ્રાણિઓ
જ્યાં નિત્યે વસનારને યમ નહીં બોલે કંટક રાગીઓ ॥
ત્યાં ક્યાંથી ભય પુત્રને ગુરુપાદ્મિ તણે રક્ષણે
ચિંતા પુત્રની છાંડી ચિંતાન કરે શ્રીશંભુનું આ ક્ષણે ॥૨॥

વિશાલાક્ષી-પ્રાણનાથ ! (માલિની)

સ્મરણ કરી કરીને શંભુના પાદપદ્મ
મનથી ધરી ધરીને ધારણા શાંતિસદ્મ ॥
વળી મુખથી ચરિત્ર ગાઢને શંભુનાંય
ધરું છું ધીરજ તોયે સ્થૈર્ય ચિત્તે ન થાય ॥ ૨ ॥

(હૃદયજ્વલ)

ફરી ફરીને મન ઝેની ઝેજ, ચિંતા મને થાય વળી સતેજ ॥
સદા શિવારધિનમાં રહે બે, ક્યારે કહો બાલક આવશે એ ૧૩૧

[નેપથ્ય [પરદાની] અંદરમાં]

(શાર્દૂલવિક્રોડિત)

ચિન્તા મા કરશેા મૃકંડશૃણુણી ! શ્રીશૈલજાતાંતનો

પામી પૂર્ણ પ્રસાદ પારગત છે જે વેદવેદાંતનો ॥

આ આલ્યો ગુરુચુક્ર પુત્ર સઘળી વિદ્યા ભણીને વળી

માકંડેય, લિઓ તમે હૃદયમાં સંતોષ એને મળી ॥ ૪ ॥

વિશાલાક્ષી-અહો!! આ કેણું અમારા કાનમાં અમૃતવૃષ્ટિ કરી ?

[આમ બોલી ચારેકોર જુએ છે.]

મૃકંડ—[સંશ્રમચુક્ર] પ્રિયે પ્રિયે! પાદ પાદ અર્ધ, બધું સત્તર
લાવો આ તો મુનિ ઉપમન્યુ આ આશ્રમભૂમિને પવિત્ર કરવા
પધાર્યા; આજ તો મુવર્ણ સૂર્યોદય મનાય. [આમ બોલતા ઉઠીને
સામા જાય છે.]

[મુનિ ઉપમન્યુ માકંડેય સહિત પ્રવેશ કરે છે. મૃકંડમુનિ
ઉપમન્યુનું પાદ-અર્ધાદિ પૂજન કરી આસન ઉપર બેસાડી
સામા ઉભી]

ભગવન! ઉપમન્યો! (શાર્દૂલવિક્રોડિત)

આજે ધન્ય ગણું મુને! દિવસને આ ધન્ય વેળા મળી

માનું ધન્ય મને અને શૃણુણીને ને અન્ય વન્યો વળી ॥

પામ્યા આજ અનંત વસિ પિતરે મારા, દુન્યાં સંચિત

પુર્યો, આપ કૃપા કરી પદ ધર્યા આ આશ્રમે નિશિત ॥૫॥

ઉપમન્યુ-

[કૃતવિશ્વજિત]

મુનિમૃકંડ કરેા બાલુ આ સમે, ન ઉપચાર મને, નદિ એ ગમે ॥

દેવજનને ઉપચાર કર્યા થકી, સમજશે પરકીયપાત્ર નકી ॥૬॥

(૨૫૫)

મૃકંડ—સગવન! આ અમારી ઉપચારવાણી ન ગણશો, -આ તો
પરમપરિતોષરૂપ અમૃતના ઉદ્ગાર છે.

ઉપમન્યુ—[માફેડય પ્રતિ] (અનુક્રુપ)

વત્સ! આ માન્ય માતાને, પિતાને નમ્ર ભાવથી ॥

કરો પ્રણામ પ્રેમથી, માફેડય! મહામતિ! ॥ ૭ ॥

માફેડય—જેવી ગુરુચરણની આજ્ઞા [આમ બોલી ઉભા થઈને]

દયામૃતમયી માતા! પિતા! પ્રણતપાલક! ॥

અભિવંદુ વિનયથી હું, માફેડય બાલક ॥ ૮ ॥

માતાપિતા-વત્સ! સાંબશિવાચાર્યથી, અમંગલ વિરામજો ॥

શુરશ્રીની કૃપાદ્રષ્ટિ, વડે આનંદ પામજો ॥ ૯ ॥

(દુનવિદ્યોત્તર)

ઉપમન્યુ—અયિ મૃકંડ! વિશેષ હું શું કહું;

શિવદયાર્થો મહાસ્તુદયી બહુ ॥

તનય આ નિગમાગમવિત થયો

વિનયવાન પરમસ્થિતિ પામિયો ॥ ૧૦ ॥

મૃકંડ—એ બધો આપ સદ્ગુરુકરુણાવલોકનનોજ પ્રભાવ છે.

(અનુક્રુપ)

ઉપમન્યુ—સર્વ વિદ્યેશ્વર-શ્રીમન્મહેશ્વર દયા થકી ॥

થયો એકશ્રુતિધર, તમારો પુત્ર આ નકી ॥ ૧૧ ॥

બાંગક છતાં આનું કવિત્વ તો ભગવાન વેદવ્યાસ જેવું ભાસે છે.

(૫૬)

મૃકંડ—

(દ્રુતવિદ્યગિત)

કવિપણું શ્રુતધારિપણું, ગણું, નિગમ આગમ આદિ ભણ્યો ઘણું ॥
સકળ દુર્લભ હોય નહિ, મળે--ગુરુકૃપા-અવલોકન જે પળે ॥૧૨॥

(અનુષ્ટુપ)

માનું કૃતાર્થ આજે આ, પુત્રને ભાગ્યવાન ખરો ॥
જેની આપ સમા આમ, પ્રશંસા ગુરુઓ કરો ॥ ૧૩ ॥

(દરિગીત)

ઉપમન્યુ-હે મૃકંડમુને ! તમારા પુત્ર માકુંડયને
માટે ભલામણ આપવાની દંપતી તમ બેયને ॥ ૧૪ ॥
શંકાશતાકુલ ચિત્તથી ભાંસ્યું મને જે તે સુણો
નિત્યે કરે સેવન અને જપ દેવ મૃત્યુંજય તણો ॥ ૧૫ ॥
જે આધિવ્યાધિ વિનાશ કરવાનો પરમ ઉપાય છે
મારા હૃદયની પ્રેરણાથી આ બધું કહેવાય છે ॥ ૧૬ ॥

મૃકંડ—ભગવન ! આ સઘળો વાત્સલ્યસાગરતુલ્ય આપ પૂજ્ય સદ્ગુરુનો
શિષ્યવાત્સલ્યમહિમા છે.

(ગીતિ)

સદ્ગુરુનો શિષ્યામાં, જે વાત્સલ્ય પ્રભાવ દેખાય ॥
જન્મદ માતૃપિતાના, પણ હૃદયોમાં ન તેવું યેખાય ॥૧૭॥

આપના જેવા ધર્મપિતાઓ પોતાના ધર્મપુત્રોમાં ઐશ્વર્યપુત્ર-
નિર્વિશેષ પ્રેમ પ્રસારનારા હોય, એ પ્રસિદ્ધ વાર્તા આજે સાક્ષાત્
અનુભવોય છે. ત્યારે હવે હમણાંજ શ્રીમહામૃત્યુંજય મંત્રના
ઉપદેશનો અનુમહ આપ કરો, એવી મારી અભ્યર્થના છે.

ઉપમન્યુ-જે એમજ તમારી અનુમતિ છે તો હું તો મંત્રચિંતામણિને
ઉપદેશ આપવા તત્પરજ છું, (માંકેડેય પ્રતિ) વત્સ માંકેડેય !
ઉઠો, ચાલો મારી સાથે શ્રીકાવેરી તીરે શ્રીચંદ્રશેખરમંદિરે, ત્યાં
તને શ્રીમહામૃત્યુંજયમંત્રનો ઉપદેશ કરાશે.

માંકેડેય-જેવી ગુરૂશ્રીની આજ્ઞા, આમથી પધારો, (બન્ને સાથે
નીકળી જાય છે.)

મૂકંડ—પ્રિયે ! આજ તારો પુત્ર ચિરંજીવી થયો સમજ લેજો.

વિશાલાક્ષી-કેમ ? પ્રાણનાથ ! (શાર્દૂલવિકીરિત)

મૂકંડ—આધિવ્યાધિ નિવારવા સ્વજનનાં સંકષ્ટ સંહારવા
જે મૃત્યુંજય શક્ત છે બધા મહામૃત્યુ તણા ટાળવા ॥
તેનો મંત્ર સદાય મૃત્યુહર છે, મંત્રોપદેશ વળી
જેને બાલપણેજ ઉત્તપથી શંભુપ્રસાદી મળી ॥ ૧૮ ॥

એવા શ્રીકેપમન્યુ સદગુરુ દયાસિંહુ મળ્યા જે ઘડી
સામગ્રી સઘળી કહું શું તુજને સદસાગ્યયોગે જડી ॥
આવો યોગ મળે ન અન્ય જનને તેથીજ મારે મને
ભાંસે છે ચિરંજીવિતા તનયની નિશ્ચે કહું છું તને ॥૧૯॥ (યુગ્મ)

વિશાલાક્ષી-નાથ ! (લાવણીચાલ)

“સદગુણસાગર સોળ વર્ષના આયુષવાળો મુત થાશે
નીતિમાન સર્વજ્ઞ થશે ને પરમેશ્વરના ગુણ ગાશે”

આ નારદે કહેલ વચન વાદ આવે છે તેથી મારું મન દૈવ
ધારી નથી શકતું.

મૂકંડ—ભીરૂ ! એ વાત સાચી, પણ તને ખબર છે ?

અદ્વાયુષ પણ કદવાયુષ થઈ, ગયા સેંકડો આ જગમાં
મૃત્યુજય આરાધનથી, હું ચિંતા શીદ કરે મનમાં ॥૨૦॥

વિશાલાક્ષી—નાથ ! હું તો આપના વચનથી નિશ્ચિંતજ છું તથાપિ—

ક્યાં તપ, ક્યાં એ શરીર, ક્યાં એ વયને આયુષ પણ અદ્વા
ક્યાં મહેશની કૃપાપાત્રતા મેળવવાનો સંકલ્પ ॥ ૨૧ ॥

આ સઘળું જોતાં જાંસે છે દુર્લભ એ મારે મનતો .
કરોયે બાલક રક્ષા માટે પ્રયત્ન આપણ પણ બનતો ॥ ૨૨ ॥

મૃકંડ—

ઉપેન્દ્રજી

ઉપાસિયે અબ્ધક પુષ્ટિવર્ધન,
સુગન્ધ મૃત્યુજય મૃત્યુમર્દન ॥
અદ્વાયુની જે કરણા કરી ઘણી.
રક્ષા કરે મૃત્યુર્થો આશ્રિતો તણી ॥ ૨૩ ॥

ત્યારે ચાલો આપણે શિવપૂજન શાળામાં જઈએ.

વિશાલાક્ષી—જેવી પ્રાણનાથની આજ્ઞા.

[આમ બોલતી પતિ સંહિત નીકળી જાય છે.]

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ મૃકંડ મુનિના આશ્રમનો બગીચો.

[કૃતપતિ મૃકંડની દાસી ગંગા પ્રવેશ કરે છે અને સામેથી
ગોદાવરી પ્રવેશ કરે છે.]

(પંદ્રે)

ગંગા—

(લાવણીચાલ)

અછગર્તિ આઘણે પુત્ર પશુ કરવા દીધા નૃપ વરને
ધનસોભે તેથી માનું છું નિર્દય દૃઢ્ય મહીસુરને ॥ ૨૪ ॥
જેને નિજ આલકમાં પણ નહિં દયા લેશ કદિયે આવે
તેવા અન્યતણાં બાળકમાં કરૂણા કેમ કહ્યોં લાવે ? ॥ ૨૫ ॥

ગાદાવરી—ગંગા કેમ પ્રસાપ કરે છે ? સૂતી છે કે જાગે છે ?

ગંગા—નર્થો સૂતી નર્થો પ્રસાપ કરતી, શું તું કહેવા માગે છે ? ॥ ૨૬ ॥

ગાદાવરી—મુનિજનના પરિચારક થઇને આવું બોલો સાહેલી !

પણ પૂછું છું તુજને આજે થઇ છેકેલી કે ઘેલી ? ॥ ૨૭ ॥

ગંગા—વાહ રે બેન ! શું મને તરછાડવાજ આવ્યાં છે ?

ગાદાવરી—દયામય દૃઢ્ય વાળા સકળ વિદ્યાર્મરોનાં ગુરૂ આઘણોને
નિઃશંકપણે નિર્દય કહે છે તેથીજ તને છેકેલી અથવા ઘેલી માનું છું.

ગંગા—ઠીક ત્યારે છેકેલીયે નહિં અને ઘેલીયે નહિં એવી તુંજ
આઘણોનું દયાળુ પણું દેખાડ.

ગાદાવરી—

(ચાલતાવણી)

કોણ કોણ આઘણ વચને
સંસારપારને નર્થો પામ્યા ? ॥

કેનાં કેનાં આઘણ વચને
અસદૃશ દુઃખો નર્થો વામ્યા ? ॥ ૨૮ ॥

જે જે પહોંચ્યા બ્રહ્મસોક વૈકુંઠ ધામ કે કૈલાસે ॥

તે તમામ આઘણવચનોથી નિર્જ્ઞે એમ મને સાંસે ॥ ૨૯ ॥

એવાં વચનો નિર્દયમુખથી કયાંય નીકળી શકે ખરાં ?
માટે તારાં વચનો માતું આઠાણુનિંદારૂપ નરાં ॥ ૩૦ ॥

વધારે તો શું કહું— (વસંતતિલકા)

જ્યાં કયાંય અભયુદય વૈરાવ કીર્તિ દેખે
લક્ષ્મી તથા સુખ સુપુત્ર સમૃદ્ધિ પેખે ॥
ત્યાં જાણીએ સકળ સંપદનું નિદાન
એ આઠાણુનું કરૂણાયુત દૃષ્ટિદાન ॥ ૩૧ ॥

(શાદ્દંભવિકીડિત)

કોયેં સાગરપાન અંજલિમહીં ઘોંસી કયું છે કદા
છાહી મુક્તિપુરી સુવિધ્યગિરિને નીચેજ રાખ્યે સદા ॥
રક્ષી ઈંદ્રતણી પ્રિયા નહુપને સર્પત્વ આપી કરી.
છે કે ક્ષત્રિય વૈરય શૂદ્ર જગમાં જાગ્યે કહુને ખરી ॥૩૨॥

(વસંતતિલકા)

એવા પ્રભાવયુત વિપ્ર દયાનિધાન
તેને વદે તું અતિનિર્દય ભૂલ્યો જાન ॥
તેથીજ માત્ર મુજને તલિં કિંતુ બાંસે
ઉન્મત્ત સર્વજનને, નર્થી કે'તી વાંસે ॥ ૩૩ ॥

ગંગા—ગોદાવરિ ! ત્યારેં તો અજગર્ભે પોતાનો પુત્ર શુનઃશેષ પરમ
દયાથી સ્વર્ગપદ પામવાને પોતાની મરજ પ્રમાણે પુષ્કળ
દ્રવ્ય લઇને રાજકુમાર રોહિતને બદલે પશુ તરીકેં આપ્યો, એમ
તારા જેવી મદાજ્ઞા માનવા તૈયાર થાય.

ગોદાવરી—અરે મૂર્ખ! એ પ્રાચીન જનોનાં ચરિત્રના વિચારેજ મને
કરાય, અને કદાચ તેવો એકાદ જન નિર્દય થયો તેથી શું આળી
આશ્વજાતિ નિર્દય કહી શકાય?

ગંગા—અરે મૂર્ખતમ! હમણાંજ હાલના આપણા કુલપતિનું નિર્દય
તમ ચરિત્ર તને કહીશ જે સાંભળીને તું દાઢી બોળ અને
નિરૂત્તર બની જઈશ.

ગોદાવરી—કહેને, સાંભળવાને હું સાવધાનજ છું; પણ તારી આવી
સૂક્ષ્મદર્શિની બુદ્ધિને ધન્ય છે કે જે બાલપણથી આજ પુરુષ ત
પરિચિત ભગવાન કુલપતિને, પણ નિર્દય માનુવા, તૈયાર થઈ.

ગંગા—મારાં વચન સાંભળ્યાં પછી તારી પણ બુદ્ધિ એવીજ થઈ જશે.

ગોદાવરી—ગંગા! હું ગંગા નથી તેમ મારો ગુરુ ગામ ગયો નથી
કે હું એમ માનું; પણ હવે તારે જે કહેવું હોય તે કહી નાખ.

ગંગા—તું તો જાણતીજ. હર્દિશ કે—ભગવાન કુલપતિ, તથા તેનાં
ધર્મપત્નીએ ત્રણ ત્રણ વર્ષ સૂધી હુકર તપ કરીને પ્રસન્ન
કરેલા પરમેશ્વર પાસેથી માંડ એક પુત્રરત્ન મેળવ્યું.

ગોદાવરી—એમાં શો સંદેહ?

ગંગા—જેમથી આમને વર્ષેજ ઉપનયન કરી હજી જેને દિશા દેશ
કે કાળનુંયે ભાન નથી; હજી તો માનું ધાવણ જેના મોઢામાં
ગણાય એવા એકના એક પુત્રને ગુરુકુલ એવવા અતિ દૂર દેશમાં
મોકલ્યો; કહે કે કોણ બીજે સદય હૃદયવાળો આટલી અવસ્થાના
એ મહોદાપરિશ્રમે મેળવેલા પુત્રરત્નને તણ જેવો ગંજી આપણું
નિર્દયતર હૃદયવાળા કુલપતિ વિના તણ દીયે?

ગાદાવરી—અરે મૂર્ખિ! એતો એઓનો કુલધર્મ છે. ભલેને પ્રાણ જાય તોપણ એવા ધર્મધુરંધર પોતાના કુલધર્મનું ઉદ્ધવન કરે શું?

ગંગા—સાંભળ સાંભળ; કુલધર્મનું ઉદ્ધવન કુલપતિ ભલે ન કરે પણ સાત વર્ષ સૂઝી ગુરુકુલ, સેવી સેવીને નિષ્કપટ અંતઃકરણવાળો—ભણવાનું સકળ ભણીને તથા જાણવાનું અખિલ જાણીને ગુરુની સાથે હજી હમણાંજ પોતાને ઘરે આવ્યો ત્યાં તો તેજ ક્ષણે પાછો ગુરુની સાથે કંઈક એકાંતમાં વિચાર કરીને તરતજ કાવેરીતીર તરફ ચાલ્યો. અહીંથી સીધાવ્યાં તેને ખાર માસ વીતી ગયા તો પણ કુલપતિ જંશય ચિંતા નથી કરતા કે નથી તેની પત્નીના મનમાં પણ પુત્રરત્નેની લેશ ચિંતા થતી; હવે કહે કે આથી વધીને બ્રાહ્મણાનું નિર્દયપણાનું ઉદાહરણ કેવું થાય તે તું જ કહી દેખાડ.

ગાદાવરી—ગંગા! તારી જુદી કરતાં ભગવાન્ કુલપતિની જુદી તે પરાઈ ગણી અધિક છે એમાં તો કંશો સંશય નહિ; ત્યારે જે જે કામ કુલપતિ કરે છે તે તે બાલકના હિતને માટે જ હોય એમ માનવું. એટલે હવે તું વ્યર્થ ખેદ કર માં, તેમ આવી રીતે પ્રલાપ ઉચ્ચારણ કરવાનું પણ છોડી દે. વિચાર કર કે કદાચ આ તારાં વચનો કુલપતિના અથવા એમનાં ધર્મપત્નીના કાન સૂઝી પહોંચે તો તેમને કેવું દુઃખ થાય—માટે સુખ થઈને શિવપૂજન પૂરતાં પુણ્યો વીણીને મારી સાથે ચાલ, આપણે બીજે સ્થળે જઈએ; કારણ કે—અહીં હમણાંજ ધર્મપત્ની સહિત ભગવાન્ કુલપતિ પધારશે.

ગંગા—અજાણ્યે મેં જે પ્રલાપ કરાઈ ગયો તે क्षમા કર.

[આમ કહી ગાદાવરી સહિત નીકળી જાય છે]

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થાન મુકુંડ મુનિના આશ્રમ.

[સતી વિશાલાક્ષી સંહિત મુકુંડ મુનિ પ્રવેશ કરે છે]

વિશાલાક્ષી—પ્રાણનાથ ! આજ તો મેં કંઈ દુઃસ્વપ્ન દીડું.

મુકુંડ—શું દીડું ?

વિશાલાક્ષી—શ્રીચંદ્રશેખર મંદિરમાં શ્રીચંદ્રશેખરને પૂજન ધ્યાનદીન થયેલા આપણા પુત્ર માર્કેડયને, વિવિધ આર્ચુક ધારણ કરી ઘણા યમ ક્રિકર જેવા હુણો હુણો આં માર્કેડયને ! એમ બોલતા બોલતા મારવા મડયા.

મુકુંડ—પ્રિયે ! આપણા પોતાના સંકલ્પથીજ સ્વપ્નમાં આવે છે આ વાત તો તમે પણ જાણતાંજ હશે તો પછી વ્યર્થ મોહ કેમ પામે છે ? તમારા જેવી આર્ય કુલની કામિનીઓએ વિપત્તિ વેળાએ તો ધૈર્યજ ધારણ કરવું જોઈએ.

વિશાલાક્ષી—જાણું છું નાથ ! બંધુંય જાણું છું તથાપિ સત્પુત્રરત્ન નારાની શંકાથી આકુલ બનેલી મારી હૃદયભૂમિકામાં ધૈર્ય સ્થિર નથી રહેતું.

મુકુંડ—

(વસંતતિલકા)

શ્રીચંદ્રશેખર મહેશ સમીપ જેને,

નિત્યે શિવાર્ચન પરાયણ હોય તેને ॥

કોયે પ્રહાર કરવા ન થશે સમર્થ

ચિંતા જરાય કરવી નહિ દેવિ ! વ્યર્થ ॥ ૩૪ ॥

વિશાલાક્ષી-પ્રાણનાથ ! યદ્યપિઃ પ્રિયો નિશ્ચય સત્ય છે તથાપિ
 દુઃસ્વપ્નના દુઃખથી બળતા મારા મનને પુત્રમુખદર્શન વિના
 શાંતિ નહિ વળે અને મારા દૃઢ્યનો કંપારો દૂર નહિ થાય
 મારે કૃપાસાગર ! આપ કૃપા કરી મને મારા પુત્રની સમીપે
 લઈ જશો એવી મારી નમ્ર અવ્યર્થના છે.

મૃદંગ—[સ્વગત] અરે આનો પુત્રની અકુશલતા સંબંધી ચિંતાનો
 ભાર અતિશય થયો એમ થવું યોગ્ય પણ છે, કેમકે સુદૃઢર્ગનાં
 દૃઢ્યો ઘણે ભાગે અકુશલ રાંકાઓથી આકુલજ રહ્યા કરે.
 [પ્રકાશ] પ્રિયે ! જો એમજ તારો નિશ્ચય છે તો હમણાંજ
 આપણે શ્રીચંદ્રશેખર સમીપે જઈએ.

વિશાલાક્ષી-મહાત્મ અનુમત્ત કર્યો. આમ થઈને ચાલો.

[આમ બોલી બન્ને નીકળી જાય છે]

પ્રવેશ પાંચમો.

[આધિઓ તથા વ્યાધિઓ પ્રવેશ કરે છે]

મનસ્તાપ-મારા પ્રિય મિત્રો જરા વિસામો લ્યો, એ મંદિર લઈ
 દૂર છે. તે શિવના ગણ ત્યાંથી પાછા વળ્યા.

જવર—[પાણું વાળી જોઈને] સાચું મિત્ર ! સાચું, અહિં કેઈ
 શિવગણ રખાતો નથી, તેમ ચંદ્રશેખર મંદિરનો ધ્વજ પણ
 નજરે પડતો નથી, તો અહિં જરા વિસામો લઈને પછી પારિલા
 મહેશમાં જઈ પડોંગમું.

દેવકંપ—[સભય] નહિ નહિ ભાઈઓ ! અહીં એક ક્ષણ પણ ઠેરનાં જેવું નથી, હુદ્ધ થયેલા શિવગણ હાથમાં અહીં આવશે અને આપણ સર્વેને મારશે માટે અહીંથી અતિ દૂર જઈને વિસામો લેવો એમ માફ મત છે.

અતિસાર—દેવકંપ બરાબર બોલ્યો; મારો પણ મતિ એની મતિને અનુસરે છે.

કેવલ—આ દેવકંપ તો બીકલમાંય અતિ બીકલ દીસે છે. એને તો તણખડું હલે. ત્યાંય શિવગણની શંકા થાય છે. ગઈકાલ સાંચકાળથી પલાયન કરતાં કરતાં ક્યાંય આપણને એક નિમેશમાત્ર પણ વિસામો મળ્યો નથી માટે અહીંજ વિસામો ખાઈને જઈશું.

કામ—સહે તેમજ કરવું.

સંબલણી—કામ બરાબર કહ્યું તેમજ કરવું.

સર્વે—જો એમજ સહુતું સંમત છે તો આ ઉંબરાના ઝાડ તળે બેસી આ નદીના તરંગાના સંગથી શીતલ થયેલા વાયુના સ્પર્શ મુખનો અનુભવ લઈશિં. [આમ બોલી બધા બેસી જાય છે].

ભય—સકળ લોકને ભય આપનાર ભયને પણ અન્યથી ભય લાગેતું હશે એવો આજે પેહેલુંજ જાણ્યું. અરે મારા ભાઈઓ ! આપણે પ્રથમ જ્યારે દૂરથી નિહાળીને જોયું ત્યારે તો તે શિવલિંગ સમીપે માત્ર ધ્યાન-નિમીલિત-હોયન એ મુનિબાળકજ દીઠા હતા, બીજે કોઈ મુનિ કે મનુષ્ય દીઠા નથી તેમ કોઈ શિવગણ પણ નજરે ચડતો નહોતો.

પાંડુ—એમજ આપણે તો નિર્મલ્લિક જાણીનેજ પ્રભુ-નિદેશ પ્રમાણે મુનિબાળકને પ્રહાર કરવાનું આરંભ્યું.

રાજ્યક્ષમા—મારા મિત્રો! આપણે જેવાં અસ્ત્રશસ્ત્ર ઉગામ્યાં તેટલી વારમાં તો જાણે શું આકાશમાંથી ઉતર્યા? કે પાતાળમાંથી ઉભરાણા? કે દશે દિશાઓમાંથી આવી પડ્યા? અથવા તો તેજોમય એ શિવલિંગમાંથીજ નીકળ્યા? જાણ્યામાં ન આવ્યું પણ એ સેકડો અને હજારો શિવગણ હાથમાં વિવિધાયુધ ધારણ કરી ઉભરા આપણને પીડવા મંડ્યા; જેના પ્રહારોથી આપણે આ ટાણે આવી દશાને અનુભવીએ છીએ.

જવર:—ભાઈઓ! આપણે પહેલેથીજ જાણતા હતા કે કૃપામૃતપૂર્ણ હૃદય શ્રીધાર્વતીહૃદયવલ્લભ કાણુલવનિમેષોન્મેષાધર્માત્રમાં કોટિ-બ્રહ્માંડનિર્માણ સમર્થ શક્તિને ધારણ કરે છે તેને સ્વભક્ત રક્ષણાર્થે પોતાના ગણ પ્રકટાવવા એ કંઈ આશ્ચર્યકર ન કહેવાય.

રાજ્યક્ષમા—સખે જવર! તે કહ્યું તો ચુકતજ પરંતુ સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન શ્રીસાંખ સદાશિવની આવી ભક્તવત્સલતાજ મને તો આ આશ્ચર્યનિમગ્ન કરી નાખે છે.

જવર:—એમાં શો સંદેહ? પરમશિવની ભક્તવત્સલતા તો પરમશિવના જેવીજ ગણો.

(દક્ષિણી દિગ્દી)

ધન્ય ધન્ય છે પવિત્ર એજ માત,

ધન્ય ધન્ય પુણ્યવાન એજ તાત ॥

૧ માંખીયો પણ ન ઉડતી હોય તેવો અવસર.

(૬૭)

જેના પુત્રના હુમેશ રક્ષણાર્થ,
સ્વયં શંભુ સાક્ષાત્ રહે આર્થ ॥ ૩૫ ॥

[નેપથ્ય-પરદાની અંદર-માં]

(સાર્દૂલવિકીરિત)

તે કલ્યાણ કરે અમારું ગિરિજપ્રાણેશ શંભુ સદા
ભક્તાલીબદ્ધ ભક્તવત્સલ દયાના સિંધુ જે સર્વદા ॥
જેના લેશકૃપાવલોકન થકી આ વિશ્વ દેખાય છે
નિત્યાનંદનિભગ્ન, જે જગતનાં માતા પિતા થાય છે ॥ ૩૬ ॥

વળી પણ (વસંત)

જે પામિયાં તપ કરી પરભક્તિયુક્ત
સ્વામી સદાશિવ મહેશ્વર નિત્યમુક્ત ॥
તે પાર્વતી પણ થજે અમને સદૈવ
શ્રેયસ્કરી દુરિતનાશકરી તથૈવ ॥ ૩૭ ॥

દ્વિતીય—[સભય ઉઠીને] અરે ભાણ્યો! ઉઠો ઉઠો ઉતાવળા ઉતાવળા
પસાયન કરો, અહીં પણ કોઈ મહામાહેશ્વર આવ્યો, એ
આપણને મારશે.

[સર્વે આશંકાયુક્ત થઈ આમ તેમ જોવા માંડે છે]

[સતી-વિશાલાક્ષી તથા મુનિ મૃકંડ પ્રવેશ કરે છે]:

(સાર્દૂલવિકીરિત)

દ્વિપતી—શંભો! શંકર! ચંદ્રશેખર! મહાદેવ! પ્રભો! ઈશ્વર!
હે મૃત્યુજય! શૈલમધ્યેશ્વર! હે શ્રીરાજરાજેશ્વર! ॥

સર્વે દુઃખ હરી સમસ્ત જનનાં પીયૂષવૃષ્ટિસ્રમી—

દૃષ્ટિથી કરજો હમેશ પરમાનંદી તથા વિક્રમી ॥ ૩૮ ॥

રાજ્યક્રમા—સખે! હૃતકંપ! જરાય બીશમાં; આં તો જેનાં દર્શનથી
પવિત્ર થઈએ એવાં મહામાહેશ્વર કોઈ મુનિદંપતી રનેહશીતલ
દૃષ્ટિથી આપણુ સર્વેને શીતલતા આપે છે તેથી જાણે માન્ય
માતાપિતા હોય ને તેવાં આ બન્ને આપણને વિશ્વાસ યોગ્ય લાગે
છે; તો ઉઠો આપણે તેમને પ્રણામ કરીએ.

સર્વે—જેવી મહારાજની આજ્ઞા.

[આમ બોલી આધિ તથા વ્યાધિ સર્વે પ્રણામ કરે છે]

દંપતી—

(અનુબ્રુવ)

હે વત્સો! તમ સર્વેને સદાશિવપદાશ્રયા ॥

ફરી ફરીને મળાએ કલ્યાણોની પરપરા ॥ ૩૯ ॥

હૃતકંપ—[જરાદૂજતો] મહારાજ! જો કે આ દંપતી આપણને
જરાય શંકા યોગ્ય નથી જણાતાં તથાપિ મહેશ્વર ભક્તની
સમીપે બેસવું એજ આપણનું શ્રેયસ્કર ન ગણાય, એણે તો
આપણના સામુ દૃષ્ટા પૂર્વક જોયું તોપણ સ્વયં આપણે ઝખવાઈએ
છીએ તો અહીંથી ખસી જવું એજ આપણ સર્વેનું શ્રેયસ્કર
મને લાગે છે. પછી તો જેવી મહારાજની મરજી.

મૃદંડ—

(શાંદ્વિલ્લખિત)

હે પુત્રો! ભય રાખશો નહિ કશો અત્રે ન કોઈ જણ
શંકાપાત્ર તથા ભયંકર મહાપાપી અમાપી પણ ॥

(૬૯)

કાયાથી મનથી તથા વચનથી હું સર્વભાવે કરી
અપી પ્રાણિસમસ્તને અભય આ બેઠો નિરાંતે ઠરિ ॥ ૪૦ ॥

સર્વે આધિઓ તથા વ્યાધિઓ એક સાથે { [પ્રણામ પૂર્વક] ભગવન્ ! આપ કહો છો તે એમજ છે. ચંદ્રમામાં ઉગ્ધતાનો સંભવ કેવો ?

વિશાલાક્ષી-પ્રાણનાથ ! આ બધા જાણે મેં સ્વપ્નમાં દીઠા હતા તેજ હોય એવા જણાય છે. જે આપની આજ્ઞા હોય તો કંઈ પૂછુ. મૃકડ—પ્રિયે ! ચિંતિ શાંત રાખીને પ્રશ્ન કરવામાં કશું દૂષણ મને નથી લાગતું, ભલે મુખેથી પૂછો.

વિશાલાક્ષી-જેવી દેવની આજ્ઞા. [આટલું બોલી સર્વ આધિ વગેરેને પૂછે છે]

(લાવણી ચાત)

તમે કોણ ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? કેમ મલાનું ખ થઈ રહ્યા ? શું તમને છે દુઃખ આવિયું ? જેને લઈ ભયભીત થયા ॥ વ્યગ્ર કેમ લાગે છે ? દેહોં છિન્નલિન્ન છે અંગ કિયો કુશળ સર્વનું કરે પરેશ્વર કાણ અત્રે વિશ્રામ લિયો ॥ ૪૧ ॥

સર્વ આધિ વ્યાધિઓ { [સાથેજ] (શાંદ્રાલંબિકીકૃત)

આધિ વ્યાધિ ગણો અમે યમ મહારાજ તણા કિંકર લોકોને હણવા બધે વિચરિયે આજ્ઞા શ્રુતી સત્વર ॥ આવ્યા આજળ ચંદ્રશેખરવને તેનીજ આજ્ઞા લઈ માંકેડેયમુનીંદ્રનેજ હણવા વેળા થણી છે ગઈ ॥ ૪૨ ॥

વિશાલાક્ષી—[સ્વગત] અરે !! આ એજ સ્વપ્નવૃત્તાંત, હવે આથી વધારે શું સંભળાવશે ? અથવા પ્રાણતાપની આજ્ઞાનુસાર ધૈર્ય

ધારીને બધુંય સાંભળવું. [પ્રકાશ] પુત્રો ! તમે તો તમારા પ્રભુની
આજ્ઞાને આધીન રહ્યા એટલે એમાં તમારો શો અપરાધ ?
પછી શું થયું ?

વ્યાધ્યાદિક—માત !

(અનુબુદ્ધ)

‘ શિવનિર્માલ્ય જલથી અંગ માજન જે કરે ॥

આધિઓ તેનાં નાશે છે વ્યાધિઓ પછી શું કરે ? ॥

આ બધું અમે જાણીએ છઈએ તો પણ પ્રભુની આજ્ઞાને
આધીન રહીને તેની આજ્ઞા પ્રભાણે કરવા પ્રવૃત્ત થયા.

વિશાલાક્ષી—[સ્વગત] હાય રે !! આ અતિ પ્રબલ આવા
હજારો આધિવ્યાધિથી પીડાતા એ મારા પુત્રનું ક્યાંથી કુશળ હોય.

[આમ બોલતી આંખમાંથી આંસુ સારે છે]

મૃકંડ—પુત્રો ! તે પછી શું બન્યું ?

વ્યાધ્યાદિક—બીજું શું થાય ? (પુષ્પિતાગ્રા)

મન વચન શરીરથી જનોતું,

હિત કરનાર મહાત્મ પૂર્યોતું ॥

અહિત વિરચવા વિધાન જેતું,

અહિત ઉપસ્થિત થાય છેજ તેનું ॥ ૪૩ ॥

મૃકંડ—જરા સ્ફુટ કરીને તો કહો.

વ્યાધ્યાદિક—જેમ મુનીશ્વરની આજ્ઞાતે પ્રભાણે કહીએ. સાંભળો તાત !

(વસંતતિલકા)

શ્રી અંદ્રજેખર સમીપ સમાધિ ધારિ,

એટલ બાલ મુનિને હજારાનું ધારી ॥

(૭૧)

જ્યાં આવિને હજી જરાક નજીક બેઠા,
ત્યાં તે મહેશ્વર-ગણે ઉભરાઈ ઊઠયા ॥ ૪૪ ॥

મુકંડ—આશ્ચર્ય થયું. પછી શું બન્યું ?

વ્યાધ્યાદિક— (ઇશ્વરજા)

પછી ત્રિશૂલેં મુસલેં ગઢાયેં,
દમ્યા અમોને કરિ છિન્નભિન્ન ॥
ભાગ્યા અમેં બાલ મુનિ તણને,
આવ્યા અહીં દુઃખો થઈ બચીને ॥ ૪૫ ॥

(પુષ્પિતામા)

હજી દૈવ્ય તણે નથી વિરામ્યો,
થર થર કંપ મુનિ-પ્રભાવ-જન્ય ॥
કરવું શું હમણાં કરું ન સૂઝે,
મતિ નથોં ચાલતોં કોણ ભાવ પૂછે ॥ ૪૬ ॥

(દ્રુતવિલંબિત)

યમ નિદેશ થકી આહિ આવિયા,
નિયત કાર્ય કરી નહીં ફાવિયા ॥
મન કર્યું હણવા મુનિબાલને,
બળી ગયા મુનિ-તેજ વડેં બને ॥ ૪૭ ॥

નહિજ મૃત્યુતણે નહિ કાળનો,
સગડ ક્યાંય મળે ખરો ભાળનો ॥
લયથોં બેય છ પાંચ ગણી ગયા,
પ્રભુતણી નજરેંથોં પરા થયા ॥ ૪૮ ॥

(ઉંર)

મૃકંડ—વત્સો ! તમે સઘળા ફરીને પ્રભુ સમીપે જ જાઓ. શા સારું આવા શૂન્ય અરણ્યમાં પડ્યા છો ?

વ્યાધ્યાદિક—મુનીશ્વર ! અમારાં શસ્ત્ર તથા ઔષ્ઠોની શંકિત આ મુનિ બાલકમાં ન ચાલી શકી એટલે હવે અમે પ્રભુ સમીપે જવા તથા અમારાં મલિન મુખ દેખાડવા સમર્થ નથી તેથી અહીંજ પડ્યા રહેવું ઠીક લાગે છે.

વિશાલાક્ષી—[કંઠશ્લાયુક્ત] વત્સો ! ત્યારે તમારા સ્વામીની પ્રસન્નતા થતાં સૂધી તમે ક્યાં નિવાસ કરશો ? મારું તો દૃઢ્ય ધૂળ છે.

વ્યાધ્યાદિક—[સ્વગત] આ માતાની નિષ્કારણ કંઠશ્લા છે, જે પોતે સકલ લોકને દુઃખ દેનારા આપણે તેના દુઃખથી દુઃખી થાય છે. [પ્રકાશ] માતઃ ! આપ ચિંતા ના કરો, સર્વભિની નગરી સિવાય પણ અમારે રહેવાનાં અનેક સ્થાનક છે. સાંભળો—

(માલિની)

પરધન હરવામાં જેમનાં નિત્ય ચિત્ત,
પ્રવણતર રહે છે દાપવાળાં ખચીત ॥
પરિચય પરદારાનો સદા ઈષ્ટ ધારે,
દૃઢ્યલવન એવાનાં સ્થળો છે અમારે ॥ ૪૯ ॥

વળી ખીલું— (પુષ્પિતામા)

હરિહરપદપદ્મનો લહે જે, કદિ નહિ આશ્રય ભાંગ્યેહીન થાવા ॥
ચરણ પણ ઉપાસવા ગુફના કદિ નહિ તત્પર થાય સર્વ જવાપણ

કરિ જન અપકાર થાય રાજ, કદિ ન કરેય પરોપકાર પાછ ॥
પરધન હરવા કરે પ્રપંચ કદિ ન અધર્મ થકી ડરેયરંચ ॥૫૨॥

મનવચન શરીરની ક્રિયામાં,
પણ નહિ લેશ સમાનતા કશામાં ॥
દૃઢ્ય ભવન નિત્યમેવ સારાં,
બહુ નરવા નરનાં સ્થળો અમારાં ॥ ૫૨ ॥

અન્ય પણ અમારે રહેવાને હજારો નિવાસ સ્થળો 'છે' માટે,
આપે' ચિંતા ન કરવી.

વિશાલાક્ષી—વત્સો ! હવે માફ' મન સંતુષ્ટ થયું, હમણાં તો જાઉં છું.

રાજ્યક્ષમા—હે માત પિતા ! આપે' બન્નેયે' અમાફ' તો સર્વ વૃત્ત
સાંભળ્યું પરન્તુ— (ઇદવજ્ઞા)

અમે' તમાફ' નર્થો કાચ' કીધું, નર્થી તમોને પણ કાંઈ નીધું ॥
છતાં અમારા પ્રતિ છે અનેરી, બન્ને તમોની કશ્ણા ઘણેરી ॥૫૩॥
આવાં તમે બેય અતિ પવિત્ર છો કેણ? નિવર્્યાજ મહા ચરિત્ર ॥
જણાવશે એ અમને દયાધી, વૃત્તાંત થાશું શુણિને કૃતાર્થી ॥૫૪॥

મૃકંડ—વત્સો ! અમારો વૃત્તાંત સાંભળવાથી તમને શું ફળ મળવાનું
હતું ? તથાપિ જે તમારો એવો આમહ હોય તો કહું છું—

(દ્રુતવિલંબિત)

અહિં તમે સઘળા લઈ કાળને,
પગ ધર્યો હણવા મુનિગાળને ॥
બહુકનાં અમ માતપિતા છીએ,
મુખ ગતાયુનું જેઈ ઉભા છીએ ॥ ૫૫ ॥

રાજ્યક્ષમા—અહો!! નિખિલ મુનિમંડળના અગ્રણી ભગવાન મૃકંડ મુનિજ આપ? અને સકલ લોકોનાં વંદનીયા આ સતી વિશાલાક્ષી? આપ બેયનાં દર્શન થવાથી અમે સર્વે કૃતાર્થ થયા. પણ તાત અરણે (મૃકંડ મુનિએ) પોતાના વૃત્તાંત નિવેદનમાં ‘ ગતાયુ ’ શબ્દ વાપર્યો એ ઠેકાણે ‘ ચિરાયુ ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનો હતો. મનમાં એના અમંગળતું ચિંતન કરશો નહિ,

વિશાલાક્ષી—વત્સ! માત્ર નામથીજ ‘ સમવર્ત્તી ’ થમ પણ જેને હણવા પ્રયત્ન પરંપરા કરી રહ્યો છે તેની ક્ષણ લવ માત્ર પણ છવવાની આશા કેવી? ચિરાયુ થવાની પ્રત્યાશાતો દૂર રહી. [આમ બોલતાં બોલતાં નેત્રમાંથી આંસુની ધારા વહેવરાવે છે]

રાજ્યક્ષમા—[સ્વગત] અહો!! માતાઓનું પુત્રવાત્સલ્ય કેવું હોય છે. એવો કલ્પો પુત્ર ભલે તે બ્રહ્મા સમાન ચિરજીવી હોય તો પણ—માતા પિતાના આવા અપ્રતિમ વાત્સલ્યનો અનુભવી થવાને સેંકડો જન્મ લઈને પણ સમર્થ થઈ શકે? [આમ બોલતો દયાદ્રઃકૃદ્યે ઉડીને તેણીની અબ્રુધારા પોતાના વસ્ત્રપ્રાંત વડે લુંછતો, પ્રકટ રીતે] માન: ! પાપ શાંત થયાં, અમંગળ પ્રતિહત થયાં. તમારા પુત્રના ચિરજીવીપણામાં લેશ પણ શંકા રાખશો માં. સાંભળો—

(રાજાવૃત્ત)

અમૃતકરકળા ધરે સુકુટમાં, જેનિ સેવ,
લોક વિપત્તિ હરે ભક્ત-વત્સલ મહાદેવ ॥
પ્રતિદિન ને પ્રતિવેળ કરે અર્ચન જે ઈષ્ટ,
યમ પણ તેનું કરી શકે નહિ કાંઈ અનિષ્ટ ॥ ૫૬ ॥

(૭૫)

(સમ્બરા)

આ તારો પુત્ર માતા ! ગરણુ મૂર્છી રહ્યો સર્વદા એક ચિત્તે,
નિત્યે ભાવેથી મૃત્યુજય પદયુગનું, મૃત્યુલીત નિમિત્તે ॥
હસ્તે પીયૂષકુલદ્રવ્ય ધરિ કરતા મસ્તકે સ્વાભિષેક
એવા એ દેવ તારા મુતતલુકું કરશે દીર્ઘ આયુષ્ય છેક ॥૫૭॥

(નારાય)

હ્રમેશ જે સ્વભક્તના સહાય રક્ષવાળ છે
દયામય સ્વરૂપ ભક્તપાળ કાળકાળ છે ॥
મુકાવશે જરૂર એ કરાળ કાળપારાથી
ઉચાટ રાખશે ન લીતિ લેશ બાળને નથી ॥ ૫૮ ॥

મૃકંડ—[સ્વગત] અહો રાજ્યક્રમાનો સમાધાસન પ્રકાર ઘણો
ઉપપત્તિયુક્ત છે. [પ્રકાશ] વિશાલાક્ષી ! હવે જરાય ખેદ કરવા
જેવું નથી, સકલરોગગણના મહારાજ રાજ્યક્રમાયે યુક્ત કહ્યું છે.

રાજ્યક્રમા—

(રોળા)

શ્રીમૃત્યુંજયમંત્ર રાત્રિ દિન જપતા આને,
એ મૃત્યુંજય દેવ ઉપેક્ષા કરશે શાને ? ॥
જીતી મૃત્યુ સસૈન્ય કેમ રક્ષા નહિ કરશે ?
પોતાના પ્રિયભક્ત તણાં સંકટ નહિ હરશે ? ॥ ૫૯ ॥

મરિં ચિંતા તજ માત્ર જાણે જ્યાં બાળક,
ચંદ્રોખરેશાન નિત્ય જેના પ્રતિપાલક ॥
આધિવ્યાધિવિમુક્ત દેખશે પુત્ર તમારો,
મુવર્ણવર્ણીકાય તપસ્યાદ્વારા સારો ॥ ૬૦ ॥

વિશાલાક્ષી—વત્સ ! તારાં વચ્ચનો સત્ય થજો. [આટલું બોલી પતિ સહિત નીકળી જાય છે.]

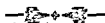
રાજયક્ષ્મા—ઓ આધિઓ તથા વ્યાધિઓ ! વંદનીયનાં પણ વંદનીય મુનિદંપતી ચાલતાં થયાં હવે તો આપણે પણ જેમ જેને ફાવે તેમ બોળી લઈ છુપા સ્થાનોમાં સંતાર્ધ રહીએ; જેથી મહેશ્વરભક્તોની નજરે ન પડતાં જતા રહેવાય.

સર્વેવ્યાધ્યાદિક—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. [આમ બોલી સર્વે નીકળી જાય છે. પરદા પડે છે.]

બીજો અંક પૂર્ણ.

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ પહેલો.

[ચિત્રગુપ્ત મંત્રી સહિત ધર્મરાજ પ્રવેશ કરે છે]

ધર્મરાજ—મિત્ર ચિત્રગુપ્ત ! નરકયાતના લોભવી છૂટેલા પાપી જનોને તેઓનાં બાકી રહેલાં પાપ ફળોનો અનુભવ કરાવવા શી વ્યવસ્થા કરાય છે ?

ચિત્રગુપ્ત—[હાથ જોડીને] ભગવન ! આપની આજ્ઞાનુસાર તે તે જવરોના ઉપદ્રવ સહિત આઠ પ્રકારના જવરોને, માતા પિતા ગુરુજન આદિને મનઃ સંતાપ કરાવનારાઓનાં શરીરમાં નિરંતર નિવાસ કરવા આજ્ઞા અપાઈ ગઈ છે.

ધર્મરાજ—[સંતોષ દર્શાવી] આ તો અરાધ્યર યુક્તજ કર્યું; બીજું ?

ચિત્રગુપ્ત—સકળ રોગનો રાજા રાજયક્ષમા, બ્રહ્મહત્યા કરનારનાં શરીરોમાં નિવાસ કરે છે.

ધર્મરાજ—ટીક કર્યું. પણકતાને ક્યાં મોકલી ?

ચિત્રગુપ્ત—પરસ્ત્રિઓનાં અપહરણ કરનારાઓના શરીરોમાં બાળ-પણથીજ નિવાસ કરવાની આજ્ઞા પણકતાને તો ક્યારનીયે અપાઈ ગઈ છે.

ધર્મરાજ—સારું પ્રધાનજી ! સારું કર્યું, જન્મમાંથતાને ક્યાં મોકલી ?

ચિત્રગુપ્ત—મહારાજ ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણેજ એને તો પરાંગનાનાં

અંગાને નીરખવાના લોભી જનોના નેત્રોમાં સ્થિતિ કરવા રવાના કરાઈ ગઈ છે.

ધર્મરાજ—અરે પણ અપરમારને ક્યાંય સ્થાન આપ્યું ?

ચિત્રગુપ્ત—નિરપરાધ પ્રાણિઓના બાંધીમારીને પ્રાણ હરનારાઓના શરીરોમાં જીવતાં સુધી રહેવા અપરમારને સદર હુકમ અપાઈ ગયો છે.

ધર્મરાજ—મિત્ર ચિત્રગુપ્ત ! આતો બધું ઠીક કર્યું પણ જન્મ બહેરાપણું ક્યાં ગાઠવ્યું ?

ચિત્રગુપ્ત—પ્રિય લાગતાં તથા હિતકર એવાં માતા પિતા તથા ગુરૂજનોનાં વચનામૃત જેઓ કાને નથી ધરતા તેવાઓના કાનમાં સ્થાપ્યું છે.

ધર્મરાજ—અને બોખડાપણું [તોતડાપણું] ક્યાં વસે છે ?

ચિત્રગુપ્ત—માતા પિતા ગુરૂજનોને ‘હું’ ‘તું’ કરનારાઓની જીભોમાં રાખ્યું છે.

ધર્મરાજ—પણ મઘપાન કરનારાઓનાં શરીરોમાં રહેવા કયા રોગને આજ્ઞા કરી ?

ચિત્રગુપ્ત— (રોળા)

સતત દાહ સંત્રાસ, વિસ્મૃતિ વિભ્રમ જેવા

કરશે નિત્ય નિવાસ, મઘપી દૃઢ્યે એવા ॥

ધર્મરાજ ! મઘપી, કેશલ નવ પામે ક્યાંય

રહે વાત નવ છુપી, લોકમાં ખત્તા ખાય ॥ ૧ ॥

ધર્મરાજ—વાહ મિત્ર કહ્યું તો બહુ યુક્ત. પત્તી બીજ રહ્યા તેતું શું થયું ?

ચિત્રગુપ્ત—નાથ ! વધારે શું કહું; અતિસાર, સંગ્રહણી, વિપ્રતિકા, ભગંદર, અર્શ, કુષ્ઠ, વાતરકત, રક્તપિત્ત, ઉદર; વગેરે ઘણા-ખરા તમામ રોગને આપની આજ્ઞાનુસાર તે તે પાપિઓના શરીરોમાં જીવતા સુધી સ્થિત થઈ તેઓનાં બકાત રહેલાં પાપોનાં ફળોના એ પાપીજનોને અનુભવ કરાવવાની દેવે અરાખર યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી મૂકી છે એમ હું માનું છું.

ધર્મરાજ—મિત્ર ! આ સંસારભરમાં આપણું શાસન અરુખલિત વર્તે છે.

ચિત્રગુપ્ત—એમાં સદેહ શો ? (અતુષ્ટપ)

કાલમૃત્યુ તથા રોગો જેની આજ્ઞા સદા કરે ॥

તેનું શાસન સંસારે દેવ ! કેમ કદી ફરે ? ॥

[નેપથ્યમાં]

અકાલમૃત્યુને પામ્યા કાલ મૃત્યુ હવે નથી ॥

આધિવ્યાધિ બધા વામ્યા મૃત્યુજય પ્રભાવથી ॥

ધર્મરાજ—[આશ્ચર્યસહિત સ્વગત] અરે!! કાળ તથા મૃત્યુ બેય ઉદ્દિગ્ધ કેમ જણાય છે ? [પ્રકટ રીતે] શું કાળ મૃત્યુ છે ? કેમ આવું વચન બોલો છે ? તમને શું દુઃખ થયું ?

કાલમૃત્યુ—ભગવન ! મૃકંડમુનિના પુત્રને લેવા જતાં અમેને બહુ દુઃખ અનુભવવું પડ્યું. બળતી જવાળાઓથી ઘેરાયેલું તેનું શરીર અમે જોઈ પણ શક્યા નહિં તો પછી સ્પર્શ કરવાની વાત હરજ રહી.

ધર્મરાજ—વત્સો ! શા કારણથી તેનું એવું અસહ્ય તેજ વધે છે ?

બન્ને—નાથ ! શ્રીમહામૃત્યુજય દેવના પૂજનથી તેના ધ્યાન બાને તેના મંત્રના જપ વડે તે મુનિ કંભારનું એવું દુઃસહ તેજ વધ્યું છે.

ધર્મરાજ—અરે આધિ વ્યાધિ વડે તેમજ ભૂતપ્રેત પિશાચાદિક દ્વારા
દબાવીને મૃત્યુંજય ભક્તિથી વિમુખ કરી તેને પકડી લાવો.

(અનુબંધ)

બન્ને—આધિ વ્યાધિ ગણેા ઝહીના તપના તેજથી બાહુ ॥

ભૂતપ્રેત પિશાચાદિ ભાગે છે દૂરથી સહુ ॥

ધર્મરાજ—વત્સો ! જરાય ભય ન રાખો—

(સોઝા)

હું જાતે આવીશ, સહાય કરવા સર્વને ॥

મૃકંડ મુત લાવીશ, ટાળી એના ગર્વને ॥

બન્ને—પ્રભો ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવા તૈયારજ છીએ તથાપિ
કંઈ વિજ્ઞાપન કરવા ઈચ્છીએ છીએ.

ધર્મરાજ—જે કહેવાનું હોય તે સુખેથી કહો, સાંભળવા સાવધાનજ છું.

કાળ—ભગવન ! મહામંત્રી ચિત્રગુપ્ત સાથે ખુબ વિચાર કરીને દેવે
ત્યાં આવવું યોગ્ય છે.

મૃત્યુ—કાળનું કહેવું બરાબર છે.

ધર્મરાજ—કેમ ?

મૃત્યુ—સહસા કરેલાં કામ, કરનાર પુરૂષને પશ્ચાત્તાપ પાપ તથા શાપના
સમુદ્રમાં ડુબાડે છે એ કંઈ દેવનું અજ્ઞાણ્યું નથી.

કાળ—અસંખ્ય આધિ તથા વ્યાધિઓ સાથે લઈ સહસાએ મુનિબાલકને
પીડવા જતાં શ્રીચંદ્રશેખર મંદિરમાં અમારી તેમજ આધિ
વ્યાધિ વગેરેની જે દુર્દશા થઈ તેવી દેવની કદાપિ મા યાઓ
એટલા મારે અમારી આ પ્રાર્થના છે.

ધર્મરાજ—[જરા આમ તેમ ફરતાં ફરતાં] સખે ચિત્રગુપ્ત ! આ
ખે શું બોલે છે ? એ વિષયમાં તમારો શું અભિપ્રાય છે ?

ચિત્રગુપ્ત—એ બેયનું કહેવું ઘણું જ યુક્ત છે મારે દેવે ત્યાં સહસ્રાં
ન જવું એમ મારું મત છે.

ધર્મરાજ—એમ કેમ ? (હરિગીત)

ચિત્રગુપ્ત—આ વ્યાધિઓ કે વ્યાધિઓ જે ચદ્રશેખરભક્તને
કરવા જરા પીડાય ન થયા શક્ત શિવ અનુરક્તને ॥
આ દાગને મૃત્યુ મળી હણવા સમર્થ નથી થયા
ત્યાં આપ સહસ્રા આમ કેમ વિચાર વગર જશે વહ્યા ॥

ધર્મરાજ—અરે પણ જે સહસ્રા ત્યાં ન જવાય તો તેની મરણ-
વેળાનો વ્યતિક્રમ થઈ જાય છે તેનું કેમ ?

ચિત્રગુપ્ત—વેળાવ્યતિક્રમ ભલે થાય તેથી શું ?

ધર્મરાજ—સખે ! કેમ આમ જાણે કંઈજ જાણતા ન હો તેમ બોલો
છો ? જે વેળાનો વ્યતિક્રમ થાય તો પરમેશ્વરકૃત નિયમનો ભંગ
થાય એને મહેશ્વર મહોદેવ અપરાધ ગણે છે તેવા અપરાધનું
પાત્ર હું જ બનું, કારણ કે એ મહેશ્વરેજ મને આ કાર્યમાં
નિયુક્ત કરેલ છે.

ચિત્રગુપ્ત—મરણ વેળાજ નથી તો પછી તેનો વ્યતિક્રમ કેવો ?

ધર્મરાજ—કેમ મરણવેળા નહીં ? (આર્ષા)

સોળ વર્ષ આયુષનો, સર્વેશ સમસ્ત ગુણ ગણે યુક્ત ॥
થાશે પુત્ર તને જે, રહેશે શિવપાદપદ અનુરક્ત ॥

આવી રીતે' વરપ્રદાન થયેલ છે તદ્દલુસાર તેનાં સોળ વર્ષની સમાપ્તિ વેળા આજેજ થાય છે.

ચિત્રગુપ્ત—એ વાત તો સત્ય, તથાપિ શાસ્ત્રોમાં અદ્વપાય કરનારાં જે જે લક્ષણો કહેલાં છે તેમાંના ક્યાં ક્યાં લક્ષણો માર્કિંડેયમાં છે એ વિચારવું જોઈએ. દિવસ, રાત્રિ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને એવા અન્ય જે પ્રાણિઓનાં સારાં નરતાં આચરણોના સાક્ષિઓ છે તેઓએ નિવેદિત કરેલાં શ્રીમૃકંડમુનિના પુત્રનાં ચરિત્ર તો દીર્ઘાયુષ્ય કરનારાંજ કાને સાંભળ્યાં છે તેમ સાંભળીયે' છઈએ.

ધર્મરાજ—સખે ! એવાં તે ક્યાં ચરિત્ર સાંભળ્યાં છે ?

ચિત્રગુપ્ત—મારી જાણમાં આવ્યાં છે તે હું કહું; આપ સાંભળો.

(દ્રુતવિલાંબિત)

વચનથી મનથી સ્વશરીરથી, અપરપીડન જે કરતો નથી ॥
 મુનિકુમાર કહો ક્યમ ના બને, અતિચિરાયુ? પ્રભો વદશે મને ॥
 નહિ કદાપિ અડેય પરાંગના, અવયવો ભણી દષ્ટિ ન અંગના ॥
 વળી નમે પરનારી તમામને, ગણી સદા ભગિની જનની મને ॥
 નથો કદાપિ કર્યું જનમાત્રનું, પણ વિનિંદન કેઈ કુપાત્રનું ॥
 અમૃતગુહ્ય સદા મુખથી વદી વચન, એ ન ગતાયુ થશે કદી ॥
 નમન માત્ર પિતા ગુરૂનું કરે, પ્રતિદિને શુભ આચરણો વરે ॥
 દ્વિજ જનો પ્રતિ ભક્તિ સદા ધરે, પ્રભુ ચિરાયુ ન કેમ કહો કરે? ॥
 વળી સદા ચરણે રહિ સર્વદા, નહિ વૃથા અભિમાન કરે કદા ॥
 તથ ન શંભુ પદાશ્રય જે સદા ક્ષણ ચણે; ક્યમ હોયજ આપદા ॥
 નવ હરે વિકલાંગ જનો પ્રતિ, નવ ચહે કદો સંગત દુર્ભતિ ॥

કયમ કરી ગત આયુ થશે કહો ? સકળ ભારું કહું હૃદયે લહે ॥
 સદય છે હૃદયે જનતા પ્રતિ, નહિં કરે કદી કોઈનો છેડતી ॥
 નવ ધરે કદિ દ્રોહ ન કોપજે કયમ ચિરાયુ મુનિ નહિ થાય એ ? ॥

(શાર્દૂલવિકીરિત)

આનંદાવધિ પૂર્ણ વૈલવમુખો દીર્ઘાયુને આપવા
 જે મૃત્યુંજય છે સમર્થ, શરણે તેને રહ્યો જે સદા ॥
 શુ છે દુષ્કર આશુતોષ જગના રક્ષામણિ દેવને ?
 એ અદ્વૈતાયુ હશે તથાપિ ગણવો કદ્વૈતાયુ ભાંસે મને ॥

આ હેતુથી આપેં સહસા ત્યાં ન જવું એમ અમારી પ્રાર્થના છે.

ધર્મશાસ્ત્ર—[સ્વગત] અરે ! આ લોકોનાં અંતઃકરણ કેવાં બીકણ
 છે ! બીજાં તો ઠીક પણ મારા પ્રધાનમંત્રી પણ આવા ભીરૂ ?
 [પ્રકાશ] સમસ્ત શુભલક્ષણસમ્પન્ન, પરમાસ્તિક શિરોમણિ
 શૌર્યધૈર્યનિધિ તેમજ ઔદાર્યશીળ, સેંકડો અને હજારો માનવો
 દેવો તથા દાનવો પણ કાળના કોળીયા થતા આપણે જોયા
 સાંભળ્યા તથા અનુભવ્યા છે, છતાં આ એક અદ્વૈતાયુષ્ય અદ્વૈ
 તપવાળા મુનિ બાળકને પકડવામાં આટલી બધી વિચાર
 પરંપરા કરે છે એ તો મને વિચિત્ર લાગે છે. માટે જરાપણ
 બીકણ ન થાશો.

(લાવણી ચાલ)

મહાદેવનો હુકમ પાળવા હું આવું છું જ્યાં સાથે
 નથી થવાનું લેશ તમોને ભય, બોલો મારે માથે ॥
 ઉતાવળા ચાલો ને જન્મે કાળ તથા મૃત્યુ હારે
 મારી પાછળ પડ્યા આવજો, કોણ જોઈ લઉં છું મારે ॥

હવે ચિત્રગુપ્તની સાથે મસલિહત કરવાની કરી જરૂર નથી
 દેવો પણ નિયતિના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવા સમર્થ નથી એ
 કંઈ તમારું અજ્ઞાણ્યું નથી.

કાળ તથા મૃત્યુ—[સ્વગત] દુરાગ્રહથી અસ્ત થયેલું પ્રભુનું મન
 અનુસરવું અતિ દુષ્કર છે, પણ શો ઉપાય? સદાય પરતંત્ર
 નોકરોને સ્વામીના ચિત્તનું અનુવર્તન કરવા સિવાય અન્ય ગતિ
 નથી. [પ્રકાશ] ભગવન! જેવી દેવની આજ્ઞા, આમના ધર્મને
 પધારો [આમ બોલતા નીકળી જાય છે.]

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ. કાવેરી નદીના તીર ઉપર આવેલું શ્રી ચંદ્રશેખરેશ્વરનું મંદિર.
 [શ્રી ચંદ્રશેખરેશ્વરનું પૂજન કરતા મુની માફુંડેય પ્રવેશ કરે છે.]

(પુષ્પિતામા)

અશરણુ જનના શરણ્ય દેવ! પ્રભુમિ કરે જન જે તમારો સેવ ॥
 વરદ! વર ઈષ્ટ કરો નિહાલ, સમજી થયો શરણુ પ્રભુમ્ આલ ॥
 જનન મરણુઆદિ દુઃખધારા, પ્રશમ થવા ચરણુ ગૃહ્યા તમારા ॥
 અતિશય ભયભીતતા નિવારો અ કરો રક્ષણુ શાંતિને પ્રસારો ॥

[આમ સ્તુતિ કરતા કરતા શ્રી ચંદ્રશેખરેશ્વરને સાપ્રાંગ પાત પ્રણામ
 કરી નિમીલિત નેત્ર ધર્ષી શ્રી મહામૃત્યુંજય મંત્રનો જપ કરવા માંડે છે.]

[વિશાલાક્ષી તથા મૃકંડ પ્રવેશ કરી શ્રી ચંદ્રશેખરેશ્વરને
 દંડવતપ્રણામ કરી ઉભાં થઈ]

વિશાલાક્ષી તથા મૃકંડ—[બન્ને હાથ જોડીને ઉચ્ચ સ્વરે] નમઃ શિવાય
 [આ પંચાક્ષર મંત્ર ભણી પુનઃ પ્રણામ કરી]

(૮૫)

(અનુબંધ ૫)

મેનકાપુત્રોના કાંત ! શાંતરૂપ મહેશ્વર !

પડીને પ્રેમથી પાયે નર્મયે કંઠણાકર ॥

માફેડેય—[આશ્ચર્ય સહિત ઉભા થઈ] આ અકસ્માત માતાપિતાનું
અહીં આગમન ક્યાંથી ? આજ સુદિન થયું.

(આર્યા)

વાત્સલ્યપૂર્ણ દૃઢ્યે, આવેલાં આપ માત તાત ભણી ॥

માફેડેય નમે છે સાક્ષાત શિવપાર્વતી સ્વરૂપ ગણી ॥

(અનુબંધ ૫)

માતાપિતા—વત્સ ! શ્રીમન્મહામૃત્યુંજય દેવ કૃપા થકી ॥

પામરો દીર્ઘ આયુષ્ય આરોગ્ય સુખને નકી ॥

માફેડેય—અયિ માતાપિતા ! શા માટે તમે ખૂન્નયે વ્યથા અહીં
આવવા શ્રમ લીધો ?

માતાપિતા—વત્સ ! તું જણતો તો હોપ્રશજ કે સુહૃદ જનનાં ચિત્ત
વણે ભાગે સેકડા અકુશલશંકાથી આકુલજ રહ્યા કરે.

માફેડેય—ઓ માતાપિતા ! જેને શ્રીચંદ્રશેખરચરણનું શરણ છે તેને
અકુશલશંકા કેવી ?

મૃકંડ—વત્સ ! એ તારું કહેવું સાચ છે તથાપિ તારી આ માતાને
દુઃસ્વપ્નદર્શનને લીધે અત્યંત અકુશલશંકા થવા માંડી જેને લઈ
અમે આરોગ્ય પ્રદશ ઓળંગી અહીં આગ્યાં.

માફેડેય—ઓ માતાપિતા ! સ્વપ્નમાં પણ આપને સત્યતાચુદ્ધિ ?

જે મૃત્યુંજય દેવ સેવકજનોનો નિત્ય રક્ષામણિ
 બે હાથે કલશો ધરે ભરી મુદ્રા જે સર્વદેવાગ્રણી ॥
 એ મૃત્યુંજય આશ્રયે યમ મને શું શક્ત છે મારવા ?
 હું માતા ! મુનિવર્ધ તાતા ! ન થજો ભીરૂ તમે સર્વથા ॥
 જેણે રાજકુમાર બાર વરસે આસનમૃત્યુ થતાં
 મૂકાવ્યો યમપાશથી તુરત લે સંભાળ રાખ્યો જતાં ॥
 સર્વાપત્તિનિવારણ પ્રથમથી જે ભક્તનું આચરે
 એ મૃત્યુંજય આશ્રયે રહું કહો મૃત્યુ મને શું કરે ? ॥
 પોતાના પતિની મુણી મરણની વાર્તા મૃષા જે ઘડી
 છાંડ્યા પ્રાણ મદાસસાખ્ય રાત્રીએ ભૂમી પરે જે પડી ॥
 જીવાડી ક્ષણમાત્રમાં પણ સતીને જે દયાસાગરે
 એ મૃત્યુંજય આશ્રયે રહું કહો મૃત્યુ મને શું કરે ॥
 જેણે તીવ્રતપે પ્રસન્ન થયને શ્રીકૃષ્ણને પ્રેમથી
 દીધાં પુત્રસહસ્ર ને વર બહુ આપ્યા વળી ભાવથી ॥
 જેણે સાગરમધ્ય મત્સ્ય ઉદરે પ્રદુષ્કરણ કરી
 એ મૃત્યુંજય આશ્રયે રહું મને મૃત્યુ શકે શું કરી ? ॥

(શાર્દૂલવિકીરિત)

આધિ વ્યાધિ ઉપાધિસાગર તણા માનું સદા શોષક—
 સદ્ભાવસ્મૃતિમાત્રથી, સ્વજનના જે છે વળી પોષક ॥
 વ્યવહારુબધ છતાંય ભક્ત ગણો જેણે શ્વેત રક્ષા કરી
 એ મૃત્યુંજય આશ્રયે રહું મને મૃત્યુ શકે શું કરી ? ॥

(૮૮)

(હરિગીત)

જે મૃત્યુના પજુ મૃત્યુ વળી જે કાળના પજુ કાળ છે
સીંચી સુધારસથી સ્વજનને ભક્તના પ્રતિપ્રાણ છે ॥
આરોગ્ય હીર્ષાયુધ્ય પુષ્ટિપ્રદાન પ્રત છે જેમને
એ ચંદ્રશેખર આશ્રયે યમ શું કરી શકશે મને ? ॥
જે મૃત્યુના ભયથી બનેલા ધૈર્યહીન જનો તણા
થેને અનેક ઉપાધિભેદાં ભક્તના તારક ઘણા ॥
જે અતુલસુખ આરોગ્યને આનંદના દેનાર છે
એ ચંદ્રશેખર આશ્રયે યમ શું મને કરનાર છે ?

(દિંડી)

સકળ તુષ્ટિ પુષ્ટિ સૌખ્ય આપનારા
દેવ છે સહાય સર્વકાળ મારા ॥
મુકાવશેજ મને મૃત્યુથી ખચીત
તમે માં થશે જરાય વ્યગ્રચિત્ત ॥

(વસંતતિલકા)

જેતું કરાય હૃદયે ક્ષણમાત્ર તોય
જો ચિંતન પ્રયજીથી ભયમુક્તિ હોય ॥
એ કાળકાળ શરણે રહું નિત્યમેવ
ત્યાં શું મને કરી શકે યમરાજ દેવ ॥

(પુષ્પિતામા)

પરમશિવ ઉમા સહાય દેવ, પ્રજ્ઞપ્ત પુરસ્કાર હું કરું છું સેવ ॥
પ્રબલયમ થકી કશું ન થાય, નહિં ભયસેશ મને મને જણાય ॥

માન્ય માતાપિતા ! આ મારે નિશ્ચય છે, મારે તમારે જરાય ચિંતા કરવી નહિ.

માતાપિતા—વત્સ ! તે આ તારી પરમેશ્વરમાં જે દૃઢ શ્રદ્ધા છે એજ તારું કલ્યાણ કરશે, અમારી ચિંતાથી શું થવાનું છે ? મારે અમે તો સભામંડપમાં બેસીને શ્રીચંદ્રશેખરનું ધ્યાન કર્યા કરશું.

માર્કેડેય—માન્ય માતાપિતા ! ત્યારે આપ હવે પધારો અને હું પણ એ ચંદ્રશેખરના પૂજનજન્ય આનન્દમાં નિમગ્ન થાઉં.

માતાપિતા—વત્સ ! ભક્તવત્સલ ભગવાન ભવ, તને દીર્ઘાયુષ્ય તથા આરોગ્ય વર્ષનારા થાઓ. [આમ બોલીને વિશાલાક્ષો તથા મુકુંડ નીકલી જાય છે]

[તદનંતર મહિપત્રાહન ઉપર સવાર થએલ યમ પ્રવેશ કરે છે]

યમ :—[મહિપત્રી ઉતરી સભામંડપમાં આવી ચારે કોર દષ્ટિ ફેરવી [સ્વગત (મનમાં)]

અહો!! ભગવાન ભક્તવત્સલ શ્રીમૃત્યુંજય મહેશ્વરનો પોતાના ભક્તમાં કેવો પક્ષપાત છે જે અહીં પૂર્વમાં વજ્રધારી ઇંદ્ર, ઉત્તરમાં કુબેર અને પશ્ચિમમાં વરુણ; શ્રીમહેશ્વરે સ્વભક્ત રક્ષણાર્થે ઉભા રાખ્યા હોય એમ મને લાગે છે. અરે પણ ઇશ્વરોની વિસ્મરણશીલતા ભૂલી જવાની દેવ પણ કેવી મહોટ્ટી હોય છે કે જેને લઈ પોતે બાંધેલા નિયમેને પણ પોતે ભૂલી જાય એ થોડું આશ્ચર્ય ? એ તો ઠીક કે મહોટ્ટા પ્રભુઓ તો અનેક પ્રવૃત્તિની પરતંત્રતાને લીધે કદાચ ભૂલી જાય પણ આ બધા ઇંદ્રાદિ તેમના અધિકારીઓ પણ વિસ્મરણશીલ થાય એ કંઈ જેવું તેવું વિસ્મયજનક કહેવાય ? અહો!! આ મુનિપુત્રના

તેજ:પુ'જનો રેલાવ કોઈ અદ્ભુત છે કે જે કોઈથી પણ સહન થઈ શકે તેમ નથી તેથી નિજમંદિરમાં પ્રવેશ તો દુષ્કર જણાય છે. [જરા નીહાળી જોઈને] દક્ષિણદ્વાર ઉપર કોઈ દેવ ઉભો જણાતો નથી તેથી એ દ્વારની બહાર ઉભો રહી આ મુનિ-બાલકની જીવકલાનું આકર્ષણ કરું. સમય બધો વહ્યો જાય છે. [આમ બોલતા બોલતા આંઘા મારે છે.]

[વિશાલાક્ષી તથા મૃકંડમુનિ પ્રવેશ કરે છે]

કંપતી—[યમ સામાં ઉભાં રહીને]

(અનુબુદ્ધ)

નમ્રભાવે' પ્રણમિયે' આપને યમ ! એ અમે' ॥

અમો પર કૃપાદષ્ટિ-વૃષ્ટિઓ કરજો તમે' ॥

[આમ બોલીને પ્રણામ કરે છે.]

યમ—[શેષસંહિત] તમારે અમારી-કૃપાનું શું પ્રયોજન છે ? તમારા બન્નેના આ પુત્રે' સમારાધન કરાતા કૃપાના સમુદ્ર શ્રીમૃત્યુંજય તમારા ઉપર કૃપા કરશે અને એજ તમારા પુત્રને મારા પાશમાંથી મુકાવશે; જે આ પ્રમત્ત જેવો તમારો બાળક 'એ મૃત્યુંજય આશ્રયે' રહું' અને મૃત્યુ શકે શું કરી' એમ પ્રતિક્ષણ પ્રલપન કર્યાં કરે છે.

કંપતી—[સ્વગત] દેવ ! તમારાં દેવતાં વચનો સર્વથા સત્ય થતો.

[પ્રકટરીતે] ભગવન્ ! એ બાળકનું બાળઆપત્ય ક્ષમા કરશો.

આપનો દયામય હૃદયવાળા છેડે' એ બાળક અદ્યપ્યશુદ્ધિ અને

અદ્યપ્ત છે, એ આપનાં મહિમાને શું જાણી શકે ?

(૬૧)

યમ—નહિ નહિ એમ નહિ થયે, હુમણાંજ એના વચન વિષયનું
ફળ દેખાડી દર્શા.

વિશાલાક્ષી—ભગવન્ ! જો એમજ દેવના નિશ્ચય હોય તો એ બાળકને
દેવા ધારેલું ફળ તેની માને-મને-જ આપવાની કૃપા કરો.
[આમ બોલતાં પ્રણામ કરે છે.]

યમ—નહિ, એમ કોઈ કાળે થયે નહિ.

મૃકંડ—ભગવન્ ! ભલે એમ ન થાય તો—

(અનુકુપ)

દયામય ! મહામાન્ય ! યમ ! સંયમિનીપુરી ॥

અમને પુત્રની સાથે લઈ જાઓ કૃપા કરી ॥

આ અમારી સપ્રણામ પ્રાર્થના છે.

યમ—[જરા રોપમાં આવીને] ખસી જાઓ વચમાંથી ઘરડાં
ઠાંઠાં હુમણાં મને તમારાં વચન સાંભળવાનો અવકાશ નથી.
[આપણું બોલી મહિપપર ચડી એડીથી મહિપને પ્રેરતા કાળ
તથા મૃત્યુને સાથે લઈ શ્રીચંદ્રશેખરમંદિરના દક્ષિણદ્વાર તરફ
જાય છે.] [શ્રીચંદ્રશેખરમંદિરમાં ગંધ પુષ્પ અક્ષત તથા
ખિસ્વપત્રથી શિવલિંગનું પૂજન કરી માર્ફંડેય હાથ ભેડી
સ્તુતિ કરે છે.]

(ચંચલા)

કાળકાળ ! પ્રણતપાળ ! ચરણશરણ હીધું

આપતુંજ અન્ય સર્વ છોડી કાર્ય કીધું ॥

આપને પનારે પડયો દીનબંધુ જાણી

મૃત્યુંજયદેવ ! કરો રક્ષણશૂલપાણિ ! ॥

યમઃ—[દક્ષિણ દ્વારની બહાર ઉભાં ઉભાં સ્વગત] અધિકારના અધિપતિ બનેલા અધિકારિપદ પ્રાપ્તિના મદ્યથી અંધચક્ષુવાળા કૃત્ય અકૃત્ય કંઈ દેખતા નથી, આ લોકવાયકા કંઈ ખોટી નથી. આ મુનિબાળકને નિયતિનિયમોને અનુસરી મારવાને મેં ઘણાય પ્રયત્ન કર્યા પણ બધાય નિષ્ફળ નીવડ્યા તથાપિ દુરાચરતું જુઠ મને વળગેલું તેથી મેં ચિત્રગુપ્તનાં વચનોને ન સાંભળ્યાં, કાળના વચનોને ન ગણકાર્યાં તેમ મૃત્યુનાં વચનો પણ ન માન્યાં હવે તો એમ લાગે છે કે—રખે આ મુનિબાળકનો પરાલવ કરવા જતાં ક્યાંક મારોજ પરાલવ થઈ જાય; પરમભક્તિથી આ બાળકે મૃત્યુંજય દેવને જાણે વશ કર્યા હોય એમ મને ભાસે છે. પણ હવે તો અનુતાપ કરવો વ્યથા છે. આ ઠાણે તો આરંભેલા કાર્યને પાર ઉતારવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. [પ્રકાશ] આ કાળ તથા મૃત્યુ! તૈયાર થઈ જાઓ. આ બાળક ક્ષણમાં ભયભીત થઈ પડી જશે. [આમ ખોલી બાળક પ્રતિ સરોપ થઈને—]

(ચોપાઘ)

રે રે બોલ મહાવાયાળ ! ક્યાં તારો શિવ છે મુનિબાળ ! ॥
 ક્યાં છે મૃત્યુંજય મહાદેવ, જેની નિત્ય કરે તું સેવ ॥
 કાળ મૃત્યુને યમ હું વળી, લેવા આવ્યા છઠ્ઠિયું મળી ॥
 કહે કોણ બચાવે તને, રક્ષાકર દેખાડા મને ॥
 તારું મરણ સપીધું જોઈ, રક્ષણ તારું ન કરે કોઈ ॥
 છતાં સિંગમાં સ્થિત હ્રમ્ભેશ, કેમ રહે નિશ્ચેષ મહેશ ? ॥

(ચાર્લ્સવિઝીટ)

‘એ મૃત્યુંજય આશ્રયે’ રહું મને મૃત્યુ શકે શું કરી ?’
 કીધો જે બકવાદ તેં ક્ષણ ધરો તેનું તને આ વડી ॥

(૯૩)

‘જો આ માફ સ્વરૂપ વિશ્વ હણવા લોહો મઠ્યાં ગાત્રમાં
કોની શક્તિ બચાવવા યમથકી છે માનવી માત્રમાં ? ॥

(આમ બોલીને અતિ ભયંકર રૂપ દર્શાવે છે.)

(યુગ્ધિતામા)

માફેડેય—મન નર્થો ભયભીત લેશ માફ, યમ નિરખી વિકરાળ રૂપ તારૂં ॥
કંટુવચન મહાયુધોનાં સામે, પણ નહિં આ મુનિબાળ લીતિ પામે ॥
પણ વદન થકી વધોતું વાણી ‘કયમ ગતથેષ્ટ જણાય શૂલપાણિ’ ॥
તુરત સમજલે નકી થવાનો યમ ગતથેષ્ટ તું, ગર્વ એ જવાનો ॥

[આમ યમનો અનાદર કરી મહાદેવને અભિમુખ રહી સ્તુતિ કરે છે]

(દિંડી)

જન્મમૃત્યુ જરા વ્યાધિથી પીઠાતાં
કર્યે આશ્રય તમારો કબ્જ થાતાં ॥
સદય હૃદય બની છાહિને સમાધિ
કરી રક્ષણ મયાડશે ઉપાધિ ॥

(સ્વાગતા)

આપ આશ્રય છતાં અતિદીન, કેમ દેવ ! રહું દુઃખવિલીન ॥
હું મહેશ ! શુભ સદગુણહીન, આપના ચરણમાંજ નિલીન ॥
એમ ધારિ કરશે પ્રભુ વાર, મૃત્યુ કાળ યમ મંદિરદ્વાર ॥
છે ખડા ઝડપતાં નર્થો વાર, માં વિલંબ કરશે ક્ષણવાર ॥

(વૈતાળીય)

પ્રણત પ્રતિપાલ બાલ હું, શરણે કેવળ આપને રહું ॥
કરજો અહિં આર્તી તત્ક્ષણ જય મૃત્યુજય ! માફ રક્ષણ ॥

(૯૪)

અમૃતેં નિજ ભક્ત ઉપર, વિરચોછો અભિષેક શંકર ! ॥
કયમ ના મુનિબાલને કરો, અમૃતેં સિંચન, મૃત્યુને હરો ॥
જપ કે તપ મેં કર્યાં નથી, નથો પૂજા કરો આદ્ર્ભાવથી ॥
પ્રણતપ્રિય આપને ગણી, ધરિ વિશ્વાસ રહ્યો જડામણી ॥

(માલિની)

અશરણુ શરણુ ! શ્રીપાર્વતીપ્રાણુ બન્ધો !
શરણુ રહું તમારે સર્વદા દીનબન્ધો ! ॥
મરણુ તરણુ માટેં ખાંદ્ય ઝાલી ઉગારો
અવર નથો થવાનો કોય સાહાય મારો ॥

(શિખરિણી)

તમેં શું આ મૃત્યુથકિ પણ બિહો પાદ ધરવા ?
કરો રક્ષા મારી, પ્રકટ નથો થાતા શું કરવા ? ॥
અહો ! ! આ આવે છે ભયદ હણવાને શિવ ! મને
બચાવો આવીને તરતજ કરી દૂર યમને ॥

[આમ બોલતાં બોલતાં શિવલિંગનું આલિંગન કરી મૂર્છા ખાધ
પડી જાય છે, ત્યાં તો શિવલિંગમાંથી શ્રીમદ્દામૃત્યુંજય પ્રકટ થાય છે]

(શાર્દૂલવિકીરિત)

શ્રીમદ્દામૃત્યુંજય-આવ્યો આ કરવા હું તારો હમણાં રક્ષા મુને ! સર્વથી
તારે મૃત્યુથી કાળથી યમથી કે કોઈથી ભીતિ નથી ॥
તારા મરેતક ઉપરેં અભયકૃત આ હરેત ધાર્યો હવે
હે નિષ્પાપ ! ન પાપદંષ્ટિ સરખું કોઈ નહીં દાખવે ॥

[આમ બોલતા બોલતા બાળકના મરેતક ઉપર હરેત કમલ મૂકી
તેને આશીસન આપે છે,]

(૬૫)

(સોરઠા)

યમઃ—કાળ ! કાળ ! કરવાળ, ઝડપથી હાથેં ધરો ॥

મારો આ મુનિખાળ, મા વિલંબ લેશે કરો ॥

કાળઃ—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. [આમ બોલી હજુવા દોડે છે]

યમઃ—મૃત્યુ ! સત્વર દોડ, મુનિખાલકને સર્વથા ॥

પકડીને રંગદોડ, પ્રયત્ન નવ જાયે વૃથા ॥

મૃત્યુ—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. [એમ કહીને દોડે છે.]

શ્રીમૃત્યુંજય—[ત્રિશૂળ ઉગામીને] (રાજા)

કાળ ! છોડ કરવાળ, ધંધલો હો જો સ્થિર યશ

રહેા આશ્રયે ખાળ, કાળના કાળ તણે વશ ॥

આને જાણી અવધ્ય, સાંભળો આજ્ઞા મારી ॥

તણે લોકની મધ્ય, કોઈ પણ શકે ન મારી ॥

કાળ—[હાથ જોડીને] પરમેશ્વર ! આપની આજ્ઞા માથે ચડાવી
આ ખડ્ગ છોડ્યો. [આમ બોલી તલવાર મ્યાનમાં નાખી
પ્રણામ કરે છે]

(સ્વાગતા)

શ્રીમૃત્યુંજય—આ મૃકંડસુત આશ્રિત મારો,

મૃત્યુ ! એ ગણું અવધ્ય, તમારો ॥

દોડવું નહિ કદાપિ તમારે,

મારવા, કરિ વૃથા શ્રમ ભારે ॥

મૃત્યુ—[હાથ જોડીને] ભગવત ! જેવી દેવ દેવની આજ્ઞા. આ હું
એ મુનિખાલકને પકડવા જતાં. વિરમું છું. [એમ બોલી
પ્રણામ કરે છે.]

(૯૬)

યમઃ—[સ્વગત] કાળ તથા મૃત્યુ બહુ બહીકણ મનવાળા છે તેથી તેઓ કંઈજ કરી શકવાના નથી એટલે હવે તો હું પોતેજ ભગવન્મંદિરની બહાર ઉભો રહીને પાશ નાખી તેની જીવકલાને ખેંચું; તેના પ્રાણ પ્રયાણની વેળા વીતિ જાય છે. [આમ બોલીને જ્યાં પાશ ફેંકવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યાં તો શિવલિંગમાંથી પ્રકટ થયેલા શ્રીમૃત્યુન્જયને જોઈ હાથ જોડીને]

(આર્પા)

જય જય જય મૃત્યુન્જય નમન કરું છું હું આપને ચરણે
સમય જવાથી બહીતો, કાર્ય કરી આવૌને ચમ્પશ શરણે ॥

[આમ બોલી પાશ તૈયાર કરે છે.]

[સભામંડપમાં ઉભેલાં વિશ્વાલક્ષી તથા મૃકંડમુનિ—]

(શાદ્દર્શવિકીરિત)

બન્ને—શ્રીમૃત્યુન્જય ! આપનું સ્મરણ જે પ્રાણી કરે એકદા
તો તેને ટળો જાય મૃત્યુભય, હો પાપી ભલે તે કદા ॥
આ તો સંતત આપનું સ્મરણ જે નિત્યે કરે છે, અહો ! ॥
તેને આપ સમક્ષ કેમ યમ આ પાશેથી બાંધે કહો ॥

[આમ બોલતાં મૂર્છા ખાઈને બન્ને પૃથ્વી પર પડી જાય છે,]

(રેણા)

શ્રીમૃત્યુન્જય—યમનિયમાદિક લગત, તપસ્યા આચરવામાં
રહે છે નિત્ય નિમગ્ન, મારું અર્ચન કરવામાં ॥
જે મુનિબ્રાહ્મણ ખાસ, રહે છે શરણે મારે
તેના ઉપર પાશ, ફેંકવા નહીં તમારે ॥
વિરામ પામી જાઓ, યમાલય લઈ ન જાઓ
મુનિબ્રાહ્મણને, થાઓ મોરા, આ નથી તમારો ॥

(૯૭),

(વસંતતિલકા)

યમ—જે લોક મૃત્યુ સમયે કર્ણાસમુદ્ર !

જાણી ગુહે શરણુ આપતું સર્વ રૂદ્ર ! ॥

તો મૃત્યુથી પ્રણતપાલક આપ કેને

કેને બચાવી શકશે કૃપયા કહોને ? ॥

(સ્વાગતા)

શ્રીમૃત્યુન્નય—ધર્મરાજ ! મન ધર્મ ધરીને ધર્મરાજપણું સાર્થ કરીને ॥

મારું શાસન, કરો મુનિબાળ મુક્ત મૃત્યુ ભયથી તતકાળ ॥

(રોળા)

યમ—દૈવ કર્મને કાળ, જીવવા કે મરવામાં

પ્રાણિમાત્રનાં, બાલ, યુવા કે વૃદ્ધ થવામાં ॥

હેતુ શાસ્ત્રથી સિદ્ધ લોકમાં પણ સહુ જાણે

ત્રણ ગણાય પ્રસિદ્ધ પડિતો સદા પ્રમાણે ॥

આપ દયાપરતંત્ર બનીને આમ કરો જે

ત્રણે વ્યર્થ, આ તંત્ર ચાલશે કેમ પછી તો ॥

(વણક)

પ્રબલ છે અદૃષ્ટ પ્રાણિમાત્રનાં સદા

તેમ કર્મનેય કોઈ ન ફેરવે કદા ॥

પ્રબલ છે હમેશ ભાવિ; આ બધી કથા

આપની દયાર્થે દેવ ! થાય છે વૃથા ॥

યમ ભલે હું છું તથાપિ આજ્ઞા આપની

ઓળંગવા નથી સમર્થ જેમ આપની ॥

જેમ આપના કરેલ નિયમ સર્વથા

પાળવા હમેશ લક્ષ્ય રાખશે તથા ॥

(૯૮)

આપ નિર્નિમિત્ત દયાધીન થાઓ છો
પોતાનાં કરેલા કાર્ય ભૂલિ જાઓ છો ॥
હું તો આ ગતાયુ મુનિબાળને સહી
ક્ષમા કરો, હવે મુકીશ સર્વથા નહીં ॥

(લાવણી)

શ્રીમૃત્યુંજય—યમ વિચાર આ કોની સાથે વચનચુદ્ધ માંડી બેઠો
ભાન નથી કંઈ, રોપ ચિત્તમાં તારા આ ક્યાંથી પેઠો ॥
અથવા એમાં તારો એકનો દોષ માનવો યોગ્ય નથી
અધિકારી ક્યાં દેખે દોષ, બનેલા અંધ અમ્ભમદંથી ॥
અતિમદોહદત અધિકારી જન ક્યાંથી વિચાર ધરે મનમાં
જે અધિકારપ્રદને ન ગણે ત્રણ તેર કે છાપનમાં ॥
એવા અધિકારીની પ્રભુએ શાસનરૂપી અંજનથી
મરાડવી અંધતા જોઈએ એમાં દોષ જરાય નથી ॥

(હરિગીત)

પ્રભુ જાણીને અધમાધિકારિ તણી ઉપેક્ષા જો કરે
પ્રભુકીર્તિનેંય કરે કલંકિત ન્યાયમાર્ગ તણ ફરે ॥
પીડે પ્રજાને લેશ નહિ લાવે દયા દેદેયે કદા
એવા અધિકારી જનોને રાખવા દૂરે સદા ॥

(વસંતતિલકા)

રમ્યું પ્રસન્ન થઈ ભક્ત હું બ્યાં સમર્થ
ત્યાં કાળ કર્મ નિયતિ, સઘળાંય વ્યર્થ ॥
જાણી મદીય શરણાગત એક ભક્ત
આ બાળને યમ કરો ભયથી વિમુક્ત ॥

(૯૯)

(ક્વાલી)

યમઃ—ન જાણે કાળ આ જનને, ન મૃત્યુ માનશેજ મને ॥

ન ભય કોઈ તણું લાગે, નહીં આ કોઈથી લાગે ॥

હૃદિ યમ હું નિડર છેક, પ્રમાણું છું નિયતિ એક ॥

થયું નિર્માણ જે દ્વારે, કરવું મારે તદનુસારે ॥

[આમ બોલીને માર્કેડેયના ગળામાં પાશ નાખે છે]

(દ્રુતવિશ્વંજિત)

શ્રીમૃત્યુજય—અધમ હેયમ ! તું મદ ધારતો, પ્રભુ મને ય નથી ગણકારતો ॥

અનુભવાવું તને દેખ તેનું જો, દૂરો પ્રમાદ કદાપિ કરે ન તો ॥

[આણું બોલીને યમના વક્ષઃ સ્થલમાં ચરણથી પ્રહાર કરે છે.]

[અને એ લાત લાગવાથી યમ મૂર્છા ખાઈ મહિષ ઉપરથી નીચે પડે છે.]

[નેપથ્યમાં—(પરદા પાછળના પ્રદેશમાં)]

(દ્રુતવિશ્વંજિત)

ઘણું થયું જગદીશ દયા કરે, ન યમનો અપરાધ દેદે ધરે ॥

કદિ મહાશય કિંકર ઉપરે, સમજી બાલક રોપ નહી કરે ॥

[આમ વીનવતા ઇંદ્ર, વરુણ તથા કૃષ્ણે; આકાશથી ઉતરીને]

[શ્રીમહામૃત્યુજયના ચરણમાં પુષ્પાંજલિ અર્પી પ્રાર્થના કરે છે.]

(હરિગીત)

ઇંદ્રઃ—હે દેવ ! દીનદયાલુતા ને પ્રણતપાલકતા સદા

વાત્સલ્ય ભક્તજનો વિષે જે આપતું છે સર્વદા ॥

એ સર્વ યાદ કરી કરે યમ ઉપરે શિવ આ સમે

દૃષ્ટિ દયાનો દયાનિધે ! યમ આપને ચરણે નમે ॥

(૧૦૦)

(લાવણી)

વરુણ—દયાપાત્ર યમને માનીને કરુણાલય કરુણા કરજો

ક્ષમા તણા છે સાગર શંભો ! ક્ષમા યોગ્ય યમને ગણજો ॥

કિંકર જાણી અપરાધીને આ પહેલો અપરાધ યમે

કર્યો ભૂલથી એમજ ધારી કરશો માફ મહેશ તમે ॥

(૫૬)

કુબેર—દીનાનાથ પ્રણતપ્રતિપાલ, ક્ષમા પ્રભુ કરજોરે

આપ મૃત્યુંજય મહાકાળ, રોપ નવ ધરજોરે—(ટક)

(સાખી)

યમ અપરાધી શંકર !, ભાંસ્યો આપને અઘ

આશુતોષ છે સુરવર ! એનો કરશો અનુગ્રહ સઘ—ક્ષમા પ્રભુ કરજોરે

જે શરણે નિત્યે રહે, આપ તણે હુમ્મેશ

તે યમ કેમ કરિસહે, કોપે સ્વામી તણો લવલેશ—ક્ષમા પ્રભુ કરજોરે ॥

(રોળા)

શ્રીમૃત્યુંજય—ઇંદ્ર વરુણ કુબેર, દેવ સર્વે કહું તમને ॥

આ અપરાધ ગણીર, ક્ષમા નવ થાયે યમને ॥

બનિ અધિકાર મદાંધ, મને પણ જે ગણકારે—

નહિં લેશ, ભયગંધ, જરા મનમાં નવ ધારે ॥

રોક્યો મેં કહિ ખાસ, દયામય ભાવ ધરીને ॥

તો પણ નાખ્યો પાશ, બાળમુનિ ગણે ફરીને ॥

આમ કરે જે અધમ, વચનનો ઘોર અનાદર ॥

ક્ષમાપાત્ર યમ કેમ, શકે થઈ કહેશો સુરવર ! ॥

ઇંદ્ર—દેવ ! એ તો ખરેખરો પ્રમાદજ છે તો પણ પરમેશ્વરે તો ક્ષમા કરવી એમ મારી પ્રાર્થના છે.

વરુણ—આપ દયાસિંધુ છે તો આપના ભક્ત યમ ઉપર દયા કરશો.

કૃષ્ણ—કૃપાસિન્ધો ! જો સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો આમાં યમનો લેશ પણ અપરાધ નથી એમ હું માનું છું.

શ્રીમૃત્યુંજય—એમ કેમ ? (દ્રુતવિશ્લેષિત)

કૃષ્ણ—કહ્યું હતું મુનિનારદને તમે, વિતરવા વરદાન જવા સમે ॥
સઘળું એ કરો યાદ વિચારશો, યમ તણો અપરાધ ન ધારશો ॥

શ્રીમૃત્યુંજય—ત્યારે તમેજ કહી નાખોને; શું મેં કહ્યું હતું ?

કૃષ્ણ—[હાથ જોડીને] જેવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા. (અનુહાસ)

‘મૂર્ખો દીર્ઘાયુષી કાંતો, વિદ્વાન અલ્પાયુ આખરે ॥

પુત્ર દેવો વિશાલાક્ષીને, ગમે તે ભલે વરે ॥’

આમ પ્રભુએ આજ્ઞા કરી હતી એમ મને યાદ છે.

શ્રીમૃત્યુંજય—એમજ આજ્ઞા કરી હતી પણ તેથી શું ?

કૃષ્ણ—તેથી નારદમુનિએ— (દોહા)

‘સોળ વર્ષ આયુષ્યનો, સદ્ગુણનો ભંડાર ॥

સુત સર્વજ્ઞ થશે તને, વિશાલાક્ષિ ! નિરધાર ॥’

આ પ્રમાણે વરપ્રદાન કર્યું.

શ્રીમૃત્યુંજય—હીક વરદાન કર્યું પણ તેથી શું ?

કૃષ્ણ—આપ શ્રીમાનના પ્રસાદથી અને નારદમુનિના વચનથી વિશાલાક્ષી તથા મુનિમૃકંદને આ માર્કંડેય નામનો પુત્ર થયો જેને આજ સોળ વર્ષ પૂરાં થાય છે, તો આપની આજ્ઞાને અનુસરી યમે એને પાતાની નગરીએ લઈ જવો જોઈએ તેમાં આપની આજ્ઞા અજળ કરનાર યમનો શો અપરાધ-એ પાત મારી તો સમજમાં પણ આવી શકતી નથી.

ઇંદ્ર તથા વરુણ—મગવન ! કૃષ્ણનું કહેવું યુક્તજ છે.

શ્રીમૃત્યુંજય—વત્સ કુબેર ! યમ ! વરુણ ! વાત તો ખરી; પણ જે
આ માફડેય મારા ચરણનો આશ્રય ન કરત, તેમ મહામૃત્યુંજય
મંત્રનો જપ પણ ન કરતો હોત તો તો યમનો લેશ પણ
અપરાધ ન ગણાત; પણ આ તો બાલપણથીજ ચાર વર્ષનો
થયો ત્યારથી મારો આશ્રય લઈ બેઠો છે અને કેટલાંય વર્ષ
થયાં મહામૃત્યુંજયમંત્રના જપમાં મંડ્યો રહ્યો છે, તેમ રાત્રી
દિવસમાં એક ક્ષણ પણ માફ વિસ્મરણ કરતો નથી એ કંઈ
તમારા બંધાયની જાણ બહાર નથી. વળી લોક સાક્ષીના
પુત્ર યમને—

(અનુકુપ)

‘ મૃત્યુંજયમહામંત્ર-જપનાજ પ્રભાવથી ॥

સ્વરૂપાય હોય તે થાય, કલ્પાય શિવભાવથી ॥ ’

આ કંઈ સાંભળવામાં કે જાણવામાં પૂર્વે ન આવ્યું હોય એમ
તો નજ હોય, તથાપિ એ બધું વિચાર્યા વગરજ મારા નિષેધને
પણ ન ગણકારતાં આ બાલકના ગળામાં બસાતકારથી પાશ
નાખ્યો એ કંઈ યમનો જેવો તેવો અપરાધ ન કહેવાય.

(શિખરિણી)

કુબેર:—નથી થાતા સર્વે અવનિમલિ સર્વેશ, સુમણિ
કરે સર્વેશને પણ અબુધ માયા, તમતણી ॥
વિચારીને માયાવિલસિત બધું આપનું; થજો
દયાસિંધુ શક્તો ! યમ, પર, ક્યાદૃષ્ટિ કરજો ॥

(વૈતાળાચ)

પશુઓ સઘળા હોંએ અમે, પતિ છે એક સમગ્રના તમે ॥
પશુપાળ કૃપાળુતા ધરો, કરિ રક્ષા પશુતા પ્રરી કરો ॥

શ્રીમૃત્યુંજયઃ—[સ્વગત] આ દિક્ષાલોની યમ ઉપર મારો અનુગ્રહ કરાવવાની પ્રબલ પ્રાર્થના છે ત્યારે હવે અનુગ્રહ કરવોજ.
[પ્રકટરીતે] હુ દેવો ! કહ્યો ત્યારે તમારી શી પ્રાર્થના છે ?

(સોરઠા)

ત્રણેદિક્ષાલો—મૃત્યુંજય અમૃતાદ્રી, હસ્ત મસ્તકે ધરિકરી ॥
યમને સાવધ સાંદ્ર કરો, પ્રાર્થના એ ખરી ॥

(રોળા)

શ્રીમૃત્યુંજય—ઈંદ્ર વરૂણ કુબેર, પ્રાર્થના યોગ્ય પ્રમાણી
સદ્ગુણ કરૂં છું આજ, તમારૂં સૌહૃદ જાણી ॥
મટે સ્વામિને શોષ, જાણી અધિકારી જનમાં ॥
હિતૈષિતા, સંતોષ પરસ્પર થાયે મનમાં ॥

તો પણ પ્રથમ તો મારે આ બાળક માફડેયને વર આપવો એને તદ્દનંતર યમનો પણ અનુગ્રહ કરવો એમ મને યુક્ત લાગે છે.

ત્રણેદેવો—[આનંદ સહિત] હા દેવદેવ ! એમજ, પ્રથમ એ બાળકને વર આપીને પછી યમનો અનુગ્રહ કરવો, એમજ અમારી પ્રાર્થના છે.
(પુષ્પિતાગ્રા)

શ્રીમૃત્યુંજય—પરમ અભય આજ વત્સ પામ્યો,
થમ ગતચિંત નિવૃત્તિમાં વિરામ્યો ॥
મુનિવર ! વર માગજો વિવેકે,
ગણ ન તને ન અપાય તેજું એકે ॥

[આમ બોલીને અમૃતાદ્રી હસ્તથી માફડેયના મસ્તક ઉપર સ્પર્શ કરે છે.]

માફડેય—[સાવધ થઈ ઉઠી ચારેકોર નજર ફેરવી યમને બેભાન પડેલો જોઈ, સભા મંડપમાં થોતાના માતાપિતા મૂર્છિત પરેલાં જોઈ, એ સહિત મનમાં]

(૧૦૪)

(અનુષ્ટુપ)

અરે આ યમ આ ટાણે, મૂછાં ખાધ પડે પડે ॥

આવી દશા અનુભવે, પ્રભુની અકૃપા વડે ॥

ભલે, ત્યારે પહેલાં તો મારે યમદેવના માટેજ પરમેશ્વરની કૃપા
દૃષ્ટિ માગવી [પ્રકટરીતે]

(દ્રુતવિશંખિત)

પ્રથમ સાવધ આ યમને કરો, અભય હૃદય શિરે યમને ધરો ॥

વર વર્યો શિવ મેં મનમાનતો, અધિક કો વર હું નર્થો માનતો ॥

[આમ બોલીને પ્રણામ કરે છે.]

(અનુષ્ટુપ)

ત્રણેદેવો—વન્ય છે સર્વથા આજે, માંદુંડેય મહારાય ! ॥

ઉપકાર કરો છો જે, અપકારકનો પણ ॥

શ્રીમૃત્યુંજય—[આનંદસહિત સ્વગત] મારા ભક્તોને, અપકાર કરનાર
પ્રત્યે પણ પોતે ઉપકારપરાયણજ થવું— એમ કરવુંજ શોભે.
[પ્રકટરીતે] વાસ ! માતૃદેવો મઘ, પિતૃદેવો મઘ, એ વેદની
આજ્ઞા એમ બોધન કરે છે કે—માતાપિતાને વિષે દેવભાવ
રાખવો; આ તો પ્રથમ તારા માતાપિતા જે બોલાવે પડ્યાં છે
તેમને સાવધ કરવાનું જાણે જુલી જઈને યમને સાવધ કરવાની
કેમ પ્રાર્થના કરે છે ? એ મહોદી અપરાધપરંપરા કરનાર
યમ સાથે તારે એવો શો સંબંધ છે ?

માંદુંડેય—[હાથ જોડીને] ભગવન !

(પ્રુખ્પિતામા)

યદિ યમભય લોકમાં ન હોય, કદિ શુભમાર્ગે શ્રદ્ધે ન લોક કોય ॥
સુકૃત યમભયે ડરી કરાય, શિવ ! યમ એમ કરી ગુરૂ ગણાય ॥

શુર તો માતાપિતાની અપેક્ષાએ ગુસ્સે તરંગિયાઈ, એ વાંત કંઈ
કોઈથી અજાણી ન હોય; એ સંબંધને લઈ મારી તેમ પ્રાર્થના છે.
[આમ બોલી આંખમાં અશ્રુ આવતાં કંઈ પણ ન બોલતાં
ઉભો થઈ રહ્યો.]

(અનુષ્ટુપ)

ત્રણદેવો—બાલ ! બાલ છતાં તું તો, ભાંભાંમાં બાલ્યે દ્રવ્યને ॥
દેવની સહસા થાતાં, કૃપાદષ્ટિ થયો મહાન ॥

શ્રીમૃત્યુન્નય—[સ્વગત] આ બાલકે, પણ આપણને નિરૂત્તર કર્યા.

[પ્રકટરીતે] (વૈતાલીય)

પ્રથમ ત્રણ લોકે પાલકે, પછીથી પ્રાર્થિત તેય બાલકે ॥
યમને કરૂણા કરૂં કરૂં, મનમાન્યો વેર માંગાજે ગમે ॥

(શૈળા)

માઈડય—જો વર દેવો હોય, મને માંની વરલાયક
તો યમને કરવોય, સજીવન સુરવર નાયક ! ॥
જેને લીધે મળ્યું, આપણું દર્શન દુર્લભ ॥
સુકૃત પૂર્વે તું કર્યું, રહ્યું અથ ગિરિજાવજ્રલ ! ॥
પછી માતને તાત, તથા સંજીવન કરવા ॥
પ્રેમેથી સાક્ષાત, વરૂં છું બીજો વર આ ॥

શ્રીમૃત્યુન્નય—જો એમજ તારી ઈચ્છા હોય તો લે આ પ્રથમ
યમદેવનેજ જવાકું. [આમ બોલી પોતાનો કમળદળકોમળ
અમૃતરસાદ્ર હસ્તકમળ યમના મસ્તક ઉપર મુકે છે.]

યમ—[તેજ ક્ષણે શુદ્ધિમાં આવી ઉભા થઈ શ્રીમૃત્યુન્નય ભહેરાના
ચરણોમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરીને.]

(સુન્ગી)

યમ—દયાળો ! સદા ભક્તની લીડ રાળો,
ઈ વાંછિત પ્રોતિથી સાચું લાળો ॥

(૧૦૬)

તમે પાર્વતીના પતિ આશુતોષ,
ન લેશો દંદે ભક્તના કોઈ દોષ ॥

(પ્રણિતાગ્રા)

નિખિલભુવનમાં અતિક્ષમાવાન,
તમ સમ કોઈ ન અન્ય છે દયાવાન ॥
કરિ શિવ અપરાધ માફ એક,
કદિ મનમાં ધરશે ન રોષ છેક ॥
જપ જે કરતો હશે હ્રમેશ,
શિવમૃત્યુંજય મંત્રનો મહેશ ! ॥
કહું આજ થકી નકી કદાય,
તવ આજ્ઞા વિણ મૃત્યુ ત્યાં ન જાય ॥

[આરણ્ય જોડી ફરીથી દંડવત પ્રણામ કરે છે]

શ્રીમૃત્યુંજય—[ફરી તેના મસ્તકે ઉપર હાથ મુકીને]

(રોળા)

ઉઠો ઉઠો યમરાજ પતિ સંયમિનીના થઈ ॥
સંભાળો સહુકાજ હાથ અધિકાર ધરો જઈ ॥
નથી મને કંઈ રોષ તમારા ઉપર દેવ ! ॥
કરે પ્રણામ, ન દોષ ગણું તેનો તતખેવ ॥
કોઈ દિવસ ના જશે ભક્ત પાસે પરખારા ॥
નહિ અપરાધી થશે ભક્તના કદિયે મારા ॥

યમઃ—આપનું શાસન મસ્તકે શ્રદ્ધા કરું છું. [આમ જોડીને પ્રણામ કરે છે.]

ત્રણેલોકપાલ—ભગવન ! આ સંયમિનીપતિ ઉપર કરેલા અનુગ્રહથી આપ મહેશ્વરે અમે ત્રણેને કૃતાર્થ કર્યા. [આરણ્ય જોડીને ત્રણે પ્રણામ કરે છે.]

શ્રીમૃત્યુંજય—જેને જેને મેં અધિકાર આપ્યા છે તે બધાય અધિકારીઓ મારા પુત્રસમાન છે, તેમના ઉપર કરાયેલો નિમલ પણ અનુમલજ માનવો.

(૧૦૭)

સર્વે સાથે—એમજ લંગવન ! આપ કહો છે તેમજ

(આર્થ)

શ્રીમૃત્યુંજય—યમનો ભય છોડી દઈ, માર્કંડેય ! પ્રણયસહિત કરજો ॥

હૃદય કંપેર વરણને પ્રણામ, એ વણ થકી તું વર વરજો ॥

માર્કંડેય—જેવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા. [આમ બોલી તણે લોકપાલને પ્રણામ કરે છે.]

(શાર્દૂલવિકીરિત)

તણે લોકપાલ—શ્રીમૃત્યુંજય દેવનો પ્રણયથી પામી પ્રસાદાવધિ

આધિ વ્યાધિ વિમુક્તતા ધરિ તરે સંસાર પાથોર્નિધિ ॥

થાજે દેવવિરંચિતુલ્ય વયના દીર્ઘાયુષી, પામજો

પ્રખ્યાતિ જગમાં લઈ મુખ બધાં વિશ્રાંતિમાં જામજો ॥

(સોરઠા)

શ્રીમૃત્યુંજય—હો હો મુનિરાજ ! મૂકુંડ ! સમય ઘણો ગયો

વિશાલાક્ષિ ! તમકાજ પુત્ર તમારો આ રહ્યો ॥

(ગીતિ)

માર્કંડેય—ગુરુએ ઉપદિષ્ટ મહા-મૃત્યુંજયમંત્રના પ્રભાવેથી ॥

મૃત્યુભયમુક્ત, કરું આ માર્કંડેય પ્રણામ ભાવેથી ॥

(અનુકુપ)

માતાપિતા—વત્સ ! શ્રીમન્મહા-મૃત્યુંજય દેવ પ્રસાદથી ॥

જામજો યમની સાથે મૈત્રી તારી સ્વભાવથી ॥

(ક્વાલી)

યમ—કહું માતાપિતા તમને, વધારે ના કહો યમને ॥

પરમ આ મિત્ર મારો છે, તનય જે આ તમારો છે ॥

યયો જે શિવકૃપાપાત્ર, ન કેનો પ્રીતિનો પાત્ર ॥

બને આ લોકનો માન્ય, કહું માતાપિતા ધન્ય ॥

(૧૬૮૧)

મૃકંડ—આ તો મહોટો મારો અનુગ્રહ કર્યો. (૧૬૮૨—૧૯)

(અનુગ્રહ)

શ્રીમૃત્યુંજય—અદ્વાયુમાંથી કદવાયુ થયો તનય આ સમે ॥

હવે ન સર્વથા ચિંતા, બન્નેયે કરવી તમે ॥

એટલુંજ નહિ, પૂજા સ્વજન્મ દિવસે કરે ॥

તમારા પુત્રની, તેની આયુર્વૃદ્ધિ નડી ઠરે ॥

આદિને વ્યાદિઓ સર્વે, ક્ષણમાં નાશ પામશે ॥

આ પવિત્ર ચરિત્રાને, સાંભળી કબર વામશે ॥

કહો હવે આથી વધારે તમારું શું પ્રિય કરું?

મૃકંડ—આથી અધિક મારું બીજું શું પ્રિય હોય—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

સ્વદ્વાયુ કરૂણા કરી તનયને કદવાયુ આપે કર્યો,

પાછો આ અધિકાર આપ્યો યમને સ્વસ્થાનકે સંઘયે

દેવાનેય કર્યા કૃતાર્થ સહસા ઈદ્રાદિને ભાગ્યવાન્

લોકો આ ચરિતાવલી સુણિ થશે દીર્ઘાયુ આરોગ્ય

તથાપિ આટલું ભરતવાક્ય સિદ્ધ થાઓ—

(મંદાકાતા)

વષે વષે જલ વરસજો મેઘ માગ્યા પ્રમાણે,

ગાયો વિપ્રો પણ સુખિ થજો સજ્જનો મોજમાણે ॥

રાજા થાજો વિજયો સુખમાં મગ્ન રહેજો પ્રજાય,

શ્રીમન્મૃત્યુંજય તણી કૃપાદંડિથી સર્વ થાય ॥

શ્રીમૃત્યુંજય—તથાસ્તુ [આટલું બોલતાંજ જવનિકા (પરદો) પડે

ત્રીજો અંક પૂર્ણ થયો.

શ્રીમન્મહામહોપાધ્યાય મહાકવિ શંકરલાલ વિરચિત અ

માર્કંડેય નામ નાટકતું ગુજરાતી નિર્માણ સમાપ્ત થયું

